

Anmeldelser

Helligåndskirken i Flensborg 1386–1986.

Tekst: Jane Bossen. Fotos: Helge Krempin. Udgivet af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Rosenkilde og Bagger 1986.

Nationalmuseets store systematiske værk »Danmarks Kirker« har valgt at afgrænse sit arbejdsområde til nutidens Danmark. Det er en forståelig, omend beklagelig afgrænsning, beklagelig, fordi man derved afskærer sig fra at bringe et meget stort antal, ikke mindst middelalderlige, kirker i gammelt dansk kulturområde, ind under samme synsvinkel. Forfatteren til det her anmeldte værk har tidligere (i »Granit i Angel«, 1980, s. 8) peget på det naturlige i at bruge Ejderen som Nordens sydgrænse, når det gælder kirkebyggeri i tidlig middelalder. Hertil gik nemlig såvel det nordiske ærkebispesæde i Lund som Slesvig stift, og m.h.t. kirkebyggeri adskiller Slesvig sig med det øvrige Danmark markant fra Holsten. Hvor frugtbart det kan være at se bort fra nutidens politiske grænsedragning kan man i disse år opleve i Nationalmuseets værk, »Danske Kalkmalerier«, hvor i hvert fald de gamle danske landskaber i Sverige bliver inddraget i materialet.

Men hvor »Danmarks Kirker« giver køb, opstår der til gengæld spillerum for andre til at kaste sig ud i den spændende, men uhyre krævende opgave at fralukke en middelalderkirke sin historie.

Som regel skal der så en anledning til for at lukke øjne (og penge kasser) op for opgavens nødvendighed. Beskrivelsen af Helligåndskirken i Flensborg har således som anledning taget det nære sammenfald af 600-året i 1986 for kirkens opførelse og 400-året i 1988 for indførelsen af dansk gudstjeneste ved kirken.

Opgaven er lagt i hænderne på Jane Bossen, leder af den slesvigske samling i det danske centralbibliotek i Flensborg. Hun har som nævnt tidligere beriget vor viden om den tidlige middelalders danske kirker syd for den nuværende grænse i bogen »Granit i Angel«. Lykkeligvis danner hun også denne gang par med fotografen Helge Krempin, men derom senere.

Jane Bossen har valgt en disposition, der i det store og hele svarer til »Danmarks Kirker«s kirkebeskrivelser. D.v.s. at hun, efter en kort historisk redegørelse, først beskriver kirkens ydre, herunder tårn, ur og klokker, dernæst kirkens indre rum med bl.a. kalkmalerierne. Så følger inventaret: prædikestol, alter og altersølv, orgel, lamper og døbefont, og sluttelig beskrives de indvendige gravsten og kirkeskibene.

Som man kan forstå, kræves der en omfattende viden inden for mange

fagvidenskaber, hvis man ene kvinde skal samle så mange tråde til en helhed. Den viden besidder Jane Bossen, og man mærker bag beskrivelsen dels grundige og omfattende kildestudier, dels en skarp iagttagelsessans parret med detektivistiske, til tider intuitive evner, når det iagttagne skal tolkes.

Men først og sidst, og det er her, beskrivelsen af Helligåndskirken adskiller sig vederkvægende fra »Danmarks Kirker«, fornemmer man et personligt engagement i og kærlighed til det gamle kirkehus. Jane Bossen deler ofte den spændende vej fra iagttagelse til tolkning med læseren, hvad der gør hendes fremstilling levende og letlæst uden at der gives køb på sagligheden. Et særligt liv over bogen giver de små personalhistoriske glimt af mange af de mennesker, hvis skæbne gennem århundrederne har strejft kirkens.

Helligåndskirken er af størrelse beskeden, men var da heller ikke ved sin grundlæggelse for 600 år siden tænkt som et offentligt gudstjenestehus. Den skulle tjene som kapel for Flensborgs Helligåndshus og samtidig lægge rum til Den Hellige Trefoldigheds Kalande. De to institutioner havde den opgave fælles at sørge for plejen af de syge og fattige samt at give husly for bl.a. pilgrimsrejsende. Men som noget karakteristisk for Nordtyskland og Danmark noterer Jane Bossen, at man ikke ønskede for stærkt et gejstligt, og dermed udefra styret, indslag i for sorgen, men at »Et stærkt og selvbevidst borgerskab ønskede her selv at have hånd i hanke med de nødvendige hospitaler og plejestiftelser, der da også viste sig at fungere udmærket med borgerlig ledelse.« (s. 13).

Hermed er et stærkt motiv i Helligåndskirkens historie slået an: at Flensborgs borgere både ville og kunne selv. Første gang denne holdning for alvor kom til at stå sin prøve, var ved reformationsopgøret, som Helligåndsstiftelsen da også slap ikke alene næsten uskadt, men endog fordelagtigt ud af. Et af resultaterne var, at man i 1588 lod kirken sætte i stand og indrette til dansk gudstjeneste. Denne del af Helligåndskirkens historie, det menighedsliv, der har udfoldet sig i og omkring den, er det imidlertid ikke dette værks opgave at redegøre for. Her gælder det bygningen.

Og hvad angår den dokumenterer Jane Bossen gang på gang, at byens borgerskab var sig sin opgave bevidst, når det gjaldt om at værne, vedligeholde og udsmykke det gamle hus, selv om der også har været et par store kameler at sluge, som da naboen efter et ølstuemøde uantastet kunne bygge sin forretningsejendom sammen med kirkens nordmur.

En kirke er et levende hus i den forstand, at hver tid på godt og ondt sætter sit præg på den. I Jane Bossens historieskrivning indgår da også som et vigtigt led en række kendte restaureringer, strækkende sig fra begyndelsen af 1700-tallet og frem til nutiden. Med indlevelse og loyalitet redegør hun for skiftende tiders smag og indsats, uden dog på noget tidspunkt at lade læseren i tvivl

om, at hun så langt foretrækker det rene og enkle kirkerum, som blev resultatet af arkitekt Jens Dalls virke i 1970'erne. Og det kan man ikke være uenig med hende i.

Og hermed er tiden så inde til at omtale Helge Krempins fremragende fotografier. Sjældent er et kirkerums atmosfære blevet indfanget så indlevet som i hans lyse og lette optagelser. Og dertil er motivvalget så sammenkomponeret med teksten, at man ikke på noget tidspunkt føler sig ladt billedmæssigt i stikken. Selv den, der aldrig har betrådt Helligåndskirken, må efter studiet af Bossen-Krempins værk føle sig trygt hjemme der.

Udover Helge Krempins nyoptagelser er bogen illustreret med enkelte gamle stik og dokumenter, ligesom en række ældre fotografiske dokumentationer er samlet i den tyske sammenfatning, der slutter værket.

Et sjældent helstøbt kirke- og kulturhistorisk værk være hermed anbefalet.

Jens Bruun

Jörn Barfod: Die Holzsulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig
Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 1986, 180 sider, ill.

Det store, landsdækkende værk, Danmarks Kirker, der med utrolig regelmæssighed udsender hefte efter hefte, amt for amt med indgående beskrivelser af hver enkelte dansk kirke, udgav i årene 1954-61 bindene de nordslesvigske kirker, afsluttet 1963 med en værdifuld og stofmættet kunsthistorisk oversigt. Dækkende begge hertugdømmer Slesvig og Holsten havde R. Haupt allerede 1887-88 udgivet en samlet, også sognevis opstillet, gennemgang af alle kirkerne. Siden kom for områderne syd for den nuværende grænse Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, påbegyndt 1939 og genoptaget 1950. Med disse samlede værker er der skabt en enestående grundig oversigt over alle kirker i Slesvig.

Udover disse store værker er der i tidens løb skrevet utallige bøger, artikler og disputater om mere begrænsede emner, ofte inspirerede af og i nyere tid altid byggende på de samlede behandlinger. En af de flittigste forskere har været den tidligere direktør ved Städtische Museum i Flensburg, Fritz Fuglsang, til hvem Jörn Barfod har tilegnet sin disputats. Også Fuglsangs egen disputats, fra 1925, handlede om 13. århundredes træskulptur, geografisk begrænset til Nordslesvig, og han vendte i talrige artikler helt frem til 1957 tilbage til disse fornemme eksempler på middelalderkunst.

Jörn Barfod har kunnet bygge på alle de mange undersøgelser og studier, der er fremkommet siden Haupts store oversigt. Den tættrykte litteraturliste på 16 spalter er et vidnesbyrd om den omhu, hvormed han har opledt den

store, men spredte litteratur – især selvfølgelig den tysksprogede, men også alt væsentligt om emnet på dansk. Bogen er iøvrigt i beskrevet format med 2-spaltet tekst – rimeligt let læselig, selvom satsen er lidt vel lille – der står overordentlig megen tekst på de 120 egentlige tekstsider og endnu mere i noterne, boglisten og det 57 spalter lange katalog, der alt er trykt med meget lille og tæt sats. Det er selvfølgelig økonomien, der har spillet ind, men det havde nu været mere læservenligt, om bogen på grund af lidt større sats var blevet en hel del tykkere. Værre er det imidlertid, at besparelserne også er gået udover illustrationerne – kun ganske enkelte går ud over spaltebredde og mange er blevet så små, at der er plads til den sparsomme billedtekst indenfor samme spaltebredde. Resultatet er ofte vanskeligheder ved at skelne de enkelt-heder, der behandles i teksten.

Bogen er opdelt i 8 kapitler, noter, litteraturliste, register og det grundlæggende, detaljerede katalog, der stykke for stykke gennemgår samtlige de skulpturer og skulpturfragmenter, som behandles i den egentlige tekst.

Efter et kort forord gennemgår forfatteren kortfattet, sobert og redeligt den hidtidige litteratur om emnet og giver derefter en kort og summarisk historisk oversigt. Derpå følger en kort oversigt over den eksisterende bestand inden hovedkapitlet, der på 70 sider behandler den stilistiske udvikling. Endelig følger tre kortere, afsluttende kapitler, en sammenligning med Lübecks træskulptur, med anden dansk og svensk træskulptur og endelig overvejelser omkring værkstedsspørgsmålet. Hertil slutter sig så de nævnte noter og registre samt det rigtige katalog.

Kataloget er opstillet alfabetisk efter kirkernes navne. Det skal omfatte alle bevarede træarbejder fra 1200-tallet i Slesvig, uden hensyn til den nuværende grænse og uanset, hvor de befinder sig, og derfor stammer ikke mindre end 45 af numrene fra nordslesvigske kirker. Det er et klart bevis på, at Nordslesvig er det område i Danmark, hvor de tidlige træskulpturer er bevaret i det største omfang. Det må dog bemærkes, at i kataloget er også medtaget figurer fra de 8 sogne syd for Kolding, der kom til Vejle amt, men ikke de sogne syd for Ribe, der hørte til Ribe bispedømme. Grænsen for undersøgelsen er således, som det også fremgår af bogens kort, det gamle bispedømme Slesvig.

Det minutøse kendskab til hver enkelt figur, der fremgår af kataloget, udnyttes i hovedkapitlet til en nøje samlet gennemgang af materialet opstillet i kronologisk rækkefølge. Til begyndelsen af århundredet henføres bl.a. to figurer fra Nørre Løgum, den udskårne bjælke og en bispe-figur fra Bjerning og et par figurer fra Lille-Solt og Taps. I århundredets slutning placeres en Hellig-Tre-Konger-gruppe i Slesvig, et krucifiks fra Skovbøl og krucifikser fra Treja og Sørup. Mellem disse føjes den lange række figurer ind i en serie grupperinger, der antyder værkstedsfællesskab, fælles forlæg eller indbyrdes

påvirkning. Hele tiden sammenlignes med paralleller andre steder i Nord- og Vesteuropa, og forfatteren understreger den nære tilknytning, der kan konstateres i det 13. årh. mellem den slesvigske kirkekunst og det øvrige Norden. Gennemgangen af de enkelte figurer er iøvrigt overordentlig grundig, men måske overdrives betydningen af mange detaljer af og til noget. Det afsluttende kapitels overvejelser omkring værksteder er spændende og viser et solidt kendskab også til den nyeste danske forskning på dette område.

Der er således tale om et centralt videnskabeligt, men nok ikke særligt let læst værk for alle, der interesserer sig for den sønderjyske middelalder, dens kultur og dens kunst.

J. Slettebo

Bjørn Poulsen: Land. By. Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig.

Udg. af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg 1988, 300 s. ill. I kommission hos Padborg Boghandel, Nørregade 16, 6330 Padborg.

Sønderjyllands historie i middelalderen har gang på gang været genstand for dybtgående undersøgelser. I hovedparten af de afhandlinger, som er blevet resultatet heraf, har de politiske forhold og magtstrukturer været hovedemnet. Formålet har været at forklare, dels hvorfor de to hertugdømmer Slesvig og Holsten blev så stærkt knyttet sammen, dels hvordan de nationale eller kulturelle skel, som senere trådte så klart frem har udviklet sig. Fra de senere år gælder det bl.a. Esben Albrechtsens disputats fra 1981 »Herredømmet over Sønderjylland 1375–1404« og H. V. Gregersens disputats fra 1974 »Plattysk i Sønderjylland«.

Bjørn Poulsen er naturligvis fortrolig med disse politiske forhold, men det er ikke hovedsagen for ham. Formålet med den foreliggende bog er at afdække de økonomiske strukturer, som kendetegnede en del af hertugdømmet. Bogens hovedtese er, at der er tale om to forskellige økonomiske landskaber, således som det siges i bogens undertitel. Disse to forskellige økonomiske strukturer danner grundlaget for de voldsomme politiske begivenheder – oprøret 1472 – som er udgangspunktet for undersøgelsen. De politiske begivenheder skal forklares ud fra de økonomiske forhold, ikke ud fra magtstrukturer eller kulturelle og administrative forskelligheder – men iøvrigt er det ikke noget væsentligt formål for bogen at forklare de politiske forhold. Formålet er at nå til en dybere forståelse af den sociale og økonomiske struktur i en del af hertugdømmet og af de ændringer heri, som peger frem imod det moderne samfund. Også heri ligger bogens store nyskabende værdi.

Et undersøgelsesområde, der dækker et bredt bælte af hertugdømmet, er valgt ud for at gennemføre denne analyse. Området dækker herrederne Ny, Husby, Vis, Ugle samt Nørre og Sønder Gos herreder. Det strækker sig fra Lillebælt til Vesterhavet, fra Angel til marsken, og omfatter også byerne Flensborg og Husum.

Det er ikke nogen tilfældighed, at dette område er udvalgt. Kildematerialet er netop fra dette område særdeles fyldigt, ikke mindst foreligger der et righoldigt regnskabsmateriale i form af amsregnskaber og toldregnskaber samt enkelte regnskaber fra private – noget der er uhyre sjældent for denne tid. Der er foretaget en totalregistrering af alle middelalderlige kilder om bebyggelserne i det udvalgte område, ligesom alle senmiddelalderlige kilder, som vedrører personer med tilknytning til området, er registreret. Så ambitiøst fremlægger forfatteren sit »program« i indledningen (s. 18).

Denne fremgangsmåde stiller store krav til læserens opmærksomhed, bl.a. fordi disse data undertiden er spredt i tid, f.eks. beskriver forfatteren landhåndværkets vilkår s. 101–104 med udgangspunkt i forordninger og laugsskråer, der i tid strækker sig fra 1354 til 1711. Herpå hægtes så de mange enkeltoplysninger om landhåndværkere i det senmiddelalderlige kildemateriale, i dette tilfælde hovedsagelig skatteregnskaber. Herved sammenføjes et billede af landhåndværkets art og omfang, hvor dette samlede billedes gyldighed står og falder med enkeltoplysningernes almene gyldighed. Dette er imidlertid de vilkår, hvorunder især middelalderhistorikere altid har måttet arbejde, når de har ønsket at beskrive økonomiske eller samfundsmæssige strukturer. Manglen på kvantitative data gør, at kvalitative data får så fremtrædende en plads, og jo flere jo bedre! I dette tilfælde må man sige, at det gennem totalregistreringen af alt relevant kildemateriale er lykkedes forfatteren at skrabe så mange udsagn sammen, at man i langt de fleste tilfælde kan tilslutte sig hans slutninger til de generelle forhold på grundlag af enkeltdata. Ind imellem er det imidlertid ikke så meget der skal til, før forfatteren drager sine slutninger. Side 172–173 beskrives således handelsforbindelserne Flensborg–Danzig, primært på grundlag af toldregistre 1460, 1475–76, 1490–92, 1530 og 1583. 1490–92 ligger betydeligt lavere end tallene 1474–75, og forfatteren konstaterer, at der er tale om en nedgang i sejladsen i disse år. Herefter fortsætter han: »1494 var der i hvert fald gang i handelen igen. Dette år erhvervede en flensborgerkøbmand 2 læster rug i Danzig«. Dette ene udsagn er altså nok til at forfatteren tør konstatere, at der i 1494 igen var gang i handelen. Alt i alt må man dog sige, at forfatteren omgås sine kilder på rimelig vis og ikke presser sine teser ned over kildematerialet i urimelig grad. Et meget omfattende noteapparat på 35 tætskrevne sider gør det muligt at kigge forfatteren efter i sømmene og viser tillige, at der virkelig må være gravet til bunds.

Det er på den her beskrevne måde, at kilderne efter indledningskapitlet om oprøret i 1472 benyttes til at beskrive den økonomiske struktur i undersøgelsesområdet. I tre kapitler beskrives adelens og gejstlighedens gods, bønderne samt landskabstype og driftsmåde. Gennem sin suveræne beherskelse af kilde-materialet argumenterer forfatteren overbevisende for, at der var tale om tre forskellige regioner, østlandet, gesten og gestrand-marsken, hvoraf kun de to, østlandet og marsken gav et overskud, der kunne indgå i handel, først og fremmest korn, men imod vest også kvæg. Landbrugssystemet var i vest imidlertid langt mere dynamisk end imod øst.

Forfatteren kommer gennem sin beskrivelse i disse kapitler ind på mange problemstillinger, som tidligere har været diskuteret i historiske fremstillinger. Bl.a. argumenterer han side 41–42 for, at det meget store voldsted Ettebo i Frueskov nord for Flensborg er identisk med den sædegård, som slægten Jul i 1412 solgte til dronning Margrethe, og som kort tid efter blev nedrevet. Herved åbnes der mulighed for, at også andre af de store herregårdspladser i området stammer fra 1400-tallet. Den traditionelle opfattelse er imidlertid, at sådanne herregårdspladser hører hjemme i en senere tid.

Et andet eksempel på, at forfatteren åbner op for nye tolkninger, er gennemgangen af de mange privilegiebreve eller fribreve, som kendes fra Sønderjylland i 1400-årene. Forfatteren mener ikke, at det er holdbart, at opfatte frigårdene og deres ejere som en del af den øvrige adel. Friheden i senmiddelalderens Sønderjylland havde mange former og var ikke knyttet til nogen særlig stand (s. 59). Gennemgangen af de mange privilegier for kromænd, møllere, herredsfogeder og »frie bønder« viser, at det nok er rimeligt med et mere differentieret syn på disse særligt privilegerede grupper.

I de følgende tre kapitler (5–7) bevæger vi os fra landområderne til byerne og får beskrevet den måde, hvorpå landbrugsproduktionen blev afsat, samt håndværkerne og de handlende i byerne. Det, der især er interessant i denne forbindelse, er forfatterens påvisning af, at der i de to byer, Flensborg og Husum, var en begrænset kreds af »storhandlere«, og at denne kreds var stabil. Det er de samme storkøbmænd, vi træffer i kilderne over en længere periode.

Disse storkøbmænd og deres fjernhandel er udgangspunktet for bogens sidste – og længste – beskrivende kapitel, der bærer overskriften »Fjernhandelen«. I kapitlet beskrives landhandel, søhandel og til sidst transithandel. Det påvises, hvorledes der til Flensborg skete en betydelig tilførsel af korn fra Østersøområdet langt ud over, hvad der var nødvendigt til eget forbrug, og det påvises tilsvarende, hvorledes der fra Husum skete en betydelig udførsel af korn, især til hollandske byer. Herefter spiller forfatteren sit trumfkort ud: fem bevarede toldregnskaber fra Husum dækkende årene 1497 og 1503–06.

Disse hidtil upågtede toldregnskaber viser helt klart og tydeligt, at store mængder korn blev ført fra Flensborg til Husum for at eksporteres syd og vest over. Kapitlet slutter med at konstatere, »at dansk forskning uberettiget ensidigt har fokuseret på okserne som senmiddelalderens eksportvare. Også den vestgående afsætning af korn, produceret i Syddanmark, må tages i betragtning i fremtidige undersøgelser«.

Hermed er forfatteren også nået frem til at kunne forklare det, som han startede med: oprøret i 1472. Oprøret var udtryk for en protest imod det kornudførselsforbud, som kong Christian 1. i samarbejde med hanseaterne havde udstedt den 4. april 1471 for at ramme hollænderne og deres handel, som var blevet en stærk konkurrent for hanseaterne. Herved ramtes også transithandlen Flensborg–Husum, og derfor var det kun velhavende bønder, lavadelsmænd og borgere fra vesteregnet, som var med i oprøret.

Bogens undertitel, »To økonomiske landskaber« får sin forklaring i bogens sidste korte kapitel, hvor forfatteren diskuterer de hidtidige opfattelser af relationen land–by i middelalderen. Han fastslår, at vi i undersøgelsesområdet havde to forskellige by–land strukturer, en østlig af mere feudal karakter og med en vis lukkethed i de økonomiske udvekslinger mellem land og by, og imod vest et udstrakt markedssystem med en høj differentiering og monetisering i bondestanden. Det var en interessekonflikt mellem disse to systemer, der førte til oprøret i 1472.

Som det skulle fremgå af denne anmeldelse har Bjørn Poulsens bog en meget klar opbygning med en stringent gennemført analyse i de enkelte afsnit, der uvægerligt må føre frem til bogens kernepunkt: påvisningen af transithandlen Flensborg–Husum, og dermed af det slesvigske områdes integration i et nyt, europæisk økonomisk system, der var under udvikling. Her ligger bogens store nyskabende værdi. Dens synspunkter og konklusioner, først og fremmest om en øst–vestlig handelsforbindelse ved siden af den nord–sydgående, danner en solid platform for fortsatte studier og analyser af en periode i vor landsdels historie, hvor et moderne kapital- og markedsorienteret samfund var under udvikling. Bjørn Poulsen har vist vejen.

Dette gælder også et helt andet punkt: illustrationerne. Bogen er gennemillustreret med kort, dels gamle, dels nytegnede, med træsnit af scener fra datidens dagligliv, med fotografier af genstande fra tiden og meget andet. Ikke en eneste af illustrationerne virker »søgt«, og man imponeres af den opfindsomhed, forfatteren har udvist. Den røber et kendskab til den tids kunst og kultur, som er i nøje overensstemmelse med hans suveræne beherskelse af det store og omfattende kildemateriale.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har med dette værk endnu engang markeret sig som et sted, hvor der foregår forskning i

Sønderjyllands historie af meget høj karat. Bredden i denne forskning er meget stor, og vi ser frem til flere resultater fra den række af yngre forskere, der har slået eller slår deres folder her, og som har vist, at der på dansk side foregår en forskning i først og fremmest hertugdømmet Slesvigs historie, som er på højde med, og i dette tilfælde endda overgår, hvad der præsteres fra tysk side.

Henrik Fangel

Harald Voigt: Die Nordfriesen auf den Hamburger Wal- und Robbenfängern 1669–1839

Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins Band 11, Neumünster, Wachholtz, 1987, 691s.

Gennem et par århundreder, fra midten af 1600-årene og langt op i 1800-tallet, var søfart det vigtigste erhverv på øerne langs Slesvigs vestkyst, Amrum, Før, Sild og Rømø m.fl. Lange rækker af imponerende gravsten ved øernes kirker over kommandører og kaptajner vidner endnu om, at søfarten bragte rigdom til de magre øer, men også forlis og ulykke. En strøm af bøger og afhandlinger lige siden 1700-årene har berettet om søfartens betydning. Vadehavsoernes befolkning lagde ud som søfolk i årene efter den store stormflod i 1634, og sejladserne kulminerede i sidste del af 1700-tallet. De fleste søgte tjeneste på fremmede skibe, især i Holland, Hamborg, Altona eller København. Rømøserne sejlede i særlig grad med grønlandsfarerne fra Hamborg. I 1700-årene slog de sig især på sælhunde(robbe)fangst. Føringerne tog længe hyre på hvalfangerne, men på Sild gik søfolkene tidligt over i handelsfarten.

En række hovedtræk i vesterhavsoernes søfartshistorie er således velkendte. Dog har det skortet på detailundersøgelser. Hvor meget betød f.eks. Grønlandsfarten for øernes søfolk? Hvornår, i hvilket omfang og under hvilke betingelser lod søfolkene fra de nordfrisiske øer, især Amrum, Før, Sild og Rømø sig forhyre med Hamborgs Grønlandsfarere? Disse spørgsmål har Dr. Harald Voigt, som er gymnasielærer med bopæl i Vesterland på Sild, sat sig for at undersøge i denne store bog – og det sker med imponerende grundighed og med mange nye resultater.

Kildematerialet til belysning af vestkystsofolkernes deltagelse i hval- og sælhundefangst fra Hamborg er ganske bredt. Hovedparten findes i Statsarkivet i Hamborg. For årene 1669–1801 er bevaret en liste med navne på samtlige kommandører og deres skibe og oplysning om rejsernes udbytte. Fra 1761 flyder kilderne bredere. Herefter kendes mønstringsprotokoller fra den hamborgske mønstringsmyndighed, Wasserschouten. De oplyser om hver enkelt

sømands navn, stilling på skibet, hjemsted og hyre. Fra 1757/61 er det med andre ord muligt at fastslå ikke blot kommandørernes, men også de samlede besætningers rekruttering. Uden problemer er kildematerialet ikke. Søfolkene anføres snart med frisiske, snart med hollandske, evt. danske navneformer, og hjem/fødested kan være upræcist. Over 13.000 nordfrisiske søfolk tog ifølge de nævnte kilder efter 1761 hyre på de mere end 6.000 sejladsere til polarhavene, som udgik fra Hamborg. Enkeltoplysninger om alle disse 13.000 søfolk, deres kommandører og skibe er gengivet i bogens imponerende bilag (s. 197–615).

I bilag 1 anføres samtlige kommandører i perioden 1669–1756, opdelt efter hjemsted, og for hver enkelt registreres deres skibe, udførte rejser, samt fangster. I bilag 2 registreres i kronologisk rækkefølge alle hval- og robbefangsterskibe fra Hamborg 1757–1839, og for hvert enkelt skib kommandørens navn og i statistisk form besætningens geografiske rekruttering.

Det tredje, afsluttende bilag fylder alene næsten 350 sider. Her omtales for perioden 1757–1835 i kronologisk rækkefølge alle skibe og navnene på alle kommandører og søfolk, deres hjemsted og fangstens størrelse. 13.065 søfolk, heraf 6.137 fra Rømø og 5.644 fra Før søgte hyre i Hamborg på Grønlandsfærterne. Det var ca. 20% af de i alt 65.158 søfolk, som sejlede med disse skibe. Et ganske enestående kildemateriale er gennem disse lister gjort tilgængeligt – til glæde for slægtshistorikere, sproghistorikere, og for folk med interesse for økonomisk eller social historie og mobilitetsundersøgelser. Når man betænker, at det var 6–13% af den samlede befolkning på Rømø, som sejlede på de hamborgske Grønlandsskibe, og at kirkebøgerne først er bevaret fra 1814, er det indlysende, hvor ofte slægts- og lokalhistorikere kan have gavn af denne bogs værdifulde bilag.

Det er dog ikke slægtshistorie, som er Dr. Voigts vigtigste anliggende. De omfattende bilag benyttes i bogens indledning s. 1–190 til en spændende analyse af Grønlandsfartens betydning for det nordfrisiske område. Vægten er lagt på en statistisk behandling af de tusindvis af enkeltoplysninger. Der gøres rede for Grønlandsfartens udvikling i perioden fra 1669–1839, og en lang række tabeller viser, hvor stor en del af mandskabet som til forskellige tider kom fra det nordfrisiske områdes enkelte dele. For hver enkelt mand-skabsgruppe, lige fra kommandører og styrmænd til matroser og skibsdrenge, beregnes deres procentvise andel af de samlede besætninger, og de enkelte grupper er tillige opdelt efter herkomst – fra Rømø, Før, Sild osv.

Pionerer i hvalfangsten i polarhavene var hollænderne, og fra 1640-erne fulgte Hamborg deres eksempel. I den første tid var sejladserne meget givtige. På blot 45 år, fra 1670 til 1715, sejlede 2.094 skibe nordpå fra Hamborg. Et absolut højdepunkt var 83 udgående skibe i året 1675. I Nordfrisland lod søfolkene sig drage af den lokkende rigdom – lige som deres efterkommere

efter 1848 af gullet i Californien og Australien. Det kraftige rovfiskeri gav imidlertid bagslag – bestanden af hvaler gik tilbage, og fra o. 1716 satsede man derfor i stigende grad på sælhundefangst, som var mindre kapitalkrævende. Særlig Rømø-søfolkene lod sig hverve til sælfangsten, som snart blev deres speciale, ja næsten monopol. På Før drog man endnu længe på hvalfangst, mens de unge fra Sild i stigende grad lod sig lokke af handelsfarten. Først fra 1757/61 har vi helt pålidelige og tilstrækkelige kilder. De viser en stigende aktivitet frem til 1777. I 1767 sejlede 54 skibe på hval- og robbefangst fra Hamborg. Derefter gik det tilbage, indtil århundredets slutning, hvorefter blot tre skibe gennemsnitligt drog til Ishavet årligt. I 1861 var det endelig slut – ca. 6.000 skibe havde da siden 1640'erne forladt Hamborg på jagt efter sæler og hvaler.

Søfolkene fra Rømø, Før, Amrum og Sild fulgte sejladsens svingninger. I 1773 drog i alt 446 nordfrisiske søfolk afsted, og de dominerede især på de ledende poster. 1761–81 stillede de over 50% af befalingsmændene, heraf 38% fra Rømø, 11% fra Før. Blandt matroserne var vel kun 10% fra Slesvig. Denne farts betydning for Vadehavssøernes befolkning var uomtvistelig. o. 1770 var ca. 60% af søfolkene fra Rømø hyret på Grønlandsfarerne. På Før og Sild var andelen langt mindre, idet flere herfra drog på handelsfart. Derfor betød Grønlandsfartens nedgang fra slutningen af 1700-årene også store problemer i søfolkenes hjemegn. o. 1800 var kun 20–25% af søfolkene på Rømø hyret med Grønlandsskibene. Efterhånden måtte stadig flere søge tjeneste i anden søfart. I 1839 lod søfolk fra Nordfrisland sig for sidste gang hverve på Hamborg-skibe til Ishavet.

Så vidt så godt. Dr. Voigt belyser bedre end det er sket før Grønlandsfartens betydning, og han beretter samtidig spændende om befolkningens energiske forsøg på at omgå statens forskellige krav om pastvang eller militærtjeneste, som lagde bånd på søfolkenes frie bevægelighed. Samtidig skal det dog nævnes, at forfatteren næppe altid i sine mange tabeller og procentberegninger tager skyldigt hensyn til kildematerialets usikkerhed. Tabellerne giver udtryk for en sikkerhed, som der i nogle tilfælde savnes grundlag for.

Blot et par eksempler vil være nok til at begrunde denne påstand. Side 111, 158 og 174 søger forfatteren at beregne, hvor meget Grønlandsfarten betød sammenlignet med anden søfart på øerne Rømø, Før, Sild og Amrum. I tabellerne angives tal for øernes samlede befolkning, for det samlede antal søfolk og for søfolk hyret med Grønlandsfarere. Tallene er imidlertid usikre og misvisende. For 1769 må Voigt *rekonstruere* folketallet på Rømø, og han når til et klart urigtigt tal for søfolkene – som da også afvises. I 1801/03 vover han derimod at bygge på folketællingens tal for søfolk, selv om tællingen, hvad angår Før, er ufuldstændig, og altså angiver et for lille tal for den samlede

sømandsbefolkning (jvfr. Momsen: Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein, 1974 s. 68 anm. 375). I beregningerne for tiden 1781–1839 antager Voigt, at den samlede søfartsbefolkning lå fast, nemlig på 311 for Rømø, 584 for Før. I virkeligheden blev der langt færre søfolk i denne periode, især på Før (jvfr. Brar C. Roeloffs: Von der Seefahrt zur Landwirtschaft, 1985 s. 24). Udgangspunkterne for Voigts beregninger er her altså urigtige, og procenterne for Grønlandsfartens betydning i forhold til den øvrige søfartsbefolkning dermed også misvisende.

Også andetsteds må man være forsigtig med de mange procenttal. Side 48 mener forfatteren således at kunne foretage procentberegninger af kommandørernes fordeling på hjemsted, trods det, at herkomst ikke er oplyst i kilden, og lokalisering blot ud fra navneforhold m.m. er noget usikker.

Endelig skal et par konkrete forhold nævnes. Side 181 påstås, at de nordfrisiske søfolk blev forskånet for større ulykker på de farefulde rejser. Mon han her helt glemmer katastrofen 1777, hvor 24 mand fra Rømø mistede livet og 7 skibe gik tabt?

Bogen beretter om den hamborgske Grønlandsfarts storhed og fald, indtil denne sejlads blev ganske betydningsløs fra o. 1800, og forfatteren konkluderer, at de mange års forbindelser bandt Nordfrisland til Hamborg og dermed skabte forudsætningen for søfolkenes overgang i handelsfart fra Hamborg. Mon ikke dette kun er en del af sandheden? I takt med hval/robbefangstens tilbagegang gik dog stadig flere søfolk fra det nordfrisiske område over i handelsfart fra danske havne, fra Altona, Flensborg og især København. Blandt andet F. S. Grove-Stephensen har i Nordslesvigske Museer 5, 1978 s. 42–50 påvist, at vestkystens søfolk i stigende grad søgte næring i København netop i denne periode, og dette perspektiv havde retteligt kunnet omtales, måske mere end bindingen til Hamborg.

Sammenfattende må siges, at dette storværk dokumenterer Hamborgs Grønlandsfart og dens betydning for Slesvigs vestkyst på enestående måde. Man kunne ønske en tilsvarende dokumentation af Hollands Grønlandsfart og af handelsfarten fra Holland, Hamborg, Altona, Flensborg, København m.v. Men de fleste vil nok vige tilbage for det uhyre arbejde som skal gøres, og som Dr. Voigt her har gjort, hvad angår Grønlandsfarten fra Hamborg. Forfatteren har fremlagt et overvældende kildemateriale for slægts- og lokalhistorikere, og den økonomisk/socialt historieforskning har fået både kilder og en analyse – omend analysen må benyttes med kritik. Alligevel er det en analyse, som benyttet med omtanke kan kaldes et hovedværk.

Lars N. Henningsen

Gudrun Andresen og Klara Sørensen: Fra Silkesko til Bondens Bo.

Udg. af Danmarks Folkelige Broderier. Poul Kristensens Forlag, 1988, 138 sider, ill.

Blandt den strøm af bøger, som 200-året for stavnsbåndets ophævelse har givet anledning til, hævder denne bog sig ved sit smukke udstyr og fornemme tryk. I stort format med let læselig 2-spaltet tekst og talrige, smukke, overvejende farvetrykte illustrationer er det en fornøjelse at tage denne bog i hånden.

Den adskiller sig emnemæssigt fra de øvrige jubilæumsbøger ved ikke direkte at handle om stavnsbåndet og dets ophævelse, ja, knap nok om landbruget. Kun en enkelt side er trukket frem: Tekstilerne og kvindernes arbejde med tekstiler gennem 1700- og 1800-tallet.

Baggrunden for arbejdet med alle disse tekstiler har været 101 egnsudstillinger, som foreningen Danmarks Folkelige Broderier gennemførte i årene 1955–76. Af disse afholdtes 11 i Nordslesvig, den første 1955 i Christiansfeld, den sidste 1967 i Aabenraa som en stor, samlet Sønderjyllands-udstilling. I Sydslesvig arrangeredes i årene 1967 og 1970–74 ialt 6 egnsudstillinger.

Materialet til de mange udstillinger var udelukkende lånt i privateje. Dette princip er fulgt i bogen, der ligeledes alene behandler tekstiler udenfor museerne. Mens det var en god og værdifuld ide ved udstillingerne, forekommer det nok som en noget kunstig indskrænkning i bogen, dels fordi mange fine eksempler fra udstillingerne siden er kommet til museerne, dels fordi forfatterne derved på forhånd afskærer sig fra det rige sammenlignings-stof, som museerne ejer.

Alligevel er det lykkedes at komme meget vidt omkring. Bogen er nemlig nok opbygget som en gennemgang af enkelte tekstilstykker, men de er alle sat ind i hver sin sammenhæng og dermed brugt som udgangspunkt for at give et væld af oplysninger af både mere almen historisk karakter og af speciel art, f.eks. tekstilhistorisk, stilhistorisk, teknisk, økonomisk, handelsmæssigt og lokalhistorisk. De mange sønderjyske eksempler fortæller derfor, ligesom de øvrige eksempler, langt mere, end man umiddelbart kunne vente af en bog om tekstiler. Den udførlige litteraturliste fortæller også, at forfatterne har været vidt omkring for at samle stof til det fine værk.

Bogen er opdelt i to hovedafsnit, et om 1700-tallet, et om 1800-tallet, næsten lige store. Der indledes dog med et par 1600-tals eksempler, nemlig et pudevår fra Ærø med flanderske kniplinger, udført ca. 1640–50, da Ærø hørte til hertugdømmerne, og to lidt yngre pudevår, det ene fra Stubbum, det andet fra Vonsbæk, begge med brede, tungede pragtkniplinger. Også bogens senere sønderjyske eksempler viser meget fornemme tekstiler. En pragtfuld grøn brudekjole af damaskvævet rokokostof fra 1700-tallets midte, men nok først

syet senere i århundredet, der er gengivet i tre smukke farvefotos, giver gode oplysninger om dragthistorie, mens det ledsagende tørklæde benyttes som udgangspunkt til at berette om danske forsøg med specielle tekstilfabrikker. Herefter følger, som indledning til præsentation af forskellige dragtdele, hvoraf den første er en ærmetrøje fra Krstrup sogn, en længere gennemgang af merkantilismens forsøg på at skabe danske tekstilmanufakturer, mens trøjen selv iøvrigt giver anledning til at give oplysninger om landsbysmede på udskiftningstiden. Således benyttes næsten hvert af de gengivne tekstiler til at fortælle om selve stykket, men også adskilligt mere i tilknytning hertil. Også en del af de behandlede stykker fra andre dele af landet har tydelige paralleller i Sønderjylland. De gælder en gruppe klædningsstykker fra det sydfynske øhav, der vel lige så vel kunne være fra Als, og det gælder en mandshue fra Lem i Ringkøbing Amt, som kan genfindes i hele Tønder-området. Der ligger en vældig fond af viden gemt i bogens mange afsnit. Den giver derfor mere, end indholdsfortegnelsen lader ane, og er, for den tålmodige, der tager sig tid til at gå gennem de velskrevne og letlæselige enkeltafsnit, en guldgrube af viden, også om tidligere tiders tekstiler i Sønderjylland.

J. Slettebo

Anders Monrad Møller: Jagt og skonnert. Studier i den danske provinssøfart i tiden fra 1814 til 1864.

Falcon Bøger, København 1988, 273 s., ill., indb.

Museumskonsulent Anders Monrad Møller er en af de mest kompetente danske søfartshistorikere i dag. Der foreligger mange grundlæggende og velskrevne afhandlinger fra hans hånd, og i 1981 blev han dr. phil. på bogen »Fra galeoth til galease«, en ypperlig undersøgelse af de kongerigske provinssøfart i det 18. årh. Han dokumenterede her, at skibene i kongerigets provinssøfart som regel holdt sig til de hjemlige farvande. De gik på København, hertugdømmerne, Norge og evt. østersøbyer og transporterede oftest hjemlandets egen produktion eller forbrugsvarer. Langfart til fjernere dele af Østersøen, til Vesteuropa eller videre var et sjældent og marginalt fænomen. En sådan langfart var i hovedsagen forbeholdt København, Norge – og hertugdømmerne. Til nærmere studier af hertugdømmernes søfart blev der desværre ikke plads i bogen. Den interesserede måtte lade sig nøje med den gammelkendte viden om, at søfartserhvervet i Slesvig og Holsten i 1700-årene var langt mere udviklet end i kongeriget. Skibene var større, de gik oftere på langfart i regulær fragtfart uden forbindelse med transport af hjemlandets produkter.

På dén baggrund er det med spænding, man griber Monrad Møllers nye

bog om den danske provins søfart i tiden fra 1814 til 1864. For ganske vist lægger også den hovedvægten på forholdene i den kongerigske provins. Men hertugdømmerne og København er dog ikke helt udeladt, som i bogen fra 1981. Det skyldes bl.a., at det tilgrundliggende i nogen grad trykte kildemateriale medtager hele monarkiet – og det kan man glæde sig over i Sønderjylland. For en gangs skyld får man da i denne bog en fremstilling, som ikke sætter en grænse ved Kongeåen. Søfarten »søndena« tages med, set i perspektiv til Kongerigets, og det er denne side af værket, som her skal omtales. En egentlig anmeldelse af bogen i hele dens imponerende bredde må overlades til andre tidsskrifter.

I 1700-årene ragede søfarten fra Slesvig og Holsten som nævnt højt over søfarten fra den danske provins. Hvordan udviklede det indbyrdes forhold sig i tiden 1814 til 1864? På dette spørgsmål giver bogen fyldigt svar. Efter Napoleonskrigenes og de efterfølgende kriseårs tilbageslag gik det atter fremad fra o. 1825. I 1832 rådede København, den danske provins, Slesvig og Holsten hver for sig over en tonnage på ca. 16.000 kommercelæster. Men denne ligevægt varede ikke ved. Den danske provins oplevede herefter en rivende fremgang. Flåden tredobledes 1832–62, og den før så dominerende hovedstad blev distanceret. Skibsbygmestre, skippere og købmænd i provinsen investerede i skibe, regeringen sørgede for traktater med fremmede lande, der blev en øget landbrugseksport at transportere, og skibene indlod sig i stigende grad på ren fragtfart. Alt dette var med til at skabe den stigende søfart, ikke mindst på udlandet. Sejladsen på Norge, på Østersøen og især på England steg eksplosivt. De fleste skibe gik i en form for fragtfart mellem Østersøen og Norge–England–Frankrig, men også længere farter blev nu drevet fra den danske provins, således fart på Sydamerika og i de allersidste år på det fjerne østen.

Ekspansionen gik ikke uden om Sønderjylland. Også her mærkede man fremgangen. Men dog gik det ikke så stærkt som i Kongeriget. Sønderjyllands handelsflåde ikke tredobledes i årene 1832–62. Den fordobledes. Det betød, at sønderjyderne på flere punkter måtte se sig trængt tilbage fra den førsteplads, som de hidtil havde indtaget. I 1828 dominerede hertugdømmerne endnu i besejlingen af alle fremmede destinationer bortset fra Norge og England. 30 år senere havde de danske provinsskibe vundet overtaget også i Frankrig, og selv om hertugdømmeskibene fortsat indtog førstepladsen i alle andre områder, var deres dominans stærkt formindsket. Som en arv fra fortiden hævdede byerne syd for Kongeåen sig stærkest i Sydeuropa og på oversøiske destinationer – Altona, Flensborg og Aabenraa var pionerer i Brasilien, Argentina og Hongkong. Det er betegnende, at det var handelsstanden i København og Altona, Flensborg og Aabenraa, som blev taget med

på råd, når regeringen i København overvejede oprettelse af konsulater i Sydamerika og udsendelse af fregatter dertil.

Men som sagt – den danske provins fulgte i hælene. Lidt dristigt kan man måske sige, at de kongerigske skibe tog ved lære af, og til sidst overhalede hertugdømmeskibene.

De afsnit, som inddrager hertugdømmerne, er blot en lille del af en imponerende bog – byggende på et helt overvældende, trykt og utrykt kildemateriale, som er analyseret i mindste detalje. Man kan læse om skibstypernes udvikling, om finansieringen og skibsbyggeriet, om havneforhold, om skibsafgifter, trak-tater og konsulatsvæsenet. Der er et væld af gode illustrationer, omend nogle måske er lidt mørkt og grumset gengivet.

Undervejs noterer man spændende enkeltpunkter. Det påvises, at større skibe fra København, Flensborg og Aabenraa i krigsårene 1807ff blev overført til »bekvemmelighedsflag« i fremmede havne. Det betyder, at de tab for handelsflåden, som også i Sønderjylland blev beklaget så voldsomt, måske var knap så store som anført rundt om i litteraturen. Et væsentligt problem kalder her på nærmere undersøgelse. Man mærker også, at Norge ikke gik tabt som sejladsområde efter 1814, omend hertugdømmernes andel her på længere sigt blev stærkt formindsket. I al almindelighed vil fremtidige undersøgelser af søfarten fra Sønderjylland kunne drage nytte af Monrad Møllers bog og det dér nævnte kildemateriale.

Bogen kan altså anbefales på det bedste. Den tegner et godt billede af den danske provinsflåde i en vældig ekspansionstid forud for dampskibenes indtog, og den sætter den vigtige søfart fra hertugdømmerne i relief. Man kunne ønske, at også den sidstnævnte blev sat i centrum for en grundig undersøgelse.

Lars N. Henningsen

Johannes Nielsen: 1864 – da Europa gik af lave.

Odense University Studies in History and Social Sciences nr. 102, Odense universitetsforlag 1987, 443 s. Med tysk resumé og kortbilag.

Fhv. seminarielærer Johs. Nielsen, som i 1979 udsendte bogen Genrejsnings-håb og Undergangsangst om dansk forsvarspolitik i årene efter 1864, har fulgt dette arbejde op med en større bog om krigen 1864 og dens umiddelbare forhistorie. Til det foreliggende værk slutter sig en mindre afhandling i tids-skriftet Historie bd. 17 (1987) om Europæisk storpolitik omkring krigen 1864. De to arbejder har tilsammen indbragt forfatteren licentiatgraden ved Odense universitet.

Bogen om 1864 er en klar og særdeles velskrevet gennemgang af krigen,

dens forudsætninger og for Danmark så helt igennem katastrofale forløb. Den er en dygtigt gennemført redegørelse for krigens politiske og ikke mindst dens militære historie. Ved at sammenarbejde de politiske og militære aspekter til en læseværdig helhed må bogen siges at udfylde et hul i vor hidtidige litteratur om 1864, så omfattende denne iøvrigt er. Forfatteren nøjes ikke med at bruge dansk materiale om emnet, herunder også utrykte kilder, men inddrager tillige trykte fremstillinger og trykte kilder fra tysk hold. Vi får således samtidig et klart indblik i de (østrigske) preussiske overvejelser bag krigen med udgangspunkt i den anspændte indenrigspolitiske situation i Preussen i årene efter 1860, som er en forudsætning for tilblivelsen af den preussiske militærstat under Wilhelm I – og for Bismarck. For Bismarck som nyudnævnt preussisk ministerpræsident var en krig mod Danmark siden 1862 det attråede mål, og alt i så henseende lykkedes som bekendt for ham takket være »en effektiv kombination af behændighed og brutalitet« (s. 40). Han blev her godt hjulpet af stormagternes indbyrdes rivaliseren, som uanset alle hidtidige stormagtsgarantier m.h.t. opretholdelsen af monarkiets integritet lammede deres handlekraft i denne afgørende fase af den dansk-tyske strid om hertugdømmerne siden 1850'erne. Det resulterede i frit spil for tyskerne, først og fremmest for preusserne. 1864 blev ouverturen til Preussens magtstilling og europæiske dominans, via sejren over Østrig 1866 endegyldigt fastslået ved slutspillet 1870–71 med Frankrigs nederlag og oprettelsen af det tyske kejserrige.

Alligevel kan man nok stille spørgsmålet, om Europa virkelig gik af lave i 1864, sådan som forfatteren påstår i bogens titel. De storpolitiske konsekvenser af den dansk-tyske krig var – forekommer det mig – ret begrænsede. Det er nok rigtigere, når forfatteren s. 360 taler om, at Europa »i 1864–70 gik af lave« ved kæden af de danske, østrigske og franske militære nederlag til Preussen. Magtbalancen ændredes da afgørende i forhold til det etablerede stormagtssystem siden Wienerkongressen 1815. Når dette er sagt, må det imidlertid understreges, at den etablerede stormagtbalance i perioden efter Napoleon langtfra var så stabil frem til 1864, som man får indtryk af hos forfatteren.

Selve 1864 krigens forudsætninger, forløb og for Danmark tragiske udgang er jo velkendt stof, stadierne på den politiske udviklings vej er på dansk side alle gennemanalyseret af den hidtidige forskning (Niels Neergaard, Erik Møller, Troels Fink). Forfatteren er måske noget vel påvirket af ældre fremstillinger, f.eks. angående det omdiskuterede spørgsmål vedr. tidspunktet for Halls skæbnesvangre reelle opgivelse af den eksisterende helstatsordning til fordel for en Eiderpolitik. Beslutningen om den forfatningsmæssige udsondring af Holsten er iflg. forfatteren truffet »senest 1861« (s. 49). Erik Møllers konklusion i *Helstatens Fald* (1958) er, at Halls overgang til Eiderpolitiken

sker gradvis 1861–62 samt nølende, og at man drevet af de tyske stater kun nødtvungent og modvilligt foretager et politisk kursskifte som – for at citere Neergaard – »med overvejende sandsynlighed måtte antages at ville føre til krig«, en mere afdæmpet vurdering af den danske politik end forfatterens opfattelse (s. 65) at »vi førte en dristig, efterhånden dumdristig eller aggressiv udenrigspolitik – vor politik pegede mod krig«. Forfatteren støtter sig ellers i det hele gerne til Neergaards autoritet (i *Under Junigrundloven* bd. 2, 1916), betegner ham som »den grundigste og mest indsigtfulde« af historikerne (s. 313) og forbigår således under omtalen af allianceforhandlingerne med Sverige-Norge 1863 (s. 53 ff.) Erik Møller, hvis arbejde *Skandinavisk Stræben og Svensk Politik omkring 1860* (1948) heller ikke anføres i forfatterens ellers omfattende litteraturliste.

Tidens politikere nærer bogen ikke synderlig respekt for; det gælder bl.a. Krieger (s. 165) og navnlig konseilspræsidenten, D.G. Monrad, hvis opportunisme, ansvarsløshed og mangel på moralsk ryggrad i de afgørende krigsmåneder 1864 fremhæves. At han også ved sin tiltrædelse som regeringsleder december 1863 kan tænkes ligefrem at kunne have accepteret en genindførelse af den enevældige styreform fra før 1848 som en politisk mulighed (s. 64) er dog vist at gå for vidt. – Politikerne bærer imidlertid ansvaret for den katastrofale krigsførelse, både dens baggrund (mangel på bevillinger til forsvaret siden 1850'erne, »de økonomiske besparelser – blev under krigen betalt af soldaterne med urimeligt store tab, lidelser og strabadser« s. 77, jfr. s. 239) og for selve dens forløb. Redegørelsen for konseilspræsidenten samt krigsminister Lundbys tankegange og dispositioner, bl.a. over for de Meza efter Dannevirkes rømning, er deprimerende læsning, blotlægningen af alle de militærpolitiske fejlvurderinger i det fjerne København ligeledes. På baggrund af krigsministerens og andre politiske beslutningstageres jammerlighed – Christian 9. rager her op som en markant undtagelse – fremhæver forfatteren kvaliteten hos den militære overkommando i felten, officerskorpset som helhed samt den menige soldat i det helvede, som især Dybbølstillingens forsvar var. Op til selve slaget 18. april, hvis gru man forstår ved den ypperlige fremstilling af dets vildskab og heroisme (s. 252 ff.) forekom lydighedsnægtelse ved nogle af de danske kompagnier, hvilket forfatteren har fremdraget fra oberst Wörishoffers privatarkiv i Rigsarkivet. Episoderne sluttedes da i en troskyldighed, som i sandhed er fra tiden før dengang alting gik af lave: »ved mange af kompagnierne trådte to mand som deputation hen til mig (oberst W.) og bad om tilgivelse og lovede fremtidig at vise sig som ærekære soldater« (s. 248).

Til bogens mange positive sider hører også dens kommenterede forskningsoversigt og redegørelse for kildematerialet (s. 374 ff.). Det skal dog her lige bemærkes, at kaptajn C.Th. Sørensen ikke som påstået har benyttet materiale

i Geheimearkivet som grundlag for sit trebindsværk om Den Anden Slesvigske Krig fra 1883, og at det heller ikke er rigtigt, når det s. 396 hedder, at det tyske utrykte kildestof vedr. 1864 og krigens forhistorie blev totalt ødelagt under 2. verdenskrigs bombardementer. I Rigsarkivet kunne forfatteren have benyttet mikrofilm af bevaret aktmateriale om Danmark (monarkiet) fra Preussisches Ministerium des Auswärtigen 1838–67, jfr. oversigtsværket Rigsarkivet og Hjælpe midlerne til dets Benyttelse bd. 2 (1983) s. 897.

Hans Kargaard Thomsen

Ernst Kracht: Aus meinem Leben. Erinnerungen, Erlebnisse und Erfahrungen
Verlag Boysens & Co. Heide 1986. 191 sider.

Dr. Ernst Kracht levede fra 1890 til 1983. I sit lange liv opnåede han således som fremtrædende slesvig-holstensk embedsmand at gennemleve en række højdepunkter såvel som en række katastrofer i moderne tysk historie.

Det er nogle meget specielle erindringer, til tider charmerende. Ernst Krachts ungdom og uddannelse males med bred pensel. Glimtvis får læseren også noget at vide om den politiske og sociale virkelighed. Således skinner det igennem, at den unge Ernst Kracht ikke var nogen beundrer af kejsertidens forgudelse af wilhelminske reserveofficerer. I det hele taget bliver der brugt forholdsvis megen plads på skildringen af det traditionelle wilhelminske Tyskland. Den unge Kracht blev ikke soldat, derimod blev han tidligt landråd i Holsten, i Ditmarsken. Det er karakteristisk for erindringerne, at de kun perifert berører krigens virkelighed og voldsomme virkninger på samfundet, dog strejfes de sociale problemer under den første verdenskrig sporadisk. Ernst Kracht var ivrig tysk nationalist, bl.a. aktiv under genforeningsagitationen i 1920. Det fornemmes næsten ikke. De voldsomme antidemokratiske bevægelser i tyvernes Slesvig-Holsten belyses uhyre spagfærdigt, men giver dog et indtryk af, at han ikke ligefrem var begejstret Weimardemokrat. Nazityskland havde fuld tillid til den dygtige forvaltningsfagmand. Han var konjunkturnazist og kunne 1936–1945 bruges som overborgmester i Flensborg. Desuden spillede han en vis rolle i det organisationsliv, der støttede de tyske nordslesvigske nazister og andre nazister i udlandet.

Hele nazitiden klares på et par sider, hvilket blot illustrerer proportionsløsheden i erindringerne. Tilsyneladende er der næsten ikke sket noget 1933–1945, og derfor måtte Ernst Kracht naturligvis undre sig over, at den britiske besættelsesmagt i flere år internerede ham.

Da de borgerlige partier i Slesvig-Holsten vejrede morgenluft, fik også Ernst Kracht en ny chance. I 1950 blev han chef for statskancelliet i Kiel og var en

årrække den slesvig-holstenske landsregerings øverste embedsmand. Som sådan var han bl.a. med til at administrere Lübke-regeringens hårdhændede mindretalspolitik og til siden at forhandle Bonn-København-erklæringerne i 1955. Ernst Krachts erindringer siger utrolig lidt om udviklingen i det moderne Tyskland. Men de giver nok et indtryk af, hvor meget der er at skjule, især i perioden 1933–1945.

Anders Ture Lindstrøm

Faarhus 1945–1949

Straflager für die deutsche Minderheit in Dänemark. Erlebnisse, Berichte und Dokumente.

Herausgegeben von Hanns Christian Jessen. Husum 1987. 216 sider.

Det tyske mindretals historie 1933–45 er ikke noget harmløshedens evangelium. Den tyske katastrofe maj 1945, der for alle samtidig var befrielse for et forbryderregime, havde alvorlige følger for mindretallet. Tusinder af hjemmetyskere blev interneret efter kapitulationen i forbindelse med retsopgøret, der hverken her eller i andre lande var nogen særlig elegant forestilling, men specielt tiden 1943–1945 havde leveret forudsætningerne. Interneringerne sikrede iøvrigt i første omgang hjemmetyskerne for langt brutalere overgreb, og selve det retslige opgør, selv om man i dag kan diskutere proportionerne, gav trods alt en vis rabat i forbindelse med den særlige hjemmetyske loyalitetsproblematik.

Den foreliggende Faarhusbog er ikke en nuanceret og realistisk stillingtagen til et kontroversielt kapitel i det tyske mindretals historie. Det demonstreres i den tamme og farveløse historiske indledning ved Immo Doege.

Bogen siger noget om nogle tusind fornærmede exnazister efter 1945, men den siger meget lidt om den historiske virkelighed, og både udviklingen af nazismen i de hjemmetyske organisationer og hjemmetyskernes forhold 1940–1945 fortjener en indgående tysk analyse. Den vil bidrage til forståelsen for, at man internerede så mange, bl.a. for at beskytte dem.

De mange bidrag skrevet af tidligere Fårhus-fanger giver indtryk af et ikke lige blidt og komfortabelt ophold. Et enkelt giver indtryk af, at Fårhus var en koncentrationslejr.

Rudolf Stehr bidrager med traditionelle bortforklaringer. Bogen mangler klart nogen form for erkendelse af, at den nazisme, størsteparten af hjemmetyskerne så aktivt gik ind for, var en forbryderbevægelse, iøvrigt også til ubodelig skade for det tyske folk. Bidragerne holder meget af Professor Ditlev Tamms tankevækkende værk. De glemmer at fremhæve deres andel i angiveri og spionage samt økonomisk udnyttelse af det danske samfund. Tyskerne slap

også efter Tamms mening forholdsvis billigt, og han gør iøvrigt udtrykkeligt opmærksom på et par særligt grelle tilfælde. Der var hjælpsomme hjemmety-skere i de tyske sikkerhedsorganer, vi kender også eksempler på SS-folk i koncentrationslejre. Således blev en SS-Rottenführer fra det tyske mindretal dødsdømt for stor brutalitet i forskellige koncentrationslejre. Men dommen faldt så sent, at han blev benådet.

Retsopgør, internering og afsoning i Fårhus blev en afregning for nazistiske aktiviteter. Det var ikke perfekt, det var det øvrige danske opgør forresten heller ikke. Hvis man vil have en forestilling af, hvilke lidenskaber og følelser, der prægede de krigshærgede lande, kan man passende se på de tyske folke-gruppers skæbne i Polen og de andre østeuropæiske stater.

Der mangler stadig en god tysk bog om mindretallet 1933–1945. Her har vi kun et monument over Fårhusmentaliteten.

Anders Ture Lindstrøm

Knud Gether: Middelalderfamilier i Flensborg og Nordfrisland og deres efterkommere i Danmark, Tyskland og Norge.

Dansk Historisk Håndbogsforlag. Del I (1986) 882 sider, del II (registerbind) (1987) 152 sider + 10 blade med tavler i separat mappe.

Værket er i format A4, man glæder sig over de mange illustrationer, af hvilke nogle er af fremragende kvalitet, og over det smukke bogtryk. Man må håbe, at indbindingen kan holde til flittigt udlån! I omfang sammenlignes det af forlaget med det ypperligste danske, den Seidelinske slægtsbog, og hvad kvantiteten angår, må man give forlaget ret. Der er ingen tvivl om, at forfatteren har lagt et meget stort arbejde i sammenstillingen af manuskriptet. Der er samlet en meget stor mængde oplysninger fra mange kilder.

Bogens omfang muliggør ikke en kritisk gennemgang af alle dele på den begrænsede plads for en anmeldelse, hvorfor jeg skal nøjes med at fremdrage punkter, der belyser Gethers arbejdsmetode og værkets anvendelighed.

Bind II indeholder en oversigt over tavlerne i bind II, medens der foran i bind I er en oversigt over samtlige tavler, med undtagelse af dem, der bringes på siderne 112–152 i bind II. Disse er hverken omfattet af oversigterne eller medtaget i registret.

Der gøres omhyggeligt rede for, at registret omfatter *samtliche* navne, der nævnes i teksten i bind I, i samtlige tavler i bind I og i de 17 tavler på løsbladene, mens navnene fra bind II side 112–152 ikke er medtaget i registret, hvilket virker uheldigt, da man så ikke bliver opmærksom på rettelserne uden at gennemlæse disse sider og rette i bind I.

Undgå fejl kan man vel ikke! Dette viser sig også ved kildebenyttelse: Side 255 er et stykke af Wibergs Almindelig dansk Præstehistorie, III, 286 skrevet af, men det i skarp parentes angivne dødsår for præsten er gjort til dødsår for hans svigerfar. Afskriften er endvidere uden citationstegn eller kildeangivelse. På tavle D,32: Margrethe Kirstine Moths ægtefælle gøres til provst i Viborg, men denne, Ole Thestrup, blev ifølge Wiberg ordineret 16.12.1640, lige udnævnt til sognepræst i Dalby-Stubberup på Fyn, i hvilket embede han døde 1673. Tavle C,94, Otto Jørgensen Seeblad anføres som præst i Steenløse og Fangel, ifølge Wiberg og kirkebøgerne var han præst i Ø- og Vestre Hassing i Kjær Herred i Vendsyssel, hvor han blev gift med forgængerens enke Margrethe Baggisdatter Grubbe, der siden blev gift med ridefogeden på Borreby Peter Rosenmejer, født i Kristianstad.

Formen for henvisninger i værket er besværlig at arbejde med: side 510 henvises der dels til A119, som man finder efter at have bladet tilbage til side 404, dels til A250, som findes side 634. Det ville have været lettere med en sideangivelse, så man kunne springe de mellemliggende sider over!

At tage samtlige efterkommere af de omtalte aner fra reformationstiden med ville være uoverkommeligt. J. Vahls Slægtetog over Afkommet af Kristjern Nielsen, Borgemester i Varde omkring 1500, omfatter ca. 29.000 navne til ca. 1890 uden dog at være komplet. Men det er ikke klart efter hvilke kriterier Gether har udvalgt dem, der er medtaget, bortset fra, at de fleste har relation til den del af efterslægten, der bærer navnet Gether, samt at der synes at være en forkærlighed for folk, der er adelige eller har nået en fin position i samfundet, hvorfor de vel antages at have almen interesse.

Forfatterens tillid til trykte kilder synes at være absolut. Trykte slægtsbøger og opslagsværker er anvendt tilsyneladende uden kontrol og i mange tilfælde uden den normale anvendelse af citationstegn. Tavle D a fortæller om senere borgmester i København Mathias Hansen, at hans tredje hustru Wendele van Delden døde før 1618; det er ikke forkert: hun blev begravet 17.06.1610, og der blev betalt for at Frue Skoles peblinge sang. Videre anføres, at hans femte hustru Ingeborg Frederiks datter var datter af borgmester i Helsingør, øresundstolderen Frederik Leiel. Det havde været af interesse også at anføre, at hun fra sit tidligere ægteskab med borgmester i Helsingør Hans Willumsen medbragte datteren Kirsten, der siden blev gift med Morten Madsen, død som biskop i Århus, og at hun blev ane til slægterne Rosenstand, Rosenstand Goische, Paludan-Müller, Dyssel og Schou, f.eks. prof. Mogens Schou, internationalt kendt for sin indførelse af litiumbehandlingen i psykiatrien.

Side 248 vises slægtskab til Ludvig Holberg. Her gøres biskop Ludvig Munthes hustru Ingeborg Sørensdatter til datter af en borgmester i København Søren Friis og hustru Elisabeth Svane, datter af ærkebiskoppen. Der har

dog ikke været nogen borgmester af det navn i København, og fru Ingeborgs forældre var slotsskriver på Riberhus Søren Christensen Friis og Maren, datter af historiografen Hans Svanning, som det da også fremgår af tavle 12 i del II side 146, der desværre som nævnt ikke er medtaget i registret.

Side 523 og tavle VIII side 425 angiver, at borgmester i Flensborg Hans Lange (død 1673) var søn af Hans Lange og Dorthea von der Wetering. Bonde og Hvidfeldts bog om Borgmestre og Rådmænd i Flensborg angiver, med Reinhusen som kilde, at borgmesteren er søn af Hans Lange, (død 1673) og Hille von Oesede, samt at Dorothea von der Weterings første ægtefælle, købmand og hospitalsforstander Hans Lange var født 1561,06.11, og døde 1581,22.10. De to var bedsteforældre til borgmester Hans Lange.

Borgmesteren havde iøvrigt selv en søn Hans, der blev gift med Gjertrud, datter af Jürgen Nielsen, rådmand i Flensborg, en søn af den Christian Nielsen, om hvem Gether kun fortæller, at han havde en søn, der var barberlærling (side 499 og tavle E). En anden søn, Daniel, blev præst i Nordborg, og Chr. Niensens efterslægt i Flensborg fremgår af en slægtstavle på Stadtarchiv i Flensborg.

Den i Glückstadt 1905 udkomne bog af A. Halling: »Meine Vorfahren und ihre Verwandtschaften« er brugt flittigt som kilde. Talrige afsnit er direkte oversættelse herfra, dog uden anvendelse af citationstegn, som man ville have ventet. I andre tilfælde er der fra Halling overtaget skrøner, hvis oprindelse Halling angiver, uden at Gether dog har medtaget denne angivelse.

Således skriver Gether side 526: »Hans Moder, Dorte Hansdatter Svanning, var oldebarn af en svensk adelsmand, Jacob Stage, der i en dansk-svensk strid havde taget parti for Danmark, hvorfor han blev landsforvist og bosatte sig i Thy.« Gether medtager ikke Hallings reservation: »Diese Angaben finden sich ohne Quellenangabe auf einem Blatt in den handschriftlichen Sammlungen zu Bischof J.C. Blochs Geschichte der fünischen Geistlichkeit, jetzt in der Universitätsbibliothek in Copenhagen.« Det ville have været særdeles spændende, hvis Gether faktisk havde kunnet dokumentere historien med henvisning til originale svenske kilder!

Bind II side 129 er der en længere overvejelse om, hvorvidt Lene Clemensdatter »gift 1623 med rådmand Fogh Albertsen With i Horsens« var datter af borgmester i Horsens Clemens Olufsen eller af borgmester i Vejle Clemens Sørensen. I tavle nr. 15 vises den første fader, men i det bevarede skifte efter Vejle-borgmesteren er »Foch Albertsen Raadmand i Horsens paa Hustrus Lene Clemens Datters« (vegne)!

Del I side 222 fortæller, at »Fogh Albertsen de With, der nedstammede fra en hollandsk familie de With, hvortil også hørte de berømte brødre Jan og Cornelius de With ... kom fra Emden her til landet i 1607 og nedsatte sig som

købmand i Horsens«. Tabellen side 640 optager en fader: »Albrecht Fock de With. Tilhørte en kendt hollandsk slægt, der vedkendte sig den reformerte religion. Boede i Ostfriesland. (PH-T. 1886, 274f.)« Kilden viser sig at bestå af en skrivelse fra stiftsbefalingsmanden I. de Witth i Viborg: bilag til en fortegnelse over »Adelige Familier og Personer« i Viborg stift. Som officer havde han forsynet sit navn med et »de« og et ekstra »t«. To døtre var blevet »godt gift«, og han er faldet for fristelsen til at pynte lidt på deres eget stamtræ: det er her man første gang støder på de fornemme hollandske aner.

Det hollandske »Centraal bureau voor genealogie« har meddelt H.-O. Mørk, at den hollandske familie de Witt fra Dordrecht uddøde i det 18. århundrede. Ostfriesische Landschaft, Aurich meddelte Mørk, at der i tilgængelige kilder i Emden ikke er fundet hverken Foch Albrecht eller Albrecht Foch de Witt. »Slægtstraditionen« har således ikke kunnet bekræftes.

Side 263 berettes en historie om Ivar Wandal, der 1638 blev professor ved gymnasiet i Lund. Han anføres som søn af Biskop Hans Iversen Wandal i Ribe og Margrethe Hansdatter Borchardsen, men biskop i Ribe Hans Wandal døde 1541, medens Margrethe blev født 1599. Hun var da også gift med Hans Wandal året før denne i 1617 blev biskop i Viborg, og hendes søn Ivar blev først født 1625 i Viborg. Han blev 1668 professor ved universitetet i Lund og døde 1693, medens hans fætter Ivar, søn af sognepræsten i Magstrup Jens Wandal, var født 1607 og blev professor ved gymnasiet i Lund 1638 i konkurrence med Oluf Johansen Bager, hvem han ikke var i familie med, som af Gether hævdet.

På tavle A b angiver Gether, at hans farmors morfars far Hans Røbye var født i Tranekær c. 1736 som søn af forpagter af Korsebøllegård Jørgen Hansen, medens moderens navn er ukendt. Der henvises til en forespørgsel i Personalhistorisk Tidsskrift, som dog ikke giver nogen dokumentation herfor.

Jørgen Hansen, forpagter af såvel Korsebøllegård som Lykkesholm, inspektør på grevskabet Langeland, fik (ifølge testamentet af 1662) 5 børn i første ægteskab med Sara Holst: Niels, Christian, Hans, Friederich og Gjertrud. Chr. Hansen blev gift med Cathrine Kier. Medens han var forpagter af Lykkesholm døbttes datteren Sara med bl.a. farbrødrene Niels og Hans som faddere 29.08.1774, og sønnen Jørgen med Hans Hansen fra Møllegaard og Niels Hansens frue fra Skovsbo blandt fadderne 27.02.1777. De to brødre Niels og Christian var født ca. 1742 og 1745. Deres formodede farfar, Hans Rasmussen, Skoven, Søndersø, døde 1747, det er sandsynligt, at Hans, der er opkaldt efter ham, er født 1747. Han er ikke benævnt Røbye i nogen af slægtens papirer iøvrigt, så det er muligt, at Hans Røbyes fader må søges på andet hold.

Selv om Knud Gethers arbejde indeholder et væld af oplysninger, vil det

nok være nyttigt at kontrollere de af dem, som man vil bringe videre i forbindelse med slægtshistorisk arbejde.

Jørgen Wangel

Henrik Fangel, Søren Lundquist & Steffen Søndergaard: Huse i Haderslev I-II.

udg. af Haderslev Kommune og Miljøministeriet, Frednings/Planstyrelsen 1983 & 1987.

Haderslev er måske den by i det nuværende Danmark, som uden for København ejer det mest spændende og alsidige bygningsmiljø. Dybt under den indre bys huse gemmer sig ukendte slotskældre, i baggårde og gyder finder kenderen snart renaissancebindingsværk, snart et bulhus, et barokspringvand eller en fin jugenddetalje. Hovedstrøgene prægedes til de seneste år af spændende 1800-tals arkitektur, og i de nyere kvarterer finder man endnu enestående helheder af jugendvillaer og nygotiske etagehuse fra den tyske tid. Men dette bygningsmiljø var også længe sært upåagtet. Måske var de sønderjyske byer, trods Hugo Matthiessens indsats, ikke rigtig »genopdaget« efter 1920, måske ejede Haderslev ikke f.eks. Ribes umiddelbare idyl og charme, hverdagsagtigt klædt i puds og forfald, som det gamle Haderslev var. I hvert fald har Haderslev længe mishandlet sig selv. Dybt forfald har bredt sig i sjælden grad, urimelige nedrivninger og nyindretninger af dårlig kvalitet har bredt sig. Først med branden i Torvet 2 opdagede man, hvad byen gemte – og efter nogle hårde bevaringskampe blev Haderslev »den omvendte synder«, der i 1984 blev »årets by« for sin bybevaring.

Samtidig med bevaringsarbejdet har kommunen og Miljøministeriet taget initiativ til udarbejdelsen af registranter over byens ældre bebyggelse. Bind I omfattede det ældste centrum, middelalderbyen, mens bind II omhandler den nordlige del af byen med resterne af »Gammel Haderslev«. De danske bygningsregistranter, som efterhånden er udkommet for en lang række købstæder, samt for enkelte landsbymiljøer og forstadsbebyggelser, er efterhånden blevet udviklet til en fast model: Først en grundig historisk gennemgang af byen og dens bebyggelse, evt. med gennemgang af en række bygningsdetaljer og konstruktioner. Derefter en gennemgang af de berørte bydele hus for hus. – Tidligere udvalgte ældre huse, men efterhånden alle bygninger i området. Hver bygning beskrives kort eller langt, hvorefter bygningens historie bestemmes ud fra brandarkivalier, bygningsarkiver mm., og til sidst får huset en kortere eller længere bemærkning.

Bemærkninger om folks huse er en diplomatiets kunst, som er svær at

mestre. Betragteren kan bruge de strengt arkitektoniske øjne, som ofte vil ærgre sig over de mange små og store forandringer, som med tiden har sløret billedet af huset, som det stod for blot 20 år siden. Men han/hun bør også kombinere med de mere etnologiske øjne, som netop i de stadige småforandringer ser beviset på, at husene fortsat lever og bruges, modsat forfald og nedrivning. Alt i alt må man nok sige, at hvor problemet i den ældste del af byen ofte er et dybt, ofte offentligt forskyldt forfald, er problemet i de mere ydmyge kvarterer de mange »velmenende« ombygninger med småsprossede termovinduer, skalmuringer, romantiseringer og tagudhæng, som på forbløffende få år har ændret helstøbte gadestrøg til det banale. Kan registranternes bemærkninger ændre den enkelte husejer/husbrugers opfattelse af rigtigt/forkert, er meget af missionen nået.

Men registranternes formål er også at give byen, dens politikere og planlæggere en bedre forståelse af det typiske og karakteristiske ved deres by. Og her hjælper det ikke bare at beskrive hus for hus. I indledende afsnit må bebyggelse og byplanlægning gennem århundrederne fremlægges, så det fremgår, hvorledes hver epoke og stilperiode har bidraget med sine elementer til helheden. Og her har man i »Huse i Haderslev« I-II haft en heldig hånd, idet man har fået den største kender af Haderslev, Henrik Fangel, til i bd. I at gennemgå Haderslevs bebyggelsesudvikling fra middelalderen til byplanlægningens epoke i slutningen af den tyske tid. I bd. I gennemgår arkitekt Søren Lundquist desuden byens bindingsværk fra 15- til 1800-årene, mens arkitekt Steffen Søndergaard i bd. II beskriver udviklingen i det grundmurede byggeri fra de første renaissancehuse efter branden 1627 til jugend og »Bedre Byggeskik« før og efter 1920. I begge registranter er der desuden små generelle kapitler om hver gade, suppleret med udsnit af det fremragende 1833-matrikelkort.

Med disse to bind står nu tilbage en registrering af de mange værdifulde bebyggelser fra årene efter 1870-90: Sønderotting-kvarteret, Aastrupvej-området m.fl. Godt er det i hvert fald, at den i Sønderjylland tidligere herskende opfattelse af, at alt fra efter 1864 var uden værdi, ikke præger værket. Tværtimod ser man bl.a. på gengivne bygningstegninger, hvor flot og malerisk mange af de historicistiske og jugendprægede huse var tænkt, inden pynten begyndte at blive pillet af eller dækket af butiksskilte.

Det er klart, at skulle hele Danmarks bestand af bevaringsværdige bygninger fra før 1940 (beregnet til ca. 300.000 stk.) registreres efter Haderslev-metoden, ville det vare 50 år, inden landet var dækket. Derfor diskuterer man nu, i forbindelse med folketingets ønske om en kommunal registrerings- og bevaringspligt, andre og mere oversigtlige metoder til at kortlægge landets bevaringsværdige bygningsbestand. Et af budene har været at lave et fast skema for enkelthuse, og derefter lade hold af arkitektstuderende el.lign. gennemtraw-

le landet i 5–10 år, hus for hus. Dette arbejde er beregnet til at koste mellem 70 og 80 millioner kroner.

Men spørgsmålet er, om det er den eneste farbare vej? Problemet vil jo være, at dels redder registrering ingen huse i sig selv – det gør kun folkelig forståelse og kommunal vilje, også økonomisk. Dels vil en oplysning om, at et bestemt hus gennem en landsdækkende registrering er kategoriseret som f.eks. »bevaringsværdig i klasse 3« kun have begrænset brugbarhed for de ansvarlige politikere og planlæggere. De har, som andet godtfolk, brug for at få bygningerne sat ind i en historisk og arkitektonisk sammenhæng, for at få oplysningerne tolket og nyttiggjort: her er en helhed, her er det for denne egn eller by særligt karakteristiske og fortællende!

Spørgsmålet var, om man f.eks. i Sønderjylland ikke kunne bygge på fredningsplanlægningen, hvor jo en lang række kulturhistoriske bevaringsinteresser blev kortlagt – og kombinere dette »skelet« med en inddragelse af al mulig lokal ekspertise: museer, arkiver, lokalhistorikere, arkitekter, som tilsammen kunne bestemme, hvor bevaringen »brændte på« og prioritere den nærmere registrerings- og bevaringsindsats. Man kunne måske forpligte kommunerne til at nedsætte bevaringsråd med et fast beløb pr. indbygger til denne indsats?

I fredningsplanen er f.eks. byer som Hjordkær og Vester Sottrup allerede udpeget som specielt bevaringsværdige stationsbymiljøer. Kunne man ikke allerede på det nuværende grundlag forpligte de pågældende ansvarlige kommuner til at udarbejde bevarende lokalplaner? Er for meget ikke gået tabt, hvis man skal vente til midten af 1990'erne på en landsdækkende registrering, som ganske vist en dag kan puttes på EDB i centraladministrationen? Det danske bevaringsarbejde har en god tradition for at være decentralt, folkeligt og resultatorienteret, trods mange skuffelser. Lad os udnytte det – og så læse bøger som »Huse i Haderslev« I–II for både at mindes fortidens synder og nutidens muligheder!

Peter Dragsbo

Karin Johannsen-Bojsen: Regnbuelandet.

En roman fra Sydslesvig, Hernov, 1987. 464 sider, hft. i 2 bind. Omslag: Mette Stærk. Sats og tryk: P. J. Schmidt A/S, Vojens

Redaktionen har bedt mig svare på, hvad en dansk læser uden viden om Sydslesvig kan lære om forholdene syd for grænsen gennem Karin Johannsen-Bojsen's romanværk.

Umiddelbart: mange af den art af læsere vil formodentlig sige, at der er en stor lighed mellem den danske folkedel i Sydslesvig og forholdene i DK. De

bærende enheder i romanen er generationskløfterne mellem »bedsteforældre«, forældre og unge, en evigt eksisterende problematik, der i DK blir til »pensionisternes elendige vilkår«, opdragelsesvanskeligheder og »ungdomsproblemet« = ungt oprør mod establishment, atomvåben, narko- og gæstearbejderproblemet osv., osv.

Men: i de næste lag afdækkes relationerne tydeligt. Forskellen på at være »gammeldansk« og »nydansk«. De gamle, der var danske i Mellemkrigstid og nazi-do, de nye danske, der konverterede i og efter 1945 – da man fik lejlighed til frit at tænke, tro, men navnlig tale og handle frit, underbygget af København- og Bonn-erklæringerne af 1955, først pro forma, først i dag – cirka 30 år senere undervejs til at blive cementeret.

Set lokalt skal disse interne mindretalsspændinger stå sig i forhold til den tyske majoritet med de partipolitiske programmer fra CDU, SPD, FDP, de grønne og andre fløje af partipolitisk karakter. De nævnte stemmer er dobbelt-tyske: delstats- og forbundsbestemte. S(yd)S(lesvigsk)V(ælgerforening) er derfor ikke den tunge på vægtskålen, som et parti af den størrelse ville være i en typisk dansk eller vesttysk by.

Handlingen udspilles hvad Sydslesvig angår i Sydslesvigs hovedstad, Flensborg. Det år havde byrådet 18 CDU-Ratsherrer, 14 SPD-do og 11 SSV-do, så man kunne forvente, at der netop i den periode var gode chancer for afgørende muligheder for dansksindet indflydelse. En af romanens hovedpersoner er et af byrådets danske medlemmer, Christian Brodersen, en af byens 17 apotekere, udgået fra en af de »gamle« danske familier, i sin tid (efter 1945) oprører mod det danske establishment som medlem af Front-Bro-gruppen, der revolterede mod de dengang gamles frontpolitik. Han er i 50-erne. Hans kone, Elke, der er en halv snes år yngre, er »konvertit« med skifte fra tysk til dansk skole umiddelbart efter 5.5.45, er sammen med deres to børn, Niels og Britta, langt mere blød i konfrontationen med det tyske. Elke er forøvrigt lærer i tysk på byens (største og) danske gymnasium.

Niels går på Journalisthøjskolen i Århus, Britta er 1. årsstuderende i Kiel. Niels skal skrive sin hovedopgave med 700-års-jubilæet som tema. Britta vakler mellem at studere traditionel farmaci eller biokemi, det sidste vil betyde, at hun bliver »grøn« apoteker som en af Christians byrådskolleger, SPD-Ratsherrinne Jutta Lund. De to kolleger har en vis sympati for hinanden trods deres forskellighed i partifarve.

Elke Brodersen har aldrig glemt sin ungdomskærlighed, en dansk tyskstuderende, som hun har truffet i Göttingen for 25 år siden. Og efter recepten »den, som har længtes i 20 år« griber hun nu til fortvivlelsens selvhjælp: med Christian som mellemed – han er medlem af Jubilæumsudvalget – foranlediger hun, at Victor Eriksen, fhv. student, nu københavnsk professor i tysk – og

østtysk – litteratur inviteres til at tale på Rådhuset – om guldalderens i helstatslitteraturen og dermed om dansk-tyske kulturstrømninger. Han gør det med bravour – på tysk. Christian går under seancen – Elke er henrevet – som resten af publikum.

Niels og Britta er kommet hjem. De samler på Nielses værelse i kælderen en »Tænk-selv-Gruppe« en broget flok, den ældste en 26-årig lærer, ramt af Berufsverbot, en ung maler, der har svært ved at slå igennem, Sabine, der pjækker fra skolen, og som er flyttet hjemmefra, guitaristen Anders og tyrken Önder, der sørger for musikalsk protest, m.v., en halv snes unge revolterende.

Brodersens skal ud over at sørge for professor Eriksens velbefindende også have den jødiske Samuel Weiss som officiel gæst – altså byens. Han har taget sin søn, Ben, med. Samuel selv måtte som barn flygte fra Flensborg i forbindelse med Krystalnatten.

Hele dette persongalleri + et socialdemokratisk byrådsmedlem, renegat fra danskhed efter 1945 + en tilsvarende CDU-»byrod«, der ikke er mindre usympatisk, står som eksponenter for holdninger og konfrontationer i grænsebyens hverdag og fest. At få det komponeret til en læseværdig roman er en litterær bedrift, helt uanset, at nogle anmeldere etiketterer romanen som trivial-litteratur, tyngt af (enkelte) germanske gloser, af germansk stilistik og »omstændighed«. Det er småting i den forbindelse – og så er det sydslesvigsk.

Det er en debutroman. Men Karin Johannsen-Bojsen er ikke debutant: i 1977 udsendte hun digtsamlingen »Sindelag«, illustreret af Kamma Svensson og i lay-out ved Helge Krempin. I 1981 skrev hun til Grænseforeningens årbog, »Som vi ser os selv«, uddrag af interviews med 60 sydslesvigere, et stykke dokumentationslitteratur om 70'ernes og 80'ernes Sydslesvig. Både digtsamling og dokumentation er forarbejder til »Regnbuelandet«. Forfatteren har i et interview udtalt, at dette er hendes første og sidste roman. Jeg tvivler.

Med skyldig hensyntagen til anden banebrydende sydslesvigsk og slesvigsk/sønderjysk litteratur – Marcus Lauesen, Willy-August Linnemann – Gynther Hansen, Chr. Skov – og for så vidt Peter Seeberg – og i et sydslesvigsk åndedrag: Gerhard Ernst, ungdomsdigtene på Gyldendal, og sporadisk digtning derefter, f.eks. hans kapitel i »Barn og ung i Sydslesvig 1900–1982«: »Drengen fra Nørregade« og med mellemrum digte i Flensborg Avis, på Helmut Leckbands »Krigsfangelazarettet i Tamanska gaden« og hans i DK helt ukendte essays eller på Niels Bøgh Andersens 3 erindringsbøger og »krigsdagbog« – og der kunne nævnes flere forfattere ... med skyldig hensyntagen bør det tilføjes, at »Regnbuelandet« demonstrerer, at det i Sydslesvig – som på Færøerne – er muligt, at der kan skrives skønlitterært uden at skrive en nøgleroman. Der er i den forstand ikke tale om trivial-litteratur.

Det er der heller ikke, fordi man undervejs finder særdeles jordnære og

dagligdags situationer, der »aldrig« omtales. Jeg tænker på Elkes forhold til anvendelse af dansk og/eller tysk dagligsprog – og på elevernes forhold til samme. Jeg tænker på Elkes filosofien over »funktionærbørn«, frisere og andet udskud af menneskeheden ... hendes opfattelse af en »rigsdansk« kollega »hjemrejse« til sit fædreland, tja – så er »man« faktisk ude på det nationalistiske overdrev – det overdrev, der grænser til racisme. Men sådan er »det« altså også – her på egnen.

Studenterkammeraten, Mor-Danmark som han-menneske, der i DK blev professor i tysk litteratur, hans og Elkes eskapade til Møn (og København) slår kompositionen i stykker eller i sønder. Scenen, hvor han introduceres på Duborg-skolen, er kostelig og ægte. »Vi« kender den fra tilsvarende »præsentationer« her eller der.

Et egentligt indholdsreferat er undgået. Der er foretaget mange væsentlige anmeldelser i den sønderjyske dagspresse og lidt til. F.eks. i Der Nord-schleswiger og i Grenzfriedenshefte 2: 1988 (side 135–139) ved Klaus Bästlein, der henimod slutningen siger:

»... Im übrigen sind K.J.-B. aber gerade die historischen Passagen des Buches über die Kriegs- und Nachkriegszeit gelungen. Und man kann nur hoffen, dass über 40 Jahre nach dem Ende der NS-Herrschaft, auch die deutsche Seite endlich die Kraft und den Mut findet, um den historischen Tatbestand anzuerkennen, dass viele dänische Südschleswiger trotz Nachteilen, Schikanen und Verfolgungen ihre persönliche Integrität auch zwischen 1933 und 1945 bewahrten und selbst im nationalsozialistischen Deutschland ein Stück Anständigkeit repräsentierten ...«.

Forøvrigt gik det mig som Klaus Bästlein – ved den første gennemlæsning blev den spændende roman slutt på et par døgn.

Andre kvalifikationer: Regnbuelandet vil sammen med anden skønlitteratur fra regionen være særdeles velegnet i studiekredse eller aftenhøjskoler i grænselandsområdet.

Jørgen Hamre

Vore egne publikationer

Otto Norn: To grænseslotte. Frederik I's Gottorp og Christian IV's Koldinghus. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, Skrifter nr. 62, Aabenraa 1986, 158 s., ill.

Som nr. 62 i sin imponerende skriftrække har Historisk Samfund for Sønderjylland udsendt et meget smukt arkitekturhistorisk værk af vor fineste kender af renaissance-arkitektur, professor Otto Norn. Siden han i 1949 udsendte sin disputats om Christian III's borge har han i talrige bøger og artikler beskæftiget sig med 1500- og 1600-tallets kunst og arkitektur. Med den foreliggende bog har han føjet et meget væsentligt led til denne kæde af afhandlinger.

Bogen er fornemt tilrettelagt, med arkitekt Jens Dall som ansvarlig for opsætningen af det meget smukke bind, i et behageligt format med talrige illustrationer og usædvanlig fyldige og oplysende billedtekster, anbragt i den brede margin, enkelte gange endda fortsat over to sider. De rummer en masse oplysninger udover den egentlige tekst og indeholder talrige supplerende kommentarer. Sjældent har billedtekster så stor selvstændig værdi. Når man alligevel efterlyser yderligere illustrationer, skyldes det den ofte meget koncentrerede tekst, der flere steder kunne trænge til forklarende tegninger. Som eksempler kan nævnes omtalen s. 18 af niveauforskelle ved Gottorps vestfløj, der ville have fremgået af et tværsnit gennem fløjen eller beskrivelsen s. 26 af 1. sal, hvor en plantegning heraf ville gøre det hele klarere for læseren.

Bogen er opdelt i fem kapitler, hvoraf det første er en kort indledende oversigt over tidens fyrstebyggeri. De to næste handler om Gottorp, det fjerde og største om Koldinghus, mens det sidste er en afsluttende sammenfatning af bogens resultater, suppleret med sammenligninger med andet byggeri. Bogen sluttet med en omfattende liste over arkivalier og litteratur på hele 16 sider, hvori tilmed en del noter og supplerende oplysninger er indarbejdet under de enkelte titler – en usædvanlig givende litteraturliste –, registre og et tysk resumé. En klar og overskuelig opbygning. Det er dog et spørgsmål, om den kommenterede litteraturliste alene er bedre end de noter, der her helt er udeladt.

De to slotte, som bogen handler om, er i disse år under en langvarig restaurering. Det har begge steder givet mulighed for nye iagttagelser, talrige enkeltundersøgelser og supplerende arkivstudier. Det er for en stor del resultaterne af alt dette, som Otto Norn nu sammenfatter i lyset dels af sin egen uhyre omfattende baggrundsviden, dels af egne og andres nye studier. Tidspunktet for bogens udarbejdelse er således særdeles velvalgt, idet der netop nu er mulighed for at opsummere al den viden, der har gjort den hidtil

eksisterende litteratur utilstrækkelig. Der er altså ikke blot tale om en sammenfattende oversigt over den hidtidige viden om to slotte i eet værk, men om en samlet fremlæggelse af et stort nyt stof, der med stor kyndighed er sat ind i et samlet hele.

Mest nyt er der nok i skildringen af Frederik I's Gottorp. Her fremlægges detaljeret de mange nye fund omkring opførelsen af vestfløjen i 1530-erne. Denne fløj, der byggedes som et dobbelthus med to pragtgavle ind mod gårdspladsen, flankeret af to kantede tårne og med en 3-etagers karnapbygning midtfor mellem de to gavle, har været helt usædvanlig fornem. Den giver da også anledning både til en omhyggelig gennemgang af selve arkitekturen og dens rige sandstensudsmykning med skulpturer og relieffer, men også en spændende redegørelse for ideerne bag hele fløjens og facadens udformning – i kapitlet kaldet »Frederik I's fyrstespejl«. I forbindelse med drøftelsen af de enkelte byggefasers datering argumenteres overbevisende for at placere sydfløjens »Königshalle«, den imponerende søjlebårne og hvælvede sal, til umiddelbart efter 1500. Herved afvises, uden at det siges direkte, at søjlerne kan stamme fra Bergens Apostelkirke, som det før er foreslået. Den blev først nedbrudt 1530, og de sten, der herfra sendtes til Gottorp, mener Norn at genfinde bl.a. i nogle klæbersten i vestfløjens gesims. Endelig bliver også nord- og østfløj gennemgået, men med betydeligt flere forbehold i dateringer og byggeudvikling. Her mangler tydeligvis endnu en del bygningsarkæologiske undersøgelser, før den endelige tekst herom kan skrives.

Afsnittet om Koldinghus indledes med en – alt for kortfattet – oversigt over kongernes og hertugernes byggeri mellem Frederik I og Chr. IV. I betragtning af den afstand i tid, der er mellem Frederik I's død i 1533 og Chr. IV's tronbestigelse i 1588 havde det været ønskeligt med en lidt mere udførlig gennemgang af den meget livlige byggeaktivitet, der udfoldedes af kongerne Christian II og Frederik II og af hertugerne Adolf på Gottorp, Hans den Ældre af Haderslev og Hans den Yngre af Sønderborg. Nu er det blevet en meget koncentreret opremsning.

Alle de byggearbejder, der fandt sted på Koldinghus i Chr. IV's tid, bliver gennemgået omhyggeligt. Specielt behandles den nye store kirke og bygningen af kæmpetårnet. Otto Norn har gjort et stort arbejde for at finde frem til navnene på bygmestre og kunstnere, der har været ansvarlige for byggeriet og dets udsmykning ude og inde, og resultatet er en langt mere detaljeret viden om Koldinghus, end man hidtil har haft. Interessant er understregningen af, at kirken blev indrettet med den ukendte kirke på det totalt forsvundne Haderslevhus som forbillede og – trods alle forbehold og usikkerhedsmomenter – havde det også i disse afsnit været ønskeligt med yderligere nogle plantegninger og opmålinger til at lette forståelsen.

Bogens sidste, sammenfattende afsnit inddrager adskilligt andet fyrsteligt byggeri i en skildring af arkitekturen som symbol på fyrstens magt. Igen indtager det protestantiske fyrstekapel en central plads i fremstillingen. Alt sættes ind i en skildring af den lutherske fyrstekirkes opbygning med udblik til mange steder, ikke mindst påny til Gottorp. Der afsluttes med en kortfattet antydning af udviklingen til begyndelsen af 1700-tallet.

Bogens tekst er på godt 120 sider, hvori der er placeret 41 gode illustrationer. Hertil kommer så knap 30 sider litteraturliste, resumè og registre. Alligevel burde bogen have været større. Der burde for det første have været plads til de allerede efterlyste billeder og tegninger, der kunne have lettet forståelsen flere steder i teksten. For det andet er teksten i sig selv flere steder så koncentreret, at det kniber med klarheden og tilgængeligheden.

Trods disse indvendinger kan bogen anbefales på det varmeste. Der er tale om en væsentlig behandling af en meget central side af to vigtige slottes historie og arkitektur, men desuden en solid og kyndig indførelse i den danske og slesvigske renaissance, sat i sammenhæng med tidens åndelige strømninger. Et overordentlig væsentlig værk i Historisk Samfunds lange skrifterække.

J. Slettebo

Ensted Sogns Historie, red.: Lars N. Henningsen.

Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, Skrifter nr. 64, Aabenraa 1987, 308 s., ill.

Med baggrund i 100 års nationalitetskamp har historieskrivningen i Slesvig og Holsten i mangt og meget været regional historie med rigshistorisk perspektiv. Den helt lokale historie og kulturhistorie har derfor i Sønderjylland været noget mere sparsom, især når man sammenligner med de grundtvigianske egne i Jylland og på Fyn. Men dermed har man heller ikke i så udpræget grad mærket det tidligere skel mellem en højtflyvende »rigshistorie« og en meget jordnær lokalhistorie (»Spredte Træk af NN Sogns Historie«). Måske er det baggrunden for, at sognehistorien og det professionelle historikermiljø har indgået et heldigt ægteskab med Ensted Sogns Historie.

Ensted, men ikke enhed. I det indledende tværsnit af sognehistorien understreger Lars N. Henningsen sognets uensartethed og mange landskabelige, sociale og trafikale skel: I øst og nord skove og frugtbar jord med store gårde, i vest og syd tørvemoser og hede med smålandsbyer. Samtidig i utrolig grad delt op af trafikårer, lige fra det gamle vejstræk over Stubbæk Stenbro til vore dages motorveje, forlægninger og tilkørselsveje, hvor Vejdirektoratet i usædvanlig grad har moret sig med at lave veje fra ingenting til ingenting og

dermed overskære alle gamle traditioner og logik i vejsystemet. Med disse forskelle har også gennem århundrederne fulgt en række både sociale, økonomiske, kulturelle og administrative skel: I 15-, 16- og 1700-årene skellet mellem de livegne bønder under Ahlefeldternes Søgaard-Årup og de friere gottorpske – fra 1721 kongelige bønder. I 1800-årene det nyere skel mellem de velbjergerede gårdejere i de gamle landsbyer og strandfiskerne ved fjorden samt nybyggerne i Klattrup. Med disse skel fulgte i 1800-årene naturligvis også nogle nationale skel, hvor bl.a. det meget danske Sdr. Hostrup markerede sig over for det mere blandede midtsogn.

Mange forklaringer på de forskellige forhold skal søges langt uden for sognets grænser: godsudvikling, national politik – og efter 1950: samfundets industrialisering og urbanisering. Når dette fremgår så tydeligt af bogen, skyldes det, at det har haft særlig stor betydning for Ensted sogn – men også forfatternes vilje og evne til at lægge et mere end lokalt perspektiv på sognehistorien.

Museumsinspektør Steen W. Andersen, Haderslev Museum, tager sig af den sparsomt kendte oldtid, mens den kyndige historiker H. V. Gregersen skriver om middelalder og renaissance, med hovedvægten dels på godssystemernes dannelse og påvirkninger af egnen (bl.a. landsbyen Årups nedlæggelse), dels på sammenhængen mellem befolkningsvækst og bebyggelse. Bl.a. peger H. V. Gregersen på sammenhængen mellem studeekspertens opsving i 15–1600-årene og befolkningsvæksten i skov- og kystegnene. En tilsvarende udvikling er fornylig blevet påvist på Fyn i forbindelse med det fynske landsbyprojekt. En enkelt bemærkning til dette afsnit: Gregersen nævner, at Bolderslev Østerkro hørte under Årup indtil 1853 (s. 34), og tager dette som et evt. tegn på gammel forbindelse mellem Årup og Bolderslev. Kunne der ikke være en naturligere forklaring på fænomenet, nemlig *kroen* som en investering eller praktisk foranstaltning? Der er i Vestjylland fra nyere tid adskillige eksempler på herregårdsdrevne kroer langt fra »sædet« ...

Arkivar Lars N. Henningsen har skrevet den langt største del af bogen, kapitlerne om udviklingen fra 1721 til i dag. Det store stof er håndteret med god balance mellem de lokale fænomener og det store overblik, som bl.a. fastholdes i opsummeringer med jævne mellemrum. Bl.a. er der gode gennemgange af de lokale administrative forhold (f.eks. i 1721 og efter 1864) og af den generelle udvikling i landbrug, befolkning og sociale forhold. Den materielle kultur er også med, bl.a. i form af en række tegninger og fotografier af inventar og møbler fra konkrete gårde – en god idé! Den mere immaterielle kultur og mentalitet ses mere i glimt. I slutningen af 1700-årene kan man f.eks. ud fra forskellige oplysninger skimte en civiliseringsproces: 1765 foregår den første begravelse uden at der gives en tønne øl til ligfølget, senere i

århundredet siges det udtrykkeligt, at mængden af vold og hor var stærkt på retur, og endelig ser man i begyndelsen af 1800-årene, hvordan de fælles fester nyorganiseredes efter borgerligt mønster: offentlige »baller«, dansegilder, ringridning, skiveskydning mv. dukker her op betydeligt tidligere end f.eks. i Midtjylland!

For tiden efter 1845 lægges der meget naturligt især vægt på dels landbrugets udvikling hen imod et mekaniseret og salgsorienteret erhverv, dels den nationale udvikling, hvor både dansk og tysk behandles åbent og redeligt. Et ekstra element i sognet blev, bl.a. på grund af den store fiskerbefolkning ved fjorden, socialdemokratiet – og der lægges ikke skjul på, at der her var et modsætningsforhold, der gik på tværs af det nationale. Når den tyske præst i 1913 udtalte sin bekymring over »socialdemokrati og vantro« i Styrtom, delte han sikkert anskuelse med et bredt udsnit af gårdejerklassen! Da der i 1930'erne var stor brug for offentlig hjælp, kom det til små skærmydsler. Sognerådet foretrak her som andre steder – at give egentlig fattighjælp med tab af valgret – det var billigst. Men i årene efter genforeningen var det ellers den nationale symbolik, som interesserede mest. Jep Fink tegnede kroen om til forsamlingshus i bedste østdanske bondestil, en mindehøj for danskheden i sognet rejstes foran, og overalt blev der rejst flagstænger – f.eks. 18 alene i Røllum. Man havde tal på dem, og meget typisk gav en dansksindet gårdejer gratis flagstænger til alle de nye husmandsbrug på Årups jord!

Efter 1950 blev tiden en anden og mere nøgtern. Det gamle fællesliv tabte sin kraft, sportsforeninger og fritidsklubber fulgte med den stigende forvandling af Ensted sogn fra landbrugsegn til forstadsområde. Industrier (med højspændingsværket som den største), arbejderhuse og parcelhuskvarterer, byplanlægning og institutioner blev nye elementer i sognekommunens hverdag – og tilsidst, i 1970, blev Ensted en del af Aabenraa. Ensteds sognehistorie er således både en nødvendig fastholden af, at området en gang havde sin egen karakter, og en naturlig videreførelse af Aabenraa bys historieskrivning. Samtidig kan Ensted tjene som et sammenligningsgrundlag, når historien skal skrives for Løjt Sogn nord for fjorden. I forskellige bisætninger antydes, at der her var stærkere både sociale og nationale modsætninger end i Ensted!

Peter Dragsbro

Peter Kier: Atlas over Øster Løgum sogn, udgivet ved Tage Morsing
Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 65, Aabenraa 1987.

At se det store i det små, i det lokale, er en ganske udbredt egenskab. At samle oplysninger om de enkelte lokaliteters tilstand og deres historie og

udgive disse oplysninger har gennem lange tider været anset for et ganske nyttigt arbejde. Det har været drivkraften for mange menneskers glørværdige indsats – og er det stadig i dag. Det gælder lige fra oldforskeren Ole Worm i 1600-tallets begyndelse, over borgmesteren Peder Hansen Resen (Atlas Danicus) til biskoppen Erik Pontoppidans Danske Atlas i 1700-tallets anden halvdel og frem til vore dages J. P. Trap: Danmark, der nu foreligger i 5. udgave. Særligt i oplysningstiden var det udbredt at samle helt grundlæggende oplysninger om de enkelte steder. Foregangsmænd i dette arbejde var sognepræster, der sad som de bogligt uddannede i de små enheder, sognene, og havde daglig omgang med lokalbefolkningen og kom rundt i landskabet. Derfor benyttede forfatterne til de store topografiske værker ofte sognepræsterne som deres meddelere. I dag er drivkraften bag den udbredte lokalhistoriske interesse således også at kunne forstå sin omverden bedre ved at forstå den nære verden og dens rødder.

En af de mest ivrige topografer i oplysningstiden var pastor Peter Kier i Øster Løgum nordvest for Aabenraa. Han var selv født i sognet i 1771 som ældste gårdmandssøn, men valgte teologien og blev i 1802 sognepræst i sit fødesogn. Han havde således de bedste forudsætninger for at beskrive sit sogn. Det gjorde han gennem hele sin præstegerning, og det udmøntede sig i hans sognebeskrivelse »Øster Løgum sogn – kort beskrevet ved P. Kier – i årene 1820, 1821 og 1822«. Hertil knyttede sig en række detaljerede kort over de enkelte dele af sognet, minutøst tegnet af præsten og topografen.

Men Peter Kier havde større ambitioner end blot Øster Løgum sogn. Han forestillede sig, at ethvert sogn burde lave en sognekrønike. Derfor opfordrede han sine kolleger i Aabenraa provstis præstekonvent til at udarbejde en sådan, og han gav selv anvisninger på dispositionen for et sådant arbejde.

Peter Kiers selvbiografi »Min rejse gennem Jordelivet« blev i 1968 udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, men bortset fra nogle skolebøger og en oldtidsbeskrivelse af sognet til brug for Oldsagskommissionen er intet af Peter Kiers omfattende værker trykt og udgivet. Indtil nu, hvor Historisk Samfund har udgivet den med Kiers efterfølger i embedet, pastor Tage Morsing, som udgiver. Med denne udgave har Peter Kier fået et værdigt eftermæle. Hele første bog af hans i alt 3 bøger om sognet (de to sidste var ikke færdigbearbejdet) er gengivet efterfulgt af de 33 af hans ialt 45 kort, der var færdigtegnede – deraf titlen på udgivelsen.

Af hensyn til kortene er formatet 33,8 × 41,7 cm. Selve teksten er trespaltet med store, letlæselige typer. Teksten er krydret med Kiers egne små skitsetegninger over sognets ejerlav og panoramaer over landsbyerne, ligesom Kiers mange tabeller i en oversigtlig opsætning er med til at bryde de store læsesider. Ikke mindre væsentligt er, at alle kort er gengivet i farver efter Kiers håndkolo-

rerede kort. Det hele er trykt hos Poul Kristensen, Herning, hvilket borger for kvaliteten. Udgivelsen er støttet af bl.a. en række fonde og de lokale menighedsråd og kommunen samt et lokalt pengeinstitut. Ganske fortjent er bogen også blevet præmieret som godt bogarbejde i foråret 88 ved den årlige bogudstilling i København.

Udgivelsen starter med en kort biografisk indledning ved Tage Morsing om hans forgænger, der kaldes »En gavnelysten præst«. Den efterfølges af en nekrolog over Kier af en nær ven, provst Peter Paulsen, Aabenraa, der ganske godt giver en samtidig, gejstlig, men alligevel ret verdsligt præget vurdering af Kiers indsats. Derefter får Kier selv ordet for at fortælle, hvordan man kan gribe en sognekrønike an. Heri giver Kier en meget interessant begrundelse for at beskæftige sig med historie i almindelighed og lokalhistorie i særdeleshed. Det siges, at det er en nødvendighed for at forstå samfundet og for at rette på fejltagelser i hverdagen. Det kunne ligesåvel være skrevet i vore dage. Udgivelsen ledsages desuden af en udmærket ordliste og litteraturliste samt en kartografisk indledning til kortsektionen. Det skal fremhæves som en ganske nyttig foranstaltning, at der på tre på hinanden følgende sider er gengivet Johannes Mejers kort over sognet fra 1641, Kiers oversigtskort over sognet fra ca. 1820 og et moderne 4-cm kort fra Geodætisk Institut. Det giver mulighed for sammenligning af udviklingen i sognet – en udviklingsbeskrivelse som udgivelsen i øvrigt ikke lægger op til.

Selve sognebeskrivelsen er det væsentligste i udgivelsen. Den giver landsby for landsby en fortrinlig dybtgående situationsbeskrivelse. Mønstret i beskrivelsen gentages ret systematisk. Den indeholder landsbyens beliggenhed, dens opbygning med gader og en visuel betragtning af landsbyen, dens størrelse både i længdemål og areal, fordelingen på kulturtyper (ager, eng, mose, skov, hede m.m.), egnens frugtbarhed, kornavlens og dens udbytte, produkter i øvrigt, kreaturhold og landsbyens indtægter. Endvidere beskrives bebyggelsesenhederne i landsbyen (gårde, kådnere (huse) og inderster (jordløse huse)) og deres tilhørsforhold til stavne og ottinger og enhedernes beskatning.

Pastor Kier havde en meget fin indsigt i, hvordan sognets beboere fik deres udkomme. Beboernes ve og vel i både materiel og åndelig henseende lå ham meget på sinde. Især optog det ham, hvor hårdt beskattet bønderne var i de pågældende kriseår omkring 1820, hvor priserne var meget lave. Det tyngede især bønderne i Aabenraa amt, der var hårdere beskattede end de haderslevske bønder i det administrativt stærkt splittede sogn. Han beregner i et sammenfattende afsnit, at sognets samlede årlige indtægter var 14.000 rigsbankdaler. Staten eller kronen tog ca. halvdelen, mens de kommunale myndigheder og præsten og degnen opkrævede ialt ca. 3.000 rigsbankdaler. Derved blev kun 4.000 rigsbankdaler til overs til beboerne, hvoraf de skulle afholde fornø-

denheder som jern, træ, salt, hør, hamp eller reb, ligesom mølleri og soldater-væsen skulle betales af beboerne. Der blev med andre ord kun ca. 2 rigsbankdaler at gøre godt med for hver af sognets ca. 900 indbyggere. En tønde rug kostede dengang 3 rigsbankdaler. Beløbet skal selvfølgelig ses i forhold til datidens selvforsyningsøkonomi, som især gårdmændene nød godt af, men kådnerne og indersterne skulle jo købe deres varer for den løn de fik for deres arbejde, medmindre de fik den i naturalier. De sad hårdt i det.

Kier giver også en ganske fin beskrivelse af kulturlandskabet. Øster Løgum er et meget stort sogn, der strækker sig fra østkystens morænelandskab ved Genner over den stærkt kuperede israndslinie til hedeslettelandskabet i den vestlige del af sognet ved Rugbjerg. Store dele af de sønderjyske landskabstyper på nær marsken er således repræsenteret i sognet. Oven på dette geologiske grundlag udnytter og former menneskene landskabet. Hvad netop angår kulturlandskabet er Kiers arbejder tidligere blevet benyttet af pastor Hejselbjerg Paulsen til at fortælle om skovenes forsvinden i sognet ved at sammenholde med andre kartografiske og skriftlige kilder (Jyske Samlinger, 5. rk. 5, 1941-42).

Netop i de år, som Kier beskriver, blev grunden lagt til store omvæltninger i landskabet. Udskiftningen fandt sted i disse år, omend den ikke blev så banebrydende her som i andre egne af landet, da der allerede før den lovbetingede udskiftning var sket en række indhegninger og nyopdyrkninger i private kobler i skovene i sognet, især i Genner.

Apropos udskiftningerne er det interessant at konstatere, at Rugbjerg omkring 1820 endnu lå hen i dyrkningsfællesskab. Det betød bl.a., at der endnu var gærder for enden af byens gader, så kvæget ikke kunne slippe ud i kornet om natten, hvilket kan iagttages på kortet over byen.

Det er en mager egn, vi befinder os i. Jorden kunne give et vist overskud af rug til at sælge af, mens der snarest måtte købes byg og boghvede – al havren gik til hestene. Det er derfor ganske interessant at iagttage Kiers beskrivelse af, hvorledes beboerne i de forskellige dele af sognet ernærede sig, afhængig af kulturlandskabet. I selve Øster Løgum by var moserne med deres tørveskær en god indtægtskilde. Beboerne solgte tørv til borgerne i Aabenraa, og der var så meget tørv i ejerlavet, at de kunne leje tørveskær ud til nabobyen Genner. Rugbjergs beboere brændte teglsten i ovne på deres tofter og kunne på trods af stenenes ringhed nemt afsætte stenene. I Nr. Jarup var der gode enge og god græsning, hvilket gav stort kvæghold, men samtidig også godt agerbrug, da der fandtes rigelig gødning til markerne. I Genner, som Kier hævder er den største by i hertugdømmet, var kvægavl og høravls udbredte, men den mest givtige indtægtskilde var søen. Ikke blot de store gårdmænd tog på havet og fik en ikke ubetydelig bifortjeneste. Men også de mindre

gårdmænd drog afsted på havet og havde deres hovednæring her og brugte kun deres gårde »for deres landlige fornødenheders skyld«. Ligeså var der en række kådnere og inderster her i ejerlavet, da de kunne ernære sig ved fiskeri og handel. Især træ og tørv nævnes som handelsvarer, der sejledes til Ærø, Als, Fyn og Egersund.

Ikke blot om den aktuelle situation omkring 1820 rummer Kiers sognebeskrivelse værdifulde udsagn. Også om tidligere tider rummer værket direkte eller indirekte udsagn. I flere tilfælde – især om sognets enestegårde som Leerskov, Anholm, Fårhus fortæller Kier, hvorledes deres bebyggelseshistoriske udvikling har været. Således om Leerskov at den er opstået ved en landsbynedlæggelse i 1660.

Den nøjagtige beskrivelse af sognets bebyggelsesenheder og de tilhørende kort rummer muligheder for at lave retrospektive studier tilbage i tiden med udgangspunkt i den aktuelle situation. Inddelingerne i ottinge og stavne giver således mulighed for at forfølge, inden for hvilke bebyggelsesenheder der er sket delinger af jordtilliggendet, og hvor de nye enheder blev placeret i landsbyen. Mulighederne er særlig store, da man med Johannes Mejers kort over Aabenraa amt har usete muligheder for at trænge dybere ind i bebyggelsesudviklingen i sognet. De gode muligheder i sognet her skyldes også, at fraværet af et strengt regulerende godssystem, der ellers i denne periode ville have søgt at gøre alle gårde lige store, som det kan iagttages f.eks. på Fyn, betyder ret uensartede gårdstørrelser med store fortællerværdier om deres bebyggelseshistoriske udvikling.

Selve kortene er kun at betragte som illustrationer til teksten. Kartografisk er kortene ikke enestående. Som udgiveren gør opmærksom på, er forlægget for Kiers kort de udskiftningskort, som den Slesvig-holstenske Landkommission forfærdigede ved udskiftningen i sognet fra 1776. Hvor der ikke er tegnet kort som f.eks. i Rugbjerg, har Kier store problemer med at tegne kort. Kiers fortjeneste består i, at han har tegnet meget detaljerede kort i målestokken ca. 1 : 2.200. Der er en række enkeltheder med som bebyggelsen, kulturtyper, veje, de nye markskel, stednavne og udskiftningskortenes bebyggelsesenheds- og marknummerering. Men heldigvis har Kier også tegnet større oversigtskort over ejerlav og hele sognet. Kiers kort, der viser dele af et ejerlav, og som er gengivet på denne måde i atlasset, får én nemlig let til at miste overblikket for detaljerne.

Når det er sagt, skal det roses, at kortene er udgivet. For ganske vist findes en række udskiftningskort på Landsarkivet og især i Kielerafleveringen på Rigsarkivet, men hvor vidt er kendskabet til dem udbredt? Det gælder ikke blot i Sønderjylland, men også i kongeriget, hvor den største samling udskiftningskort befinder sig i Matrikeldirektoratet. Der findes kun ganske få udskift-

ningskort udgivet – og sjældent i det dyre farvetryk. Som eksempel på hvilke muligheder disse kort rummer, er udgivelsen ganske fortrinlig.

Alt i alt må det siges, at det er en værdifuld kildeudgivelse, der her er foretaget med Peter Kiers Atlas over Øster Løgum sogn. Ikke mindst den tekstmæssige sognebeskrivelse, der understøttes af kortene. Beskrivelsen kombinerer kamerale kilder, der fortæller om bebyggelsen, befolkningen, beskatningen (især den agrare side) og mere etnologisk prægede kilder, der fortæller om, hvad beboernes reelle erhvervsgrundlag var, forhold man normalt ellers kun får oplyst gennem dagbøger o.lign. Denne kombination er yderst sjælden. Derfor er Kiers sognebeskrivelse så værdifuld. Hvis hans plan for sognebeskrivelser havde været knap så ambitiøs, havde han måske fået sine kolleger med på ideen, og vi ville have haft ganske fortrinlige sognebeskrivelser fra andre egne.

Per Grau Møller

Jørgen Nielsen: Arbejder i danskhedens tjeneste.

Sønderjyske Levnedsløb, nr. 25 (ved Hans Schultz Hansen) Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1987. 106 sider, register & noter, delvis illustreret.

Jørgen Nielsen blev født i Sønderborg i 1867; her voksede han op, i små kår med sin enlige mor, og her blev han udlært i 1885 som typograf fra »Sonderburger Zeitung«.

Efter udstået preussisk militærtjeneste og nogle arbejdsår ved en husumer avis, flyttede Jørgen Nielsen til »Flensborg Avis« 1893. Og i Flensborg blev han til sin død nytårsdag 1951.

Hans optegnelser, oprindeligt med titlen »Mit Livs Erindringer« opbevares på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig; de fylder ialt to håndskrevne bind i A5-format, det første (tiden indtil 1910) er dateret Flensborg 1938, det andet sammesteds 1940, men dog først afsluttet 1947–50. Disse håndskrevne sider danner grundlaget for denne nye levnedbeskrivelse i den lange række af biografier, som Historisk Samfund for Sønderjylland udsender.

Men Jørgen Niensens lille bog er alligevel anderledes; dels er det vist første gang, der bringes en arbejders syn på danskhedens udvikling i Flensborg; ejendommeligt nok, når man betænker, at $\frac{2}{3}$ af de dansksindede i Flensborg omkring århundredeskiftet kom fra arbejderklassen; og dels omhandler den en periode, der ikke er så fyldig i den slesvigske litteratur – med sin menneskealder før Genforeningen og sin menneskealder efter Genforeningen, begge epoker tilbragt i Flensborg...

Jørgen Nielsen følger sig selv slavisk kronologisk op igennem tiden, frem

til det vemodige tidspunkt i 1937, hvor han 2 dage efter sin 70-års dag må konstatere, at både hans hustru, hans fem børn og alle søskende var døde, og han var »såre ene og forladt« (side 93). Hans sidste 14 år affærdiges på to sider.

Selv om bogen skrider kronologisk stringent fremad, udvider den sig dog i bredden, især med tyngde på tre perioder: dels hans tid som typograf i Flensborg 1893–1910 (kap. 6), dels afstemningen i 1920 (kap. 9) og endelig hans virke som mindretalssekretær (kap. 12).

Jørgen Nielsen skriver et jævnt og ligefremt dansk. Det gør nok bogen letlæst, men betyder også, at troværdigheden og fornemmelsen af noget meget solidt slår kraftigere igennem. Her er en forfatter, der af lyst fortæller om sin tilværelse på godt og ondt, ligefrem og usentimental, og vel at mærke uden intention om at »profilere sig selv«: Jørgen Nielsen er dansk med en sund overbevisning, der ikke lader sig rokke, og hans bog handler om en dansksindets hverdag i tyske omgivelser. Den er befriende renset for politiske intriger (den er næsten apolitisk), og den vil afgjort ikke problematisere mindretallets forhold efter 1920: den er bare så utrolig, ubetinget loyal over for det danske – i det små. Og den type findes endnu i Sydslesvig, og det er nok ikke de ringeste...

Christian Skov

Bognyt

Schleswig-Holsteinische Archivtage 1985–1987. Ansprachen und Vorträge.

Hrsg. von Angelika Menne-Haritz, Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs 20, 1987, 136 sider.

Der er bevægelse i arkivverdenen i landet Slesvig-Holsten i disse år. Et nyt landsarkiv er under opførelse i tilknytning til Prinsen af Nørs fornemme palæ i Slesvig. Omkostningerne løber op i ca. 150 mill. kr., og Slesvig-Holstens centrale arkiv får dermed et udstyr så avanceret, at det længe vil kunne inspirere naboerne mod nord og syd. Det nye landsarkiv sikrer de centrale arkiver på bedste vis.

Når det gælder de mange kommunale arkiver fra de lokale »Gemeinden, Ämter, Städte og Kreise« tegner billedet sig knap så positivt. For disse arkivers opbevaring og forvaltning findes der ikke klare regler, der er store forskelle fra sted til sted, og mange arkiver opbevares under uheldige forhold. Det kommunale arkivområde nærmest råber på initiativer fra arkivfaglig side, hvis ikke alt for meget skal gå tabt. De fleste steder varetages arkiverne endnu af de frivillige »arkivplejere«.

Noget gøres der dog for at afhjælpe manglerne. Ved landsarkivet i Slesvig er der oprettet uddannelsesstillinger for kommunale arkivarer, og der er efteruddannelseskurser. Desuden afholdes siden 1985 årlige arkivdage, hvor en bred kreds af arkivfolk – uddannede og uuddannede, fuldtids- og deltidsbeskæftigede, lønnede og ulønnede – mødes til foredrag og samtale. Målet er at styrke arkivfunktionen, informere om arkivspørgsmål og derved at virke for en bedre sikring af det lokale kildemateriale.

Foredragene fra møderne i 1985–87 foreligger nu i bogform. Bogen giver et levende indtryk af de store vanskeligheder, som præger det kommunale arkivarbejde i Slesvig-Holsten. Under læsningen kan man som dansker ikke undlade at prise den mere centraliserede lovgivning i Danmark, som i højere grad har samlet både kommunale og kirkelige arkiver i landsarkiverne, og på den måde har sikret dem for eftertiden og for forskningen.

Desuden belyser bogen interessante enkeltemner. Der er bl.a. gode foredrag om kildemateriale og forskningsmuligheder i kredsarkiverne i Flensborg og Nordfrisland og i byarkivet i Flensborg, og Hans H. Worsøe giver en fin oversigt over det sønderjyske landsarkivs materiale til Sydtønder kreds' og de nordfrisiske øers historie.

L. H.

Toldvæsen og Grænsegendarmeri i Sønderjylland.

En registratur, udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Aabenraa 1987. 108 s.

Med den foreliggende registratur har Landsarkivet fået styr på det grundlæggende materiale til det nordslesvigske toldvæsens historie i tiden fra 1920–1968. Med registraturen i hånden kan den interesserede få et overblik over toldvæsenets virksomhed og finde frem til de relevante pakker og bind. Foruden de enkelte toldkamres korrespondance, protokoller og journaler kan man her få et indblik i skibsmåling og skibsregistrering, mønstring af skibsmandskab, forbrugsbeskatningen – herunder OMS og MOMS, samt toldvæsenets personale og bygninger. Mest fylder det bevarede materiale fra Padborg

toldkammer, der i kraft af den voldsomt stigende transport over land fik mere end nok at lave. Her gemmer sig også interessante pakker så som »Efterlyste skibe og hemmelige rum i skibe 1923–1938« og »Udsmuglingsrapporter i 1942 1943«.

Den, der vil vide noget om det nordslesvigske toldvæsen i tiden før 1920, må dog gå andre steder hen end på landsarkivet i Aabenraa – det være sig til Rigsarkivet eller landsarkivet på Gottorp. Det er derimod ikke absolut nødvendigt, når det gælder Grænsegendarmeriet, hvis arkivalier også er medtaget som en særlig enhed i registraturen. Dets historie rækker tilbage til 1838, men de ældste arkivalier er gået tabt, da de blev brugt til at varme de frysende gendarmere før rømningen af Danevirke i 1864. En enkelt undtagelse er en tjenestebog for station Sørup I fra 1863–1864. Ellers kan man fra 1865 følge virksomheden i lange rækker af protokoller og pakker frem til korpsets opløsning i 1969.

Den nye registrering, der også er smukt illustreret, er således en vigtig brik til landsdelens såvel politiske som økonomiske historie. Med lidt mere lim i ryggen vil den være et nyttigt arbejdsredskab for den historisk interesserede.

H. B.-C.

Marlis Lippik: Die Entstehung des Sparkassenwesens in Schleswig-Holstein 1790–1864. Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 10, Neumünster, Wachholtz 1987, 151 s.

Sparekasser er i dag uundværlige og selvfølgelig medlemmer af pengeinstitutternes familie. Alligevel går deres historie kun knap 200 år tilbage, og i starten var de noget helt andet end i dag. De blev oprindeligt oprettet for at modvirke forarmelse blandt tyende, daglejere og andre ubemidlede.

Den første sparekasse i kongeriget blev oprettet 1810 på grevskabet Holsteinborg, den næste kom til i Odense i 1816. Samme år fik Sønderjylland sin første sparekasse i bydelen Friedrichsberg i Slesvig, og den blev 1817/18 kopieret i Aabenraa. I de følgende år blev der anlagt en hel kæde af sparekasser over hele Sønderjylland. Disse pengeinstitutter var alle inspireret sydfra, de var børn af oplysningstidens idealisme, og de var led i tidens sociale forsorg.

Om sparekassernes opståen og første udvikling får man god besked i Marlis Lippiks bog. Klart og grundigt fortælles om den allerældste sparekasse i Hamborg 1778 og om det danske monarkis ældste sparekasser på godset Dobersdorf ved Plön (1795) og i Kiel (1796). I 1812 oprettedes det slesvig-holstenske patriotiske selskab, hvis ivrige agitation førte til sparekasserne i Slesvig (1815), Aabenraa (1817/18) og Flensborg (1819).

Alle disse tidlige sparekasser havde som formål at inspirere underklassen, dvs. tyende, daglejere osv. til opsparing, som kunne modvirke forarmelse i vanskelige tider. Bogen belyser både tankegangen bag sparekasserne og deres faktiske virksomhed. F.eks. analyseres kundekredsens sociale sammenhæng – og det er kun gjort i ringe grad i tidligere forskning. Lippiks bog er vel ikke så bred som G. Japsens værdifulde værk »De nordslesvigske sparekassers historie« (1970). Men den skildrer sparekassebevægelsens oprindelse i oplysningstidens sociale reformarbejde, og den sætter fokus på de sparekasser i Hamborg, Kiel og Altona, som var inspiration for de tilsvarende pengeinstitutter i Nordslesvig og Danmark. Bogen kan derfor anbefales som et godt supplement til Japsens sparekassehistorie.

L. H.

Wolfgang Weimar: Geschichte des Gymnasiums in Schleswig-Holstein.

Verlag Heinrich Möller Söhne, Rendsborg, 1987. 228 s., ill.

Det er en erfaren skolemand, der har skrevet denne omfangsrige bog om gymnasiet i Slesvig-Holsten til skiftende tider. Selv søn af en gymnasielærer, blev Wolfgang Weimar gymnasielærer med avancement til leder af studieseminariet på Altes Gymnasium i Flensborg – derefter – efter en periode i landdagen – rektor for Altes Gymnasium, for i 1980–84 at slutte som leder af gymnasieafdelingen i Kiel.

Værket omfatter den højere skoles udvikling fra de ældste middelalderlige skoler i Slesvig, Ratzeburg, Lybæk og Kiel til gymnasiets nuværende situation, hvor det i skoleåret 1981–82 kulminerede med godt 86.000 elever fordelt på 88 gymnasier i området – med niårigt skoleforløb for den enkelte elev.

Systemet i den til enhver tid værende ordning for gymnasiet er klart skildret – gymnasiets afhængighed af de skiftende politiske forhold også. Forfatteren har samtidig med, at de generelle forhold skildres, øje for det enkelte gymnasiums individualitet.

Gennem registret er det let at finde frem til det enkelte gymnasium, ligesom der er gjort rede for det store – i det væsentlige trykte kildemateriale, således at læseren kan arbejde videre med den enkelte skoles forhold. – For de sidste 60 års vedkommende indgår forfatterens egne erfaringer og iagttagelser i stoffet.

Illustrationerne er samlet på 20 billedsider og omfatter skolebygningerne gennem tiderne: på fem kort er angivet antal og placering af gymnasierne i tiden 1777–1986.

Bogen rummer en nøgtern redegørelse for det danske gymnasium i Flensborg efter 1948 og for det tyske gymnasiums forhold i Aabenraa i 1930'erne og 40'erne og igen fra 1959.

Værket vil blive et vigtigt værktøj for alle, der arbejder med skolehistorie.

K.F.

Kongemagt og Samfund i Middelalderen.

Festskrift til Erik Ulsig. Arusia-Historiske Skrifter VI, Aarhus 1988, 464 s., ill.

Naturligt er det statelige festskrift til professor Ulsig koncentreret om middelalderlige emner. Fem af de 27 bidrag har sønderjyske emner, idet Esben Albrectsen behandler Constitutio Valdemariana i 1448 og Jens E. Olsen: Christian I og Ribe-mødet 1460. H.V. Gregersen giver i sit bidrag: »Senmiddelalderlig ødelægning på det slesvigske domkapitels gods«, nogle overvejelser omkring oplysningerne i jordebogsmaterialet. Konklusionen er, at ødelægningen må henføres til den ændring af de klimatiske forhold, der indtraf i Nordeuropa. H.V. Gregersen understreger, at fortsat forskning i materialet er ønskelig.

Henrik Fangel og Lennart S. Madsen skriver om »Voldsteder og herremænd i Nord-slesvig« og opregner ialt 182 voldsteder, til hvilke man har enten arkæologisk eller historisk kendskab, og opfordrer til øget arkæologisk undersøgelse. Artiklen slutter med en omfattende tabellarisk oversigt, der må være af betydelig interesse for lokalhistorikere.

Hans Schultz Hansen behandler i sin artikel »Godsejeren på tinge. Solvig gods i senmiddelalderen« slægten Gjordsens forhold i 1400 tallet op til 1523. Det påvises, at Eggert Gjordsen o. 1500 må sælge ud af godset, hvor Johan Hvidtfeldt i Danske slotte og herregårde udelukkende så ham som godssamler. Løvrigt følges slægtens kamp for

de erhvervede rettigheder. Der bringes en oversigt over Solvigs gods i Slogs- og Tønder herreder 1489–1583. De sydligste besiddelser lå i Soholm.

K.F.

Om Danmarks historie 1900–1920.

Festskrift til Tage Kaarsted. Odense Universitetsforlag, 1988, 395 s., ill.

Venner og tidligere studerende har villet hylde professor Tage Kaarsted med dette værk på hans 60årsdag. Det er blevet en broget buket, der spænder fra undersøgelser af den industrielle udvikling i Odense til Aage Trommers undersøgelse af ungdomskorpserne IDF og DUI i første årti af det 20. århundrede.

Professor Troels Fink har skrevet festskriftets indledende artikel »Fra systemskiftet til foreningen«. Heri indgår sønderjysk stof med skildring af Køllerpolitikens indvirkning på det udenrigspolitiske område, Optantspørgsmålet, optantkonventionen og endelig Genforeningens virkning på det indenrigspolitiske felt i Danmark. Festskriftet rummer et egentligt bidrag til sønderjysk historie, idet Kay Lundgreen-Nielsen skriver om »De allierede og det slesvigske spørgsmål på fredskonferencen i Paris 1919«. Artiklen, hvori der især fremdrages nyt stof om den amerikanske holdning, giver en solid oversigt over stoffet og bekræfter iøvrigt endnu en gang, hvor lille en rolle spørgsmålet, der så stærkt politisk og folkeligt beskæftigede det danske folk, spillede på den internationale arena.

K.F.

Højst sogn gennem skiftende tider.

Red: Svend M. Lauridsen. Løgumkloster Bogtrykkeri, 1987, 210 s., ill.

Op mod jul 1987 udgav et udvalg med pastor Svend M. Lauridsen som ankermand dette fyldige værk om Højst sogn gennem de skiftende tider. Desværre måtte bogen indledes med mindeord om postbud Jens Christian Bendorff, den flittige lokalhistoriker, der havde indsamlet og skrevet de fleste bidrag til bogen – henvend halvdelen af bogens stof. Svend M. Lauridsen har skrevet den grundige artikel om Højst kirke og har udfyldt de lakuner i stoffet, der har meldt sig. Tidl. lærerinde Else Jensen, Ellehus fortæller skolernes historie. Et væsentligt afsnit Bonde- og landsbysamfund på gesten er skrevet af afdøde redaktør Max Rasch og bringes i oversættelse ved Andreas Petersen, Løgumkloster. 12 andre forfattere har ydet bidrag – uden at bogen derfor er blevet alt for flimrende.

Oversigten over stoffet er klar, og der bringes en udmærket emnefortegnelse, der gør det let at gå ind i bogen, der iøvrigt er rigt illustreret – med de fleste illustrationer i god gengivelse – og med det fornødne kortmateriale.

Bogen er blevet et tiltalende bidrag til sønderjysk lokalhistorie. Desværre kan den ikke anbefales til anskaffelse, kun til lån, idet den straks blev udsolgt. – Personregistret i bogen spænder vidt, fra Enewold Ewald, der grundlagde pietismen i sognet, til den driftige mejerier Søren Petersen i Alslev og Erik Appel på Ellehus, de to punkter i sognets yderkanter, der i 1930'erne og 40'erne blev kraftcentre i det folkelige arbejde. Det kan oplyses, at der samtidig i 1936 var 184 passive medlemmer i Øster Højst frivillige brandværn, der hver betalte 25 øre om året i kontingent. – Glemte af de fleste er nok de dramatiske begivenheder ved kommunesammenlægningen i 1970, hvor 268 ved folkeafstemning stemte for tilslutning til Tønder storkommune, 270 for Løgumkloster.

Amtsrådet støttede Løgumkloster. Til gengæld blev den hidtidige sognerådsformand i Højst Peter M. Nissen borgmester i den nye kommune, kærneren socialinspektør og den lokale sygekasseformand formand i storkommunens. »Løgumkloster kom under Højst«, lød det. Godt, at dette sogns historie nu er fastholdt.

K.F.

Hardon Hansen. Trene-Skolen og dens naboer.

203 s., ill. (1987).

I anledning af 40 års jubilæet har Hardon Hansen, lærer og skoleleder ved skolen i Jerrishøj-Tarp gennem samtlige 40 år, samlet og udgivet et imponerende stof om skolen, egnen og den danske kirke i området. Bibliotekar Jane Bossen har bidraget til det historiske stof, og provst C.B. Karstoft fortæller om det kirkelige arbejde og om egnens stednavne.

Hardon Hansen burde utvivlsomt have søgt nogen professionel bistand ved udgivelsen. Man skal slutte sig til, hvem der har udgivet bogen, og årstal for udgivelsen. Der findes ingen indholdsfortegnelse og intet register – og en lidt skrappere korrekturlæsning kunne have været ønskelig. Men det er en bog præget af fortælleglæde og med et væld af stof til belysning af skolens og egnens historie – herunder meget helt primært stof. Her kan kun ridses op, at skolen begyndte i 1947 i Jerrishøj i gårdejer Johannes v.d. Wehls soveværelse under al den chikane, der tænkes kunne, fra de tyske myndigheders side. I 1953 flyttede den til Tarp stadig under alle tænkelige forsøg på at spærre for skolen. I dag danner den sammen med Frørup skole Trene-Skolen og lever i harmoni med sine omgivelser. – Bogen er rigt illustreret med billeder fra skolens og kirkens liv og af centrale begivenheder. Det er med de mangler i bogens form, der er påvist, et særdeles væsentligt materiale, Hardon Hansen her har fremlagt. Egentlig kan bogen bedst karakteriseres som en let læselig kildesamling, der samtidig er et vidnesbyrd om en skolemands – og hans families indsats gennem mere end en menneskealder.

K.F.

Noter og nyt

Arkiver og institutioner

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele 1987

Året 1987 har været et travlt år på landsarkivet. Trods en fastfrysning af bevillingerne, som nærmer sig noget, der rettere burde kaldes nedskæring, er aktiviteterne på en række områder sat i vejret. Dels er presset ude fra vokset, og dels blev 1987 året, hvor finansiering gennem indtægtsdækket virksomhed for første gang i arkivets historie tog et sådant omfang, at man kan sige, at det har præget arbejdet. Det drejer sig, i ret beskedent omfang, om indtægtsdækket dokumentationsvirksomhed og i større omfang om betalte ordnings- og registreringsarbejder i forbindelse med aflevering af uordnede eller ikke tilfredsstillende ordnede arkivalier til landsarkivet. Når det har præget arbejdet, skyldes det ikke blot, at disse ude fra tilførte midler har dannet basis for periodisk ansættelse af ekstra arbejdskraft, men også, at vi her i gennem har fået mulighed for at hjemtage nyere kommunale arkivalier i langt større omfang end hidtil, således som det med al ønskelig tydelighed fremgår af nedenstående statistiske oplysninger. Dette har betydet en særdeles værdifuld tilvækst til samlingerne, og det vil nu i højere grad være muligt for forskningen gennem materiale på landsarkivet at belyse den kommunale administrations vækst og samspillet mellem den kommunale og den statslige sektor set fra begge sider i tiden helt frem til kommunalreformen 1970. I hvor høj grad, der er en permanent basis for denne indtægtsdækkede virksomhed, vil de kommende år vise. Skulle det være tilfældet, vil de tilbageværende pladsressourcer på magasinerne blive brugt op længe før år 2000, som efter de hidtidige beregninger har været anset for det kritiske tidspunkt.

Samlingernes tilvækst har i 1987 andraget 332 m mod 439 m i 1986, men ser man på de kommunale afleveringer, er disse steget fra 25 m i 1986 til 229 m i 1987. Det drejer sig især om amtskommunale sager samt primærkommunerne Nordborg og Christiansfeld med indlemmede sognekommuner. Også fra Gråsten er der modtaget gode supplerende afleveringer. I forbindelse med ordningen af de kommunale arkiver er der udvekslet arkivalier fra de sogne, der har skiftet regionalt tilhørsforhold, således, at landsarkivet fra arkivet i Viborg har modtaget sognekommunale arkivalier fra Hviding, Roager og Spandet fra tiden før 1970, da de blev indlemmet i Ribe kommune. Til gengæld har vi afleveret arkivalier fra Hejls, Vejstrup og Taps fra perioden 1867–1970 til Viborg, da disse sogne i denne periode tilhørte Vejle amtskommune.

Afleveringerne fra statslige embeder omfattede i 1987 kun 86 m, hvor der er grund til at nævne afleveringen fra Toftlund landinspektør (Katasteramt) på 27 m og en – foreløbig utilgængelig – aflevering fra statsfængslet i Vridsløselille af fangejournaler og fangestamruller fra Fårhuslejren, ialt 300 pakker eller ca. 30 m sager.

Afleveringerne af private arkivalier omfattede 1987 knap 11 m, men dette tal dækker over et meget broget og afvekslende billede, som ikke kan skildres i detaljer. Dette er egentlig en skam, da selv meget små afleveringer ofte kan være værdifulde og rumme stof, man ikke forventer at finde der. Af det afleverede kan nævnes dele af privatarkiverne efter lektor Viggo Petersen, Sønderborg, pastor N.P. Nielsen, Højer, og bankdirektør Joh. Paulsen, Tønder, samt noget så usædvanligt som en regnskabsbog for et »gårdslag-

VELKOMMEN PÅ LANDSARKIVET !

Vejledning for besøgende
på læsesalen

Landsarkivet for
de sønderjyske landsdele

terkompagni« 1876–1913. Der er afleveret foreningsarkiver repræsenterende de politiske partier venstre, retsforbundet og socialdemokratiet, samt bl.a. Aabenraa by og amts danske samfund, forskellige forsamlingshuse, mejerier og enkelte frimenigheder. Desuden et større – utilgængeligt – arkiv fra Blå Kors behandlingshjem i Christiansfeld. Til manuskriptsamlingen er der kommet værdifulde afleveringer fra bl.a. overlæge A. Schmidt (anetavler for 4 nordslesvigske ægtepar) og Gunder Nissen (samlinger vedr. Bevtoft og Vedsted sogne) – men, som anført, oversigten er langt fra udtømmende.

I forbindelse med omtalen af privatarkiverne skal det nævnes, at landsarkivet bidrog med materiale fra H. P. Hanssens privatarkiv til en mindeudstilling på 125-årsdagen for H. P. Hanssens fødsel 21. febr. 1862. Resultatet af de efterfølgende forhandlinger med familien blev, at H. P. Hanssens store og værdifulde privatarkiv, bortset fra dagbøgerne og familiebrevene, nu er frit tilgængeligt for forskningen, således at det ikke mere er nødvendigt at søge om adgangstilladelse hertil.

Besøget på læsesalen er steget en kende, fra 4076 til 4181. For at lette arbejdet og sikre bedst mulig behandling af såvel besøgende som arkivalier har landsarkivet fremstillet en ny lille 4-sidet vejledning for besøgende »Velkommen på Landsarkivet«, som Rigsarkivet har trykt for os (se ill.). De andre traditionelle aktiviteter har så godt som alle været i svag stigning, dog har antallet af skriftlige forespørgsler udvist en betydelig stigning.

Også her kan de nye regler om indtægtsdækket dokumentationsvirksomhed efterhånden blive mærkbare for publikum.

Landsarkivets personale har været uændret, dog har Pauline Jensen periodisk været knyttet til den indtægtsdækkede virksomhed. Personalet har igen i 1987 været engageret i den udadvendte virksomhed som kursusledere og som foredragsholdere. I alt 15 foredrag er det blevet til i årets løb såvel inden for som uden for landets og landsdelens grænser. Arkivet har været repræsenteret i det internationale arkivsamarbejde ved de nordiske arkivdage i Island og ved den 2. nord-tyske arkivdag i Vesterland-Sild, ved sidstnævnte lejlighed med et foredrag om landsarkivets materiale fra det tidligere Tønder amt. Indenfor det landsdækkende arkivarbejde har landsarkivet været virksom ved bearbejdelsen af en kassationsplan for amtskommunerne og i udvalgsarbejde vedr. amtskommunernes sociale nævn og samråd om adoption og abort. Et tidligere udvalgsarbejde vedr. en kirkebogsreform for hele Danmark med de sønderjyske personregistre som forbillede blev desværre i 1987 skrinlagt af Kirkeministeriet.

I forbindelse med Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Aabenraa 28.–30. aug. 1987 var et enkelt arrangement henlagt til landsarkivet. At de sønderjyske lokalhistoriske arkivers årsmøde afholdes på landsarkivet er blevet en god og velkommen tradition. Også byhistorisk forening for Aabenraa har i 1987 henlagt nogle af sine arrangementer til landsarkivets store og gode foredragssal. I alt har der været 14 møder med knap 500 deltagere samt 14 rundvisninger med 277 deltagere i årets løb.

Sammenregnes besøg på læsesalen, kursusvirksomhed samt mødeaktiviteter og rundvisninger kommer landsarkivet i 1987 op på et samlet tal af 5000 aflagte besøg. Selvom tallet langt fra repræsenterer 5000 forskellige personer, giver det alligevel et vist indtryk af landsarkivets store kontaktflade udadtil – en kontaktflade, som på trods af de økonomisk trange tider, gerne skulle blive endnu større i de kommende år.

Hans H. Worsøe

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1987.

Året 1987 begyndte med, at mag.art. Bjørn Poulsen, stipendiat fra 1. febr. 1983 til 31. jan. 1987, fik et seniorstipendium fra Københavns universitet. Han beholdt sin skrivebordsplads på Studieafdelingen og fortsatte sit arbejde med Slesvig i middelalderen. I februar 1987 afsluttede han sin store og grundlæggende afhandling om det sydlige Slesvig i middelalderen. Bogen, der er på 299 sider, har fået titlen »Land – by – marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig« og udkom torsdag den 4. februar 1988.

Mag.art. Hans Schultz Hansen, der tiltrådte sit stipendium den 1. jan. 1987, vil undersøge den betydning, som det danske mindretals sociale sammensætning har haft for mindretallets politiske holdning og udvikling. Han har i løbet af året 1987 arbejdet på Flensborg bys arkiv med politiforvaltningssager og har desuden gennemgået en række foreningsarkiver samt Flensborg Avis 1869–1918. Han har bl.a. gennemført en analyse af Petitionen fra 1902 og Kirkeligt Samfunds medlemsbasis samt ved hjælp af nekrologer lavet en sociologisk undersøgelse over de mest aktive mindretalsmedlemmer. For tiden før 1864 har han undersøgt Den frie danske menigheds sociale sammensætning og sammenlignet den med Borgerforeningens og Den slesvigske forenings sociale struktur. – Hans S. Hansen holdt den 5. november foredrag i Historisk Samfund for Sønderjylland, Sydslesvigs amtskreds, i Slesvig by om »Danskheden i Flensborg og omegn

1864–1914« og har skrevet en række artikler: »Dansk arbejderoplysning i Flensborg 1908–14« (i Flensborg Avis 4. og 5.3.87), »Ansete folk i kirken – danskheden i Flensborg i 1902« (i Pluk fra forskning i Sønderjylland, 1987, nr. 2, s. 17–23) og »Sydslesvigsk identitet i 1980'erne – realitet i 1940'erne. En kommentar til artikelrækken 'Dansk i en tysk stat 1945–1986'« (i Flensborg Avis 4.9.87).

Den 1. april var Studieafdelingen Kalende-gildets (Kalende-gildet: Flensburger Arbeitskreis für Stadt- und Regionalforschung) gæst for at fortælle om studieafdelingens forskningsprojekter. Under titlen »Laufende Forschungsvorhaben an der Studieafdelingen; Bauer und Markt 1200–1600; Die soziale Zusammensetzung und politische Entwicklung der dänischen Minderheit in Südschleswig nach 1850« blev bidragene offentliggjort i »Mitteilungen der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte« nr. 28, oktober 1987.

Værket »Dansk kirkeliv i Sydslesvig efter 1920«, som redigeres af provst Chr.B. Karstoft og pastor Jens Svendsen, bygger på erindringsstof. Der findes imidlertid et rigt, hidtil ubenyttet arkivmateriale fra denne periode, i hvilken det danske kirkeliv i Sydslesvig for første gang finder selvstændige og faste organisatoriske rammer. Det er derfor ønskeligt at udmønte materialet til en bredere skildring af det kirkearbejde, der blev ydet efter 1920 med Helligåndskirkens menighed som centrum, end en kortfattet fremstilling i en et-binds udgave kan give. Af den grund bliver bibliotekslektorens fremstilling af »den danske menigheds historie« delt op i to bind. Den omfattende gennemgang af kilder og litteratur til det første bind er afsluttet. – Ved siden af en række oversættelser fra dansk til tysk har bibliotekslektoren redigeret Studieafdelingens udgivelser og skrevet anmeldelser.

En række danske og tyske fag- og amatørhistorikere har søgt og fået hjælp og vejledning i deres arbejde. Flere af dem har trukket på Studieafdelingens og Centralbibliotekets gode muligheder for adgang til information.

Johann Runge

Institut for grænseregionsforskning, 1987

Regional udvikling er nu som før det centrale perspektiv for det forskningsarbejde, der foregår på Institut for grænseregionsforskning. I aktuelle og fremadrettede undersøgelser søger det at bidrage til debatten og grundlaget for beslutninger. En del opgaver udspringer af kontakten med myndigheder, organisationer og virksomheder i Sønderjylland. Andre opstår i et samarbejde med institutioner udenfor.

Mange har øjnene åbne for, at instituttet kan bruges. Det er vi glade for. Ved siden af prøver vi på at bidrage til den grundforskning, som den mere målrettede indsats må hvile på.

I 1987 er nye store samfundsvidenskabelige opgaver kommet til. Et langvarigt samarbejde med Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut er fortsat i et nyt projekt om erhvervs kvalifikationer og regionaludvikling. For Sønderjyllands Amt har instituttet påtaget sig at vurdere erhvervsfremme inden for friamtsforsøget. For Sønderjyllands Erhvervsråd er vi gået i gang med en analyse af udviklingspotentialiet i levnedsmiddelinindustrien. Og for Undervisningsministeriet er der taget fat på at nyttiggøre fleksibilitetsundersøgelserne for prognosearbejdet.

I 1987 har instituttet taget et første skridt ind på det erhvervshistoriske felt. Foreningen af Danske Ekspertvognmænd har ønsket organisationens og erhvervets historie beskrevet.

vet. Vi har været glade for opgaven, fordi den giver mulighed for at skabe dybde i forståelsen af en vigtig gren af regionens erhvervsliv. Hertil kommer det fortsatte arbejde med mindretallets historie nord og syd for grænsen, mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion samt et nu afsluttet projekt om byggestil og byggeskik i Sønderjylland.

Efter flere års forhandlinger har instituttet nu indgået overenskomst med de akademiske medarbejderes organisationer. Undervejs har Amtrådsforeningen ydet værdifuld bistand. Det er værd at påskønne, at organisationerne har udvist så stor smidighed, at vores særlige vilkår har kunnet tilgodeses. Endnu en vigtig brik i instituttets liv er dermed lagt på plads.

Planlægningsrådet for Forskningen aflagde i juni besøg. Det skete som led i en flerårig runde af besigtigelser. Der blev orienteret og svaret på mange spørgsmål. Besøget kan noteres som et udtryk for, at der også på centralt hold er interesse for instituttets arbejde.

Som andre forskningsinstitutioner med samfundsvidenskabelige opgaver har vi i 1987 måttet sande, at det for tiden er svært at rekruttere økonomer. Det er gået alligevel, takket være en forstærket indsats af de kvalificerede medarbejdere, instituttet råder over.

1987 var mit første år som direktør. Der er al mulig grund til at takke for den åbenhed og hjælpsomhed, han er blevet modtaget med, blandt medarbejderne, i bestyrelsen, på Amtsgården og af alle de mange andre parter, instituttet samarbejder med.

Johan Peter Noack

Museer

Haderslev Museum

1987 blev et helt forrygende år på Haderslev Museum. I anledning af Museets 100-års jubilæum var alle sejl sat til for at vise, at jubilaren stadig er rask og rørig. Takket være forhøjet tilskud fra amt og kommune og en ekstraordinær indsats af husets medarbejdere lykkedes det at få afviklet hele 38 arrangementer af vidt forskellig karakter. At det ikke har været helt forgæves, viste en masse positive tilkendegivelser og et besøgstal på ca. 31.000; det højeste nogensinde i museets historie.

Året startede med en udstilling om fransk/belgiske tegneserier »B.D.«, og desuden vistes udstillinger om Dragten i 100 år, om ordsprog og talemåder (i samarbejde med Museet på Sønderborg Slot) samt om flygtninge. Størst publikumsbevågenhed havde jubilæumsudstillingen Jordens Skatte. Med velvillig bistand fra Nationalmuseet var det lykkedes at samle et fornemt udvalg af arkæologiske pragtfind fra Nordslesvig. Det blev museets hidtil dyreste særudstilling, men det var afgjort anstrengelserne værd: næsten 8.000 besøgende på blot 5 uger. Endvidere blev der afholdt tre kunstudstillinger: Keramik og billeder af Karen Bennicke og Peder Rasmussen (ved Haderslev Kunstforening), Realisme og surrealisme (ved Sønderjyllands Kunstmuseum) og Golden – den tredje internationale fotosalon (ved fotogruppen Kama).

I forbindelse med udstillingen Dragten i 100 år arrangeredes to modeopvisninger, hvor museets ansatte bistået af en række af husets venner gik mannequin i historiske dragter. Selv jubilæet blev fejret hele to gange: Kr. Himmelfartsdag med taler, kranselage og gaver og den 21. juni, hvor der var indbudt til folkefest i Frilandsmuseet med demonstration af en række gamle håndværk. Temaet for efterårsferien var slagtning for

Birke Nielsen, Haderslev Museum, i færd med opbygningen af udstillingen »Jordens Skatte«.

100 år siden. En gris måtte lade livet, og gennem fire dage kunne man så følge opskæring og tilberedning for til sidst at smage på nogle af lækkerierne. Endvidere bød året på sangaftener, folkedans, ekskursioner, en lang række foredrag samt det traditionsrige julemarked.

Efterårsferien 1987 stod i slagtingens tegn på Haderslev Museum. Her er slagtermester Holger Fischer gået i gang med opskæringen af grisen.

Trods den store aktivitet på formidlingsområdet blev 1987 også et særdeles aktivt undersøgelsesår. Ialt blev der udført 40 udgravninger, hvilket ligeledes er det højeste antal nogensinde. Når tallet er så højt, skyldes det, at vi – takket være et snævert samarbejde med bl.a. fredningsmyndighederne – er blevet bedre til at opspore de truede fortidsminder, og at anlægsaktiviteten i området fortsat er høj til trods for den økonomiske afmatning. Desuden blev der i anledning af jubilæet iværksat en række mindre sonderingsgravninger i Haderslev by med det formål at skabe mere klarhed omkring byens middelalderlige topografi.

Blandt årets undersøgelser kan fremhæves udgravningen af en kompliceret gravhøj ved Lovtrup nær Tinglev, to bronzealderboplads fra h.h.v. Højgård ved Gram og Fuglsang ved Hoptrup, samt jernalderbebyggelser ved Nybo (Løgumkloster) og Hjemsted (Skærbæk). Endvidere skal nævnes undersøgelsen af en 1100-tals sæsonhandelsplads nær Starup Kirke ved Haderslev. (Jvf. Sønderjysk Månedsskrift, august 87).

For Hjemsteds vedkommende var det sidste større kampagne på denne kolossalt spændende lokalitet. Siden 1977 er her undersøgt et område på næsten 90.000 m². Fundet omfatter en teltplads fra jægerstenalderen, en skålsten antagelig fra bronzealderen, en landsby fra tiden omkring 500 f.Kr., 6 urnegravfelter fra ældre romersk jernalder, 7 gravpladser fra 3.-6. årh e.Kr., 30-40 gårdsanlæg med mere end 100 langhuse, brønde, småhuse m.v. fra 3.-6. årh. e.Kr., samt endelig resterne af en bebyggelse fra middelalderen.

Vi skal selvfølgelig ikke beklage, at den arkæologiske aktivitet i Sønderjylland fortsat er stor, men det giver unægtelig problemer med at holde trit med det opfølgende arbejde. Alene en plads som Hjemsted har givet 10.000-vis af fund, tegninger og rapportsider. Det kniber voldsomt med at få alle de indkomne genstande konserveret, og en egentlig bearbejdning af udgravningsresultaterne bliver der kun yderst sjældent mulighed for. Vi må glæde os over, at så mange fund og oplysninger bliver fremdraget og bevaret for eftertiden, men det er i det lange løb uholdbart, at det meste blot direkte havner på magasinet og i arkivskuffer. Hertil kommer, at de mange udgravninger indirekte kommer til at virke bremsende for andre initiativer på museet. Her tænkes først og fremmest på driften af Frilandsmuseet og Slesvigske Vognsamling samt på museets øvrige etnologiske virksomhed, som i mange år har kørt på et vågeblus.

Det er derfor bydende nødvendigt med en kraftig vækst i museets personale, hvis vi skal kunne leve op til de stillede opgaver, men desværre er der for tiden ikke meget, der tyder på, at udviklingen går i den retning; snarere tværtimod. Efter alt at dømmes vil menuen de kommende år stå på nedskæringer og det i et omfang, vi aldrig før har været udsat for. Blicher det tilfældet, kan det ikke undgå at få mærkbare konsekvenser for Haderslev Museums arbejde. Det betyder væsentlige indskrænkninger og et skub ud i mørket til visionerne. Men de mørke skyer i horisonten kan ikke få erindringer om et utroligt spændende og aktivt jubilæumsår til at blegne. 1987 vil blive husket længe på Haderslev Museum.

Steen W. Andersen

NB: Mere detaljerede oplysninger om 1987 på Haderslev Museum kan læses i Museets årsberetning, som kan rekvireres på telefon 04 52 75 66.

Aabenraa Museum

At Aabenraa Museum i 1987 fejrede sit 100 års jubilæum er ikke gået ubemærket hen. Museet har nydt godt af nogle strålende begivenheder, og der er sået nogle frø, der giver gode forventninger til fremtiden.

Til at festligholde selve jubilæet havde amt og kommune generøst givet 100.000 kr. Dette faldt sammen med en helt uventet stor tilgang af langtidslidende. De har i høj grad medvirket til, at årets fælles tema, det at opbygge museer og samle, er blevet undersøgt og formidlet dybtgående og alsidigt.

Det mest markante udadtil er omlægningen af forhaven, hvor J.P. Junggreen Haves enkle plan har gjort åbningen mod publikum mere favnende. Samtidig er forarealet blevet en rolig og harmonisk baggrund for et dramatisk og farverigt kunstværk, Ursula Reuter Christiansens portal til museet. Den var bevilget af Statens Kunstfond og desuden gav flere private fonde bidrag. Afsløringen af porten kom til at blive højdepunktet i museets jubilæumsfestuge, ikke mindst fordi Dronning Ingrid bærede museet med sit

nærvær. Det symbolske spil mellem portalens to figurer, samuraien og moderen med drengen betegner spændingen mellem den dragende sørejse og hjemstavnen. Den giver således en optakt til det, som kan opleves i museets samlinger.

Ved siden af dette blev jubilæumsåret samtidig det år, hvor museet overtog driften af samlingen på Jacob Michelsens gård. Denne begivenhed fejredes på 20-årsdagen for den selvejende institution, den 15. september, med et kaffebord. Her overdrog den tidligere forening ansvaret for samlingen til museets bestyrelse, og oveni dette, den nette sum af 10.500 kr. Hovedvægten er i første række lagt på at videreføre og udbygge den særlige formidlingsform, som er udviklet af Anne Helene Michelsen.

En af de mest løfterige begivenheder i 1987 var dog ikke af økonomisk art. Den 2. april blev foreningen Aabenraa Museums Venner stiftet, og hermed gik et længe næret ønske i opfyldelse. Forsøget har mærkeligt nok kun været gjort én gang tidligere i 1926, længe før museet blev fast etableret i egen bygning. Foreningen, foreningens formand blev Camma Larsen-Ledet, har allerede vist sin aktive støtte, ved at medvirke til eller forestå nogle af jubilæumsårets festligheder, bl.a. en folkefest med boder og en dejlig fest i jubilæumsugen.

Undersøgelser, forskning og indsamling

Hovedparten af årets undersøgelsesvirksomhed var bestemt af jubilæumsårets tema: museer og samlinger. For det første blev museets egen historie i dets første 50 år gennemgået grundigt for at belyse sammenhængen mellem byens førende kredse og de ting, som blev indsamlet. Hvordan lykkedes det byens bedste-borgere igennem disse afleveringer at fremstille et næsten strålende billede af hjemstavnen som søfartens og kaptajnernes egn? Hvordan forholdt deres ønsker sig til f.eks. lærernes ønsker om at oplyse og danne, eller statens om at styrke fædrelandsfølelsen. Resultatet af undersøgelsen blev formidlet både i en jubilæumsudstilling og i et jubilæumsskrift. I dette uddybes iøvrigt lokalmuseernes muligheder meget alsidigt i ialt ni artikler. Et vigtigt biprodukt var endvidere, at betydelige dele af de ældste samlinger er blevet rekonstruerede, og særligt glædeligt var det, at en stor, smuk konkyliesamling blev genfundet på gymnasiet. Den havde været deponeret der siden 1921.

Der næst blev aabenraa-børns samlerinteresse dokumenteret i en spørgeskema-undersøgelse af 14 skoleklasser i kommunen. Desuden blev 25 af disse børn besøgt i hjemmet og deres samlinger fotograferede. Deres samlinger og undersøgelsen blev udnyttet i en meget velbesøgt udstilling i efterårsferien. Undersøgelsen var tilrettelagt så materialet kunne sammenlignes med tidligere undersøgelser på Sjælland. Det fremgår, at praktisk taget alle børn samler, og at samleriet ligesom i de voksnes verden kan være et tilflugtssted for inderlige lege, drømme eller andet, der udvikler fantasi og personlighed, og herunder også kønsroller.

Den største selvstændige undersøgelse i årets løb var dog nok en forundersøgelse af sønderjydske kirkegårde, som Statens Museumsnævn havde givet en fire-måneders bevilling til. Undersøgelsens formål var at forberede det store arbejde, der forestår med udvælgelse af gravminder til bevaring. Herom fastsætter en ny kirkegårdslov bl.a., at det egnstypiske og lokalhistoriske skal søges reddet. Undersøgelsens mål har derfor været tosidet: Dels at give et bedre begreb om, hvad det egnstypiske består i, og hvordan dette er knyttet til tro, skikke og ritualer i forbindelse med døden. Dels at finde frem til en overkommelig beskrivelsesmåde af kirkegården i sin helhed. Der er på mange landsbykirkegårde tale om hidtil oversete og ikke særligt iøjnefaldende kulturhistoriske træk, som det på mange måder vil kræve finfølelse at sikre.

Klip fra opsætningen og afslutningen af museets nye portar. Dronning Ingrid ses bl.a. nederst til venstre i færd med at klippe den røde snor, men kunstneren Ursula Reute Christiansen lidt længere op forklarer muremester Ale Quist om opsætningen.

Udover disse større sammenhængende undersøgelser, der blev støttet af særbevillinger og dygtige langtidsledige, har museet indhentet interviews om livet på Jacob Michelsens gård sådan som de to nuværende beboere husker det.

Endelig må det ikke glemmes, at Aabenraa Museums grundlæggende undersøgelses- og indsamlingsarbejde foregår i et samarbejde med såvel danske museer som kolleger syd for grænsen. Dette kom i 1987 bl.a. til udtryk ved, at museet var vært for to arbejds møder. I marts måned for danske museumsfolk, der varetager bolig og boligens indretning i bred forstand og med særligt sigte på årene efter 2. verdenskrig. I september afholdtes et lignende møde for danske og tyske forskere, der havde søfart og søfarende i Østersø-Nordsø-området som tema.

Særudstillinger og anden formidling

Jubilæumsårets tema, museer og samlinger, blev der taget hul på i april med en særudstilling fra museets kunstafdeling. Netop fordi denne betydelige samling let glemmes, da flertallet af de godt 400 værker er uddeponerede, var der grund til i jubilæumsåret at lade publikum få en fornemmelse af dens mangfoldighed og bredde. Værkerne repræsenterer dansk kunst fra guldalderen til i dag og samlingens ældste kerne. »Kunstnergaven« var i sin tid et hovedmotiv til at bygningen blev opført i 1937, og museet blev etableret med to selvstændige statsanerkendte afdelinger.

Udover et par kortvarige kunstudstillinger, som byens genoplivede kunstforening stod for, var resten af året viet til jubilæumstemaaet. I juni åbnede således den museumshistoriske udstilling Mellem pulterkammer og Musetempel, der kort er beskrevet ovenfor. Den blev indledt med en folkefest, der blev arrangeret i nært samarbejde med museets venner, hvorfra frivillige bl.a. stod for børne-lege, flaskepost, boder med træskæring m.m. Selvom vejret var så koldt, at medbragte madpakker måtte spises inde, var stemningen god og tilslutningen stor.

I efteråret blev museernes nære forbindelse til private samlere taget op. Grundlaget var den ovennævnte undersøgelse af børns samlerinteresse, og et udvalg af deres samlinger blev som nævnt vist i efterårsferien.

Ved at samle aktiviteterne om jubilæet til årets sidste måneder håbede vi, at opmærksomheden og interessen ville blive størst mulig, når arrangementerne kulminerede i en festuge i november. Ikke mindst ud fra de fine omtaler i aviserne tør vi tro, at dette lykkedes. Ugen levede fuldt op til alle vore egne forventninger: Her blev byens historie og museets formidlet ud fra mange angrebsvinkler. Der blev holdt kaffebord, hvor der blev sunget og fortalt om sønderjydske sange, spillet amatørteater over både kendte og ukendte personligheder i søfarten og byens historie. Endvidere vistes gamle film, og der blev holdt foredrag. Højdepunktet var dog den festlige afsløring af Ursula Reuter Christiansens Port, hvor Dronning Ingrid som nævnt deltog.

På Jacob Michelsens gård har der udover efterårsudstillingen været arrangeret tre weekender om ældre tiders kosthold. Som noget nyt tilbyder museums pædagogen hver onsdag undervisning for skoleklasser. Hertil er udarbejdet et materiale om livet på gården omkring 1920.

Gaver og erhvervelser

Den helt overvejende mængde af gaver, som museet har glædet sig over at modtage i år, stammer fra dette århundrede.

Fra det mere offentlige liv i by og foreninger kan nævnes, Aabenraa kogeforenings indsamlingsbøsse og dirigentklokke. Slagtemestrenes pokal i tin, der er lavet i midten

af forrige århundrede, men har været i brug indtil i år. Endvidere en meget flot ærespræmie i form af en sølvindfattet glasbowl, fra Ringriderforeningen i 1914.

Endelig havde museet held til fra en privat samler på Christianshavn at erhverve hele 15 stykker grafik fra Aabenraa ca. 1930-40. De har både fungeret som minder om byen, men lige så meget som idylliske billeder af gammelt købstadsliv. Især Vægterpladsen og Slotsvandmøllen, men også Slotsgade har på den måde været gengivet utallige gange af en lille snes kunstnere.

De øvrige gaver kan betragtes som hørende enten til mandens, kvindens eller børnenes verden. Fra den første kan nævnes nogle dekorationsforlæg, der har tilhørt en malerforretning i Rødekro. Den har bl.a. stået for bemaling af Mørks kro i Kliplev.

Kvindernes verden er blevet belyst i bl.a. et fint engelsk testel, der har hørt til på Strandelhjørn, husholdningsregnskaber, skolehåndarbejder, samt lidt sølvtøj og en karakteristisk sort kjole til fint brug omkring 1930. Med til børnenes verden hører derimod et velbevaret og righoldigt dukkestuemøblement fra ca. 1910.

I modsætning til tidligere år har vi kun i ét tilfælde fået en større samlet gave, der mere alsidigt beskriver et bestemt sted. Når sammenhængen til miljø og en hel livsform således bliver givet af sig selv er museet særligt taknemligt. Det gjaldt, som vanligt, en gave fra et dødsbo, denne gang efter et bagerægtepar i Øster Løgum, hvor selve bageriet i dag drives videre af søn og svigerdatter. Der var tale om bl.a. tøj, herunder en konditorjakke, sy og stopperedskaber, nationale genstande, skolebøger og børnelegetøj.

Birgitte Kragh Rasmussen

Museet på Sønderborg Slot

Museet på Sønderborg Slot indledte 1987 med tre kunstudstillinger i tæt rækkefølge. Derpå fulgte den store sommerudstilling Sønderjyske dragter 1750-1870, der arrangeredes i anledning af, at foreningen Danske Folkedansere i juli holdt sit store landsstævne i Sønderborg. Udstillingen blev til ved lån fra en række museer både nord og syd for grænsen, og det blev en meget omfattende præsentation af gamle dragter og dragtdele fra hele Sønderjylland, som blev set ikke blot af de fleste stævnedeltagere, men af adskillige tusinde andre gæster.

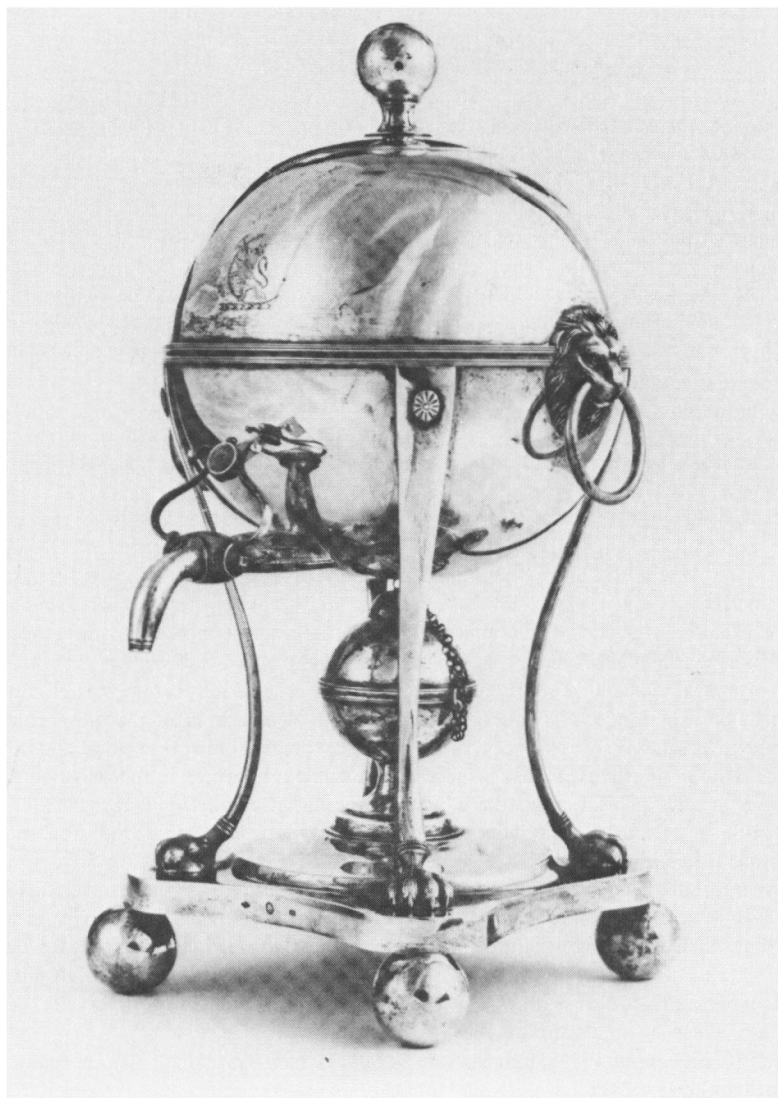
Sommerudstillingen afløstes af en stor kunsthåndværkerudstilling, og derpå lykkedes det, takket være tilskud fra kulturministeriet i Kiel og med støtte fra Bund deutscher Nordschleswiger, at få genskabt en udstilling af Egersund-malere, der tidligere var vist på Gl. Holtegaard. På ny kunne en udstilling gennemføres takket være et godt samarbejde med en række museer syd for grænsen.

Året sluttede med hele tre forskellige udstillinger, der alle fortsatte ind i det nye år: Kinesiske mønter, museets legetøj og Ordsprog og talemåder, den sidste skabt i samarbejde med Haderslev Museum.

Det samlede besøgstal for 1987 blev på 91.466, en fremgang på knap 2.000 i forhold til året før. Det er nu tredje år, hvor besøget har holdt sig omkring 90.000, hvilket må anses for at være særdeles tilfredsstillende.

Museets undervisning har som normalt bestået i omvisninger for lejrskoler, for sønderjyske skoler og for anmeldte grupper. De fleste er på dansk, men en del også på tysk eller engelsk. I alt er seks af museets medarbejdere involveret i disse foredrag.

Museet er, udover de almindelige besøg og de mange foredrag for skoler og grupper, ramme om adskillige arrangementer. Til disse hører efterårsforedragene, der arrangeres i samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved. De tre særdeles velbesøgte

Sølv-themaskine fra Augustenborg. Udført af guldsmed J.J. Jørgensen, Sønderborg (1779-1837) til hertug Christian August (1798-1869) og stemplet med mestermærke J.J.J., bymærke for Sønderborg og lødighedsmærke 13L. På beholderen er desuden indgraveret den norske løve, det første felt i Augustenborg-hertugens våbenskjold.

foredrag samledes i år under fællestitlen Overtro. Det drejede sig om: Mag.art. Jens Chr. Johansen: Når djævelen er ude ... Trolddom i det 17. århundredes Jylland, lektor, mag.art. Birgitte Rørbye: Kløge koner og kløge mænd og lektor, mag.art. Klaus Ebbesen: Oldtidens ofringer og moseligene – herunder fundet fra Boelskilde på Als.

I efterårsferien arrangeredes som et arbejdende værksted et bogbinderi, hvor konservator Martin Degn Petersen demonstrerede både udførelse af smukke, moderne bogbind og reparation af gamle bogbind. I december måned var tre medarbejdere beskæftiget med at fortælle om Nissen på Sønderborg Slot for talrige børnehaveklasser og 1.-2. klasser, der forsigtigt listede rundt på slottet i et forsøg på at overraske nissen enten ved grødfadet eller i halmen.

Ud over undervisning og foredrag i museet udføres en del formidling uden for huset. »Det rullende museum« kørte i foråret rundt til skoler i Haderslev-området og besøgte sommeren over en del markeder og ringriderpladser. I efteråret er det begyndt en tur til skolerne på Als, administreret af vagtmester Arne Reggelsen. Både Inge Adriansen og J. Slettebo har holdt en række foredrag. Inge Adriansen har således talt ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde, Foreningen af danske kunstmuseers årsmøde og Sprogforeningens generalforsamling, og hun har holdt forelæsninger for folkemindestuderende ved Københavns Universitet, mens J. Slettebo har fortalt om dansk museumslovgivning ved et møde på Gottorp for tyske Landesmuseumsdirektorater og ved et møde i Fredericia for en planlægningsgruppe for et hjemmeværnsmuseum, ligesom han har holdt foredrag i oplysningsforbund, i Bedre Bymiljø og i forskellige lokale foreninger.

Museet har i 1987 foretaget væsentlige indkøb og har modtaget talrige – for en del både kostbare og sjældne gaver. Blandt de sidste må først og fremmest nævnes en overordentlig smuk sølvgave – en temaskine, helt i sølv, udført af guldsmed J.J. Jørgensen, Sønderborg, til hertug Christian August på Augustenborg. Temaskinen eller varmtvandsbeholderen til tefremstilling, som det egentlig er, er stemplet med mestermærke, bymærke og lødighedsmærket 13L, og desuden er indprykket sølvvægten 228½ lod, der svarer til 3 kg og 360 g. På den runde beholder er graveret det første felt fra det hertugelige våbenskjold, den norske løve. Det er både i størrelse og kvalitet en af de fornemste genstande, museet nogensinde har fået foræret. Og så kom den endda ikke alene, idet den fulgtes af et glaskrus med et fint sølvlåg, hvori der er indfældet en mønt.

Ligesom sølv-temaskinen således udmærker sig særligt blandt de talrige gaver, museet har modtaget, så er der et køb, der er fornemmere end museets øvrige indkøb. Det blev da også kun muligt takket være fondstilskud fra flere sider, først og fremmest Ny Carlsbergfondet, Statens Museumsnævn og Kreditforeningen Danmark. Det drejer sig om et smukt og velbevaret maleri af Jens Juel, og det forestiller den lille prinsesse Caroline Amalie af Augustenborg, da hun var to år gammel. Hun var søster til den senere hertug Christian August og til prins Frederik af Nør og blev selv siden gift med Christian 8 og således dronning af Danmark. En ualmindelig fin nyerhvervelse, der nu kan ses i museets Augustenborgstue.

Blandt årets øvrige køb kan nævnes en akvarel af blomstermaleren O.D. Ottesen med et for ham lidt usædvanligt motiv, et landskab, og en tegning fra Schweiz af J.P. Møller fra Slesvig, udført 1813. Til kniplingssamlingen er indkøbt et knipleskrin fra 1818 og et smukt syskrin af mahogni, hvor der i låget er anbragt en fin, lille akvarel, udført af C.W. Eckersberg. Denne samling har iøvrigt påny fået mange fine gaver i årets løb. Det samme gælder også museets øvrige tekstilsamling, hvortil der er kommet adskillige dragtdele, duge, sengetøj og meget andet. I sammenhæng med sommerens dragtudstilling er modtaget både enkeltstykker fra gamle, originale dragter og dele fra nyere tids folkedanse-dragter.

En meget fin samling keramik, udført af Leo Enna, tidligere Dynt, er skænket af fru Karen Enna. Denne giver et fint vidnesbyrd om den rige, alsidige produktion, der er

Jens Juel: Prinsesse, senere dronning, Caroline Amalie af Augustenborg (1796–1881). Malet ca. 1799. Erhvervet 1987.

Caroline Amalie var datter af hertug Frederik Christian og hertuginde Louise Augusta og dermed søster til hertug Christian August og prins Frederik af Nør. Hun ægtede 1815 den senere Christian 8 (konge 1839–48).

udført på et godt, lokalt værksted. Andre større, samlede gaver stammer fra dødsboer. En stor samling tekstiler, der især har været brugt til folkedans, en møbel- og tekstilsamling fra Huholt og en fin malerisamling fra Sønderborg må særligt fremhæves. Men også til de øvrige dele af museets kulturhistoriske samlinger og til de historiske afdelinger er der indkommet talrige gaver. Det er heldigvis stadig sådan, at langt den største

del af museets tilvækst skyldes gaver fra mange forskellige interesserede i museets arbejdsområde.

Museet har også i 1987 arbejdet internt med at få stadig flere genstande klargjorte eller konserverede, så de kan placeres i de permanente udstillinger. Ikke mindst museets snedker har haft travlt med flere gamle møbler. Samtidig hermed er det nødvendige arbejde med at gøre magasinerne stadig mere rationelt opbyggede og overskuelige blevet forstærket. Museet har i længere perioder haft arkæologen Anne Birgitte Sørensen og middelalderarkæologen Lennart Madsen ansat til at gennemgå og ordne samlingerne fra oldtid og middelalder og til at planlægge den længe savnede nyopstilling af disse afdelinger. Nu mangler »kun« penge til montror og alt det andet, der skal til for at gennemføre en god, ny opstilling. Også arkiverne, specielt billedarkivet, bliver stadig forbedret, og museet lægger en væsentlig arbejdsindsats her, hvor stadig flere forespørgsler – mange meget tidskrævende – modtages og behandles.

Museet indsamler fortsat oplysninger til dets kulturhistoriske arkiv – både erindringsstof og billeder. Især indsamler museet materiale vedrørende teglværksindustrien i området, men arbejder i forlængelse heraf også med den tidlige industri på Sønderborgeggen. Museet deltager derfor aktivt i det landsdækkende museums-samarbejde omkring tidlig dansk industri. Endvidere modtager museet stadig oplysninger om skik og brug i ældre tid og om andre emner indenfor sønderjysk kulturhistorie. Hertil kommer indsamling af erindringsstof fra Sønderborg by, suppleret med oplysninger om ældre huse i byen – museet er i den forbindelse ved at få udbygget og moderniseret sit byhistoriske kartotek. Endelig har museet, i kontakt med en arbejdsgruppe af tidligere modstandsfolk, påbegyndt indsamling af båndinterviews og erindringer fra årene 1940–45 i Sønderjylland.

I årets løb er arbejdet med at etablere et fælles amtskonserveringsværksted i Gram skredet godt fremad. Ved siden af den hal, hvor den naturhistoriske konservering allerede er påbegyndt, er nu yderligere en hal blevet helt moderne indrettet med udstyr til en række specialer inden for kulturhistorisk konservering. Samtidig er de første stillinger normerede til besættelse i 1988 og værkstedets ledelse aftalt, med lederen af Midtsønderjyllands Museum på Gram Slot som daglig tilsynsførende, med de sønderjyske museumsledere som bestyrelse og med museumsinspektør Steen W. Andersen, Haderslev, som formand. I de kommende år forventes omfanget af konservering fra alle sønderjyske museer kraftigt øget.

Efter mange års ihærdigt arbejde fra bestyrelsens side lykkedes det i 1987 endelig at få oprettet en stilling som registrator. Den blev 1. juni besat med cand. mag. Hans H. Kristensen. Dermed er et stort ønske fra museets side opfyldt, forhåbentlig som en begyndelse på at få indhentet det alvorlige personale-efterslæb, som ikke blot Sønderborg, men alle de sønderjyske museer lider under, set i forhold til landets øvrige amter.

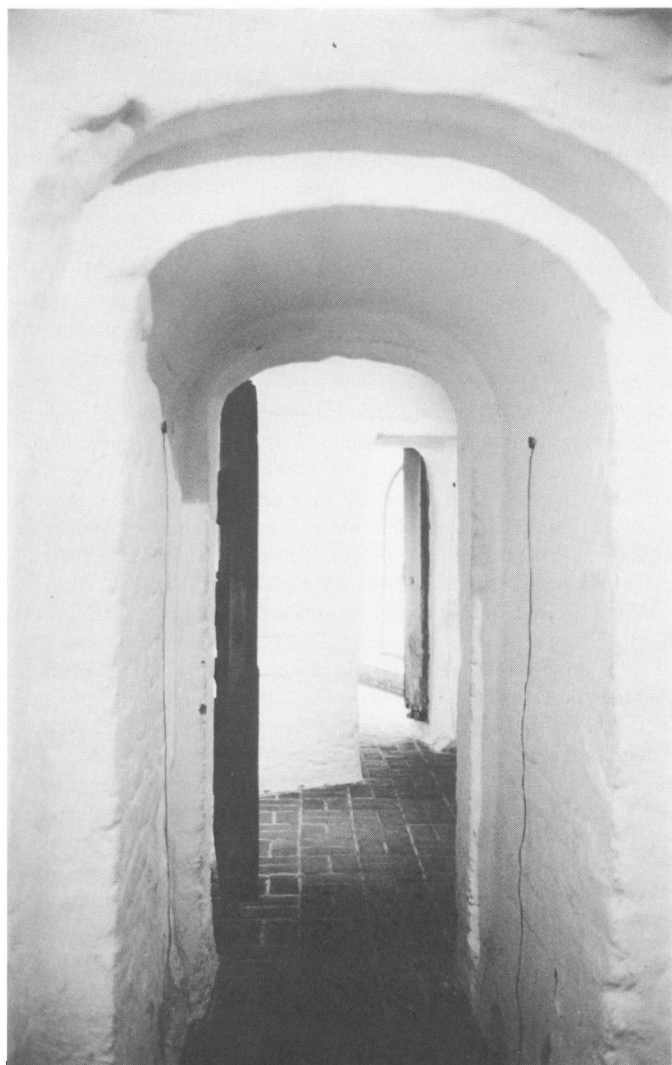
Budgettet for 1987 regner med en totaludgift på 3.210.000 kr. Heraf beregnes 703.000 kr. dækket ved ordinære statstilskud og 405.000 kr. ved egen-indtægter (entré og kiosk). De resterende beløb dækkes af Sønderjyllands amt og Sønderborg kommune.

1987 har været et overordentlig travlt år for Museet på Sønderborg Slot. Det faste personale har haft travlt, men desuden er meget blevet udført gennem jobtilbudsordningen og bevillinger fra arbejdsmarkedsnævnet. Kun takket være disse muligheder for at skaffe ekstra arbejdskraft har det høje aktivitetsniveau kunnet opretholdes.

J. Slettebo

Sønderjyllands Kunstmuseum og Tønder Museum

Gennem 1987 fortsatte forhandlingerne om ledelsesstrukturen for museerne i Tønder. Som følge af de drifts-, bygnings- og personalemæssige forhold de to museer har fælles, er det Sønderjyllands Amts og Tønder kommunes opfattelse, at de to museer bør have fælles ledelse. Det er således hensigten, at kunsthistorikeren mag. art. Jørn Otto Hansen, der ansattes september 1986, bliver leder af begge museer, og at der i 1988 ansættes en inspektør på Tønder Museum, hvis kompetance underordnes Jørn Otto Hansen. En

Fra Berliner kunstneren Ulrich Ellers lydinstallation i Tønder Museums Porthus, august 1987.

sådan ledelsesstruktur har nødvendiggjort udarbejdelsen af nye vedtægter for de to museer, og disse vedtægter forventes godkendt af Kulturministeriet i løbet af 1988. Museernes vagtmester siden 1972, Andreas Hansen gik med udgangen af 1987 af på pension og afløstes af Manfred Petersen.

Begge museer har i 1987 kunnet supplere sine samlinger med væsentlige arbejder. For kunstmuseets vedkommende har det drejet sig om arbejder, dels til opbygning af en samling til belysning af den aktuelle kunst, her skal nævnes malerier af Finn Mickelsborg, Kurt Børge Simonsen, Thomas Kier og en skulptur af Claus Jensen, og dels en række arbejder af kunstnere, der i nogen grad er oversete i den danske kunsthistorie, Holger J. Jensen, Marie Sandholt, Johannes Kragh, Peter Alfred Schou og Johan Hermann Carmiencke. Endvidere er erhvervet en række, hovedsageligt indenfor kunsthåndværk, arbejder af sønderjyske kunstnere. Endelig skal nævnes en storstilet gave fra Brd. Hartmann's Fond, den franske maler Jules Elie Delaunays »Herakles skyder kentauren Nessus« malet 1869/70. Kunstmuseet havde i 1987 en stor udlånsaktivitet fra sine samlinger. Mange museer i såvel ind- som udland ønskede at låne kunstværker til udstillinger, særligt museets surrealist samling var efterspurgt. Tønder Museums indkøb koncentrerede sig om erhvervelser til sølvsamlingen. Her skal omtales en meget smuk og velholdt sølvkande med bakke udført af Tøndermesteren Andreas Boetewadt (1736–1815), øvrige indkøbte sølvgenstande var ligeledes af Tøndermestre. Derudover er glas-, flise- og folkekunstsamlingen suppleret ved indkøb. Tønder Museum tog initiativ til opbygning af en fotografisamling bestående hovedsageligt af Tønderfotografers optagelser. Museet har herved fra mange Tønderborgere modtaget ældre fotos.

Kunstmuseet havde i 1987 en stor udstillingsvirksomhed. Der arrangeredes ialt 14 særudstillinger, hvoraf de tre afholdtes i henholdsvis Aabenraa, Løgumkloster og Haderslev. Museet har som landsdelsmuseum en forpligtigelse til at lægge nogle af sine kunstformidlingsaktiviteter udenfor museet, men det må erkendes, at museet som følge af manglende udstillingsfaciliteter i landsdelen og en belastet økonomi, ikke formår opgaven 'i det omfang det ønskes'. I Aabenraa vistes udstillingen En ud af ni, i anledning af Aabenraa Museums 100 års jubilæum, havde kunstmuseet sammensat et udvalg af Aabenraa Museums Kunstsamling. I Løgumkloster vistes et udvalg af malerne Jens Nielsen og Olivia Holm Møllers arbejder, og på Haderslev Museum havde museet på grundlag af egne samlinger udvalgt surrealistiske og naturalistiske arbejder, der udstilledes side om side i tematiske grupperinger. Udstillingen havde på mange måder en forbløffende virkning og vendte op og ned på den vante forventning om, hvorledes en kunstudstilling præsenterer sig.

I museets egne lokaliteter skal nævnes separatudstillingerne med arbejder af Claus Jensen, Kurt Børge Simonsen og Finn Mickelborg, samt Neue Sachlichkeitkunstneren Barthel Gilles (1891–1977) og den svenske maler og billedhugger Carl Magnus. Sidstnævntes udstilling afstedkom iøvrigt, at Tønder kommune og Statens Kunstfond bestilte en skulptur til opstilling i 1988 foran Tønder Rådhus. Hertil kommer en udstilling med guldsmedarbejder udført af Tønderguldsmedene Karen Ihle og Jens Eliassen. På Tønder Museum arrangeredes i samarbejde med Tønder lokalhistoriske arkiv, Teatermuseet i København og Hvidovre Teater en udstilling i anledning af Tønder Læse- og Ungdomsforenings 75 års jubilæum, og senere på året i august installerede Berlinerkunstneren Ulrich Eller på grundlag af akustiske undersøgelser på Tønder Museums Porthus et lydbillede i dettes lokaler.

Museernes permanente samlinger er blevet omplaceret, og særligt for Tønder Mu-

Knud Søeborg: Siddende kvinde. 1892. Olie på lærred 51 x 62 cm. Sønderjyllands Kunstmuseums erhvervelse i 1987.

seums righoldige samlinger forestår endnu en større omorganisering, specielt gælder for kniplingssamlingerne, at der med den forøgede interesse for dette håndværk, er stærkt behov for udstilling, der ikke blot viser tingene, men også formidler de historiske forudsætninger og omstændigheder ved kniplingsfremstilling før og nu.

Museernes bygningskompleks blev i 1987 udvidet med 2 tidligere lejeboliger, der nu anvendes som gæstebolig og grovmagasin. Forhandlingerne om museernes overtagelse af de nedlagte vandværksbygninger beliggende umiddelbart bagved museerne fortsættes, og en endelig afklaring herpå ventes i 1988. Besøgstallet for museerne i Tønder var 25.000.

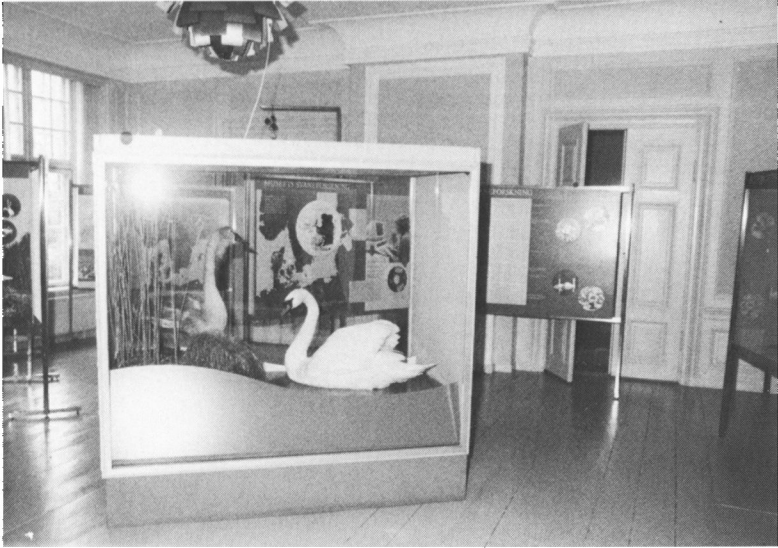
Ove Mogensen

Midtsønderjyllands museum

Det skal jo gøres – for historiens skyld og for at dokumentere, at vi dog har været på museet sidste år. Årsrapporten! Denne årligt tilbagevendende, tilbageskuen.

De ting, årsrapporten beskriver, var spændende under planlægningen af dem. Nu er de gjort, og det spændende nu er det, der kommer. Men det vil først blive beskrevet her, når det er gjort, og altså ikke er spændende mere; så undskyld en uengageret opremsning af hændelserne i 1987.

Museet åbnede sæsonen palmesøndag med en udstilling om svanen – Danmarks

Fra åbningsudstillingen om svanen – Danmarks nationalfugl.

Fra sommerudstillingen om forureningen af Nordsøen – »Nordeuropas Skraldespand«.

nationalfugl. Udstillingen, der var fremstillet af Zoologisk Museum i København, fortalte både om svanens naturhistorie og om dens anvendelse i kulturhistorien.

I forsommeren åbnedes Nordeuropas Skraldespand – en udstilling om forureningen af Nordsøen. 35 plancher gennemgik, og illustrerede, hvordan mennesket ødelægger

Nordsøens liv, fordi vi ukritisk smider affalds- og giftstoffer i havet. Udstillingen var fremstillet i Midtsønderjyllands Museum (med Lene Budtz Christensen som hovedarbejdskraft), og til den var udarbejdet et fyldigt teksthæfte. Skolerne var flittige brugere af udstillingen, der siden da har været vist 15 steder i Danmark.

Midt på sommeren kunne museet udstille de bevarede rester af skelettet af en irsk kæmpehjort, der døde i Lysmosen ved Grarup for ca. 12.000 år siden. Fundet af dette store hjortedyr blev gjort af Chr. P. Holm, og udgravning og konservering stod Zoologisk Museum i København for.

De følgende to udstillinger på museet viste malerier af den spændende og eksperimenterende kunstner, Ulla Bille, og af den kendte sønderjyske kunstner, Dea Enna.

Udstillingssæsonen afsluttedes med en flot og oplysende udstilling om Færøerne, arrangeret af Foreningen Norden. Ud over de nævnte arrangementer har der været afholdt 3 foredrag, 2 koncerter, en »tøm kommodeskuffen« aften og julestue på museet.

Der er fortsat sket indsamling af kulturhistoriske genstande fra egnen og af fossiler fra Gram lergrav og et nyt magasin er blevet opbygget i et område af Sønderjyllands Amts Konserveringsværksted. Museets medarbejdere har brugt meget tid på at opbygge S.A.K.

Værkstedet, der skal konservere for alle de sønderjyske museer, stod færdigt ved årets udgang. Der vil fra 1988 blive ansat 2 konservatorer, 2 teknikere samt kontorhjælp på denne nye arbejdsplads.

Flemming Roth

Museet Holmen

Nedenstående er udarbejdet af redaktionen på baggrund af den meget fyldige trykte årsberetning fra museet:

Museet har i 1987 arrangeret tre udstillinger. Den første var den lokalhistoriske udstilling fremstillet af Løgumkloster Højskoles forårshold under ledelse af Else-Marie Dam Jensen under temaet: Håndværkerhistorier, hvor der blev indsamlet og vist materialer fra industri og håndværk i Løgumkloster.

Museets anden udstilling var i forbindelse med Nordisk Kirkeprojekt: Tekstiler og sølv i kirken. Udstillingen præsenterede værker af sølvsmed Jørgen Dahlerup, Hørsholm, og væverne Inge-Lise og Flemming Bau, Århus, og Ester Bové Reintoft, Solbjerg. Det blev en meget flot udstilling, der tiltrak sig stor opmærksomhed, således gæstede bl.a. Dronning Ingrid og kirkeminister Mette Madsen udstillingen.

Endelig har museet benyttet sig af sin ret til at låne værker af Olivia Holm-Møller og Jens Nielsen til årets tredje udstilling, der blev arrangeret af museumsinspektør Jørn Otto Hansen, Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder.

Efter nogle år med faldende gæstetal har museet i 1987 kunnet glæde sig over en markant stigning til 3131 gæster. Som tidligere år har en del skoleklasser besøgt den lokalhistoriske udstilling, mens stigningen sandsynligvis skyldes dels en intensivisering af Løgumkloster Højskoles brug af museet, dels at en del menighedsråd har gæstet museet i årets løb.

Takket være en stor pengegave blev det muligt for museets forlag i 1987 at genudgive Olga Bartholdys bog: Munkeliv i Løgum Kloster, der udkom første gang i 1973.

For tiden arbejder forlagsudvalget med en genudgivelse af professor Jürgen Wissings bog: Das Kloster im Lügum. Bogen er grundigt revideret af forfatteren i nært samarbejde med museumsinspektør Niels Sterum, Randers.

Nordisk Kirkeprojekt, der blev startet i 1981, har haft en stor aktivitet i løbet af 1987. Der har i januar 1987 været ført forhandlinger med Løgumkloster Byråd om opstilling af Ambergmonumentet (det tidligere ciborialet fra Ribe Domkirke). Det er overdraget arkitekten, professor Johs. Exner at udarbejde de arktekoniske planer, men før vi kan fortsætte dette arbejde, må byggeriet på Holmpladsen færdiggøres.

Andre overdragelser i årets løb har været dåbsenglen fra den nedlagte Haderslev Frimenighed (kopi af Thorvaldsens dåbsengel i Københavns Domkirke fra 1839), model af professor J.O. von Spreckelsens kirke i Vangede, og fra arkitektfirmaet Friis og Moltke, Århus, en interiørmodel i Kvaglund kirke i Esbjerg.

Dertil kommer to meget store og værdifulde overdragelser, idet museet i november fik overdraget en stor tegningsamling fra boet efter arkitekt Harald Lønborg Jensen, bestående af mere end 150 originaltegninger fra denne store kirkearkitekts mange arbejder.

Den anden store gave er fra fru Kirsten Becker, Søllerød, der har overdraget museet en meget stor og meget værdifuld samling væveprøver til antependier, alterduge, pultklæder, gulvtæpper m.m.

Til museets drift har Løgumkloster kommune ydet 56.000 kr., Sønderjyllands amt 6.000 kr. Museet har en vennekreds, der i årskontingent betaler 60 kr. – Museets omfattende indsats er i dette år som tidligere muliggjort ved en imponerende indsats af mange frivillige medarbejdere. Aktiviteten har medført, at pladsproblemer trænger sig stærkt på.

Skærbækens Museum

Efter en ombygning af museets østligste rum er landbrugsafdelingen helt nyopstillet og udvidet, og i gården har der været udstillet vogne og større landbrugsredskaber. Museet modtager fortsat mange gaver, som kompletterer og udbygger de eksisterende samlinger, ligesom der fortsat arbejdes frem imod etablering af en særlig udstilling vedrørende turismens historie samt en Skærbæk-stue anno 1900 med bl.a. billedtæpper fra Skærbæk Væveskole. Desuden samles malerier m.v. af lokale kunstnere samt kunstnere med tilknytning til landsdelen. Pladsproblemerne er dog akutte, og der må findes en ordning herpå, evt. gennem et magasin andet steds, hvor der også er plads til større ting.

Museet har en bestyrelse på 7 medlemmer, hvoraf to er udpeget af Skærbæk kommune, tre af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn samt en fra hver af de historiske foreninger i Brøns og Rejsby. Ansat er Albert Stenger, desuden en langtidsledig plus frivillig arbejdskraft.

I 1987 havde vi fem særudstillinger: Arne Lofthus' skitser til alterbilledet i Emanuelskirken, den tidligere frimenighedskirke i Skærbæk, skænket museet af Lofthus' datter, Else Lofthus; Billedtæpper fra Skærbæk Væveskole 1896–1907 (lån fra museer og private samt husets egne eksemplarer); H.P. Hanssens liv og virke (Lokalhistorisk Instituts vandredstilling) kombineret med malerier af Agnes Smidt (lån fra museer og private) og museets samling af lokalhistoriske billeder; Franz Fücksels 60-års fødselsdagsudstilling af tegninger – han er født i Skærbæk – og til slut billedbatik af Annelise Kjær Sørensen kombineret med keramik af Marianne Permin.

Museet havde i 1987 3400 besøgende mod 2600 året før. Årets udgifter androg ca. 102.000 kr., mens indtægterne, herunder tilskud fra Sønderjyllands amt og Skærbæk kommune samt gaver fra fonde og private, androg o. 165.000 kr. Overskuddet bestod dog af beløb til øremærkede formål, som udføres i 1988.

H. E. Sørensen

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 1987

Beretninger fra foreninger og arkiver

Historisk Samfund for Sønderjylland

Haderslev amtskreds.

Amtskredsen havde 8. august arrangeret en aftenur til Årø. Ved havnen blev vi modtaget af gårdejer Knud Brummer, der førte os op til kirken og fortalte kirkens historie.

Derefter så vi de store oldtidssamlinger i hans stuer.

Vi besøgte også kunstmaler Knud Due, der har udstilling i Årøs nedlagte skole. Der var trængsel både i Knud Brummers stuer og i Knud Dues lokaler.

Efter kaffen i forsamlingshuset fortalte Knud Brummer træk af Årøs historie, indtil sidste færgafgang. Det var en fin og interessant aften, og vi var begunstiget med en af de få aftener med godt vejr sidste sommer.

Lørdag den 9. januar holdt vi orienteringsmøde i Hoptrup med de lokalhistoriske arkiver og foreninger. Der var mødt repræsentanter fra 13 foreninger, lidt færre end sædvanlig – det var nok især vestamtet, der svigtede.

Holger Bonde, Marstrup bød velkommen og fortalte interessant om Hoptrup sogns historie, derefter havde en repræsentant for hver af de mødte foreninger ordet, så der blev udvekslet meninger og synspunkter foreningerne imellem. Sluttelig havde Henrik Fangel og Hans Worsøe ordet.

3. maj afholdtes generalforsamling på hotel Spar 2 i Toftlund. Før generalforsamlingen havde interesserede lejlighed til at se Toftlund lokalhistoriske forenings lokaler og dens samlinger.

Formanden aflagde beretning og udtalte herunder mindeord over afdøde styrelsesmedlem Verner Jensen, Halk og nævnte, at Svend Anker Fink, Stubbom var indtrådt i styrelsen efter Verner Jensens død. Kassereren aflagde beretning om regnskabet, begge beretninger godkendtes uden kommentarer. Helge Holst, Øster Lindet og Hilmer Madson, Toftlund genvælges til styrelsen. Helge Mygind Bojsen valgtes som suppleant.

Under eventuelt var der kommentarer både til månedsskriftet og egnsvandringen.

Efter generalforsamlingen holdt Poul Andersen, Munkemølle et foredrag, som han kaldte »Lidt Danmarkshistorie set fra Fjordvejen«. Det var både fornøjeligt og interessant.

S.R.

Aabenraa amtskreds

Aabenraa amtskreds havde den 10. juni 1987 en aftenudflugt i Rødekro kommune i samarbejde med Rødekro historiske forening.

Tidl. medlem af amtskredsens bestyrelse, lokalhistorikeren Senius Tiedemann, Hovs-

lund viste os rundt. Turen startede i Rødekro by ved den gamle kro, hvor S. Tiedemann fortalte om byens udvikling. Derefter besøgte resterne af de tyske forsvarsanlæg fra 1. verdenskrig, og man fik forevist den nyrestaurerede Damgård vindmølle. Sidste del af udflugten foregik langs Hærvejen til Hærulfstenen og Immervadbro. Der sluttedes af på Hovslund kro, hvor S. Tiedemann fortalte mere om Hærvejen og viste lysbilleder. Der var 60-70 deltagere.

Den 8. oktober var der møde i foredragssalen i Sønderjyllands landsarkiv sammen med »Aabenraa museums venner«. Sognepræst Jens Bruun, Løjt holdt lysbilledforedrag »Aabenraa-malernes kirkeudsmykning i 1700-tallet.«

Den 11. november holdt amtskredsen det årlige fællesmøde for lokalhistoriske foreninger og arkiver. Det foregik i Bylderup Bov, hvor bibliotekar E. Feddersen, Tinglev viste foreningerne lokalarkivet. Man sluttede på Slogsherredshus.

Den 4. februar holdtes møde i Billedsalen på Folkehjem, Aabenraa. Der var lysbilledforedrag af lokalhistorikeren Peter Petersen, Skovbøl »Nationalmuseets udgravninger i Nydamose 1984 og 1985«. Mødet foregik i samarbejde med »Nydamselekskabet«.

Amtskredsen var medindbyder ved hjemstavns møder i Varnæs og Bovrup den 1. december 1987 og den 1. februar 1988.

Generalforsamling i 1988 afholdtes den 27. april i Billedsalen på Folkehjem, Aabenraa. Til bestyrelsen genvalgte efter tur Jens Bruun, Løjt, Inger Jørgensen, Høkkerup, og Peter Petersen, Klipleve. Efter generalforsamlingen talte cand.phil. Carsten P. Rasmussen, Institut for Grænseregionsforskning om »Erhverv og udkomme på landet i 1700-tallet«. Der var mødt omkr. 50 deltagere, som stillede mange spørgsmål til foredragsholderen.

H.H.B.

Sønderborg Amtskreds

I april 1987 besøgte Nordborg slot, hvor der i dag er efterskole. Forstander Boye Andersen viste rundt og fortalte om slottets historie fra opførelsen på Svend Grathe's tid, og man besøgte ruinerne af de oprindelige bygninger. Slottet fik ny betydning under de sønderborgske hertuger, og man besøgte ligeledes de steder, der stadig minder om deres tilstedeværelse. Også tiden under besættelsen, hvor slottet for foreløbig sidste gang har spillet en rolle i historisk sammenhæng, blev nævnt.

Den årlige generalforsamling fandt sted i Lokalhistorisk Arkiv i Nordborg.

På grund af diverse uheldige omstændigheder skulle der gå et år inden næste arrangement – et interessant og levende foredrag ved dr.phil. H.V. Gregersen, der fortalte på basis af sin to år gamle bog om reformationen i Sønderjylland.

På den efterfølgende generalforsamling i Ulkebøl Forsamlingshus forelagde bestyrelsen nogle ideer og tanker om fremtidige arrangementer. Forslagene blev godt modtaget, og bestyrelsen fik mandat til at fortsætte med planerne, der vil indebære et besøg på det nu nedlagte teglværk »Cathrinesminde« til efteråret.

H.M.

Tønder Amtskreds

Tønder amtskreds foretog tirsdag den 19. maj en aftentur med bus til Ribe. Vi startede i borgersalen i det gamle rådhus, hvor museumsinspektør Stig Jensen fortalte om Ribe i tusinde år. Han viste lysbilleder fra de udgravninger, der er foretaget. De fører Ribes opståen helt tilbage til første halvdel af 700-årene, konstateret gennem møntfund og fund af de gamle værksteder. Vi så også byrådsalen, der stadig er i brug. Fra rådhuset gik vi til Hans Tausens hus, hvor vi så den fint indrettede udstilling Ribe i tusinde år.

Derefter fulgte vi Stig Jensen hjem til Quedens gård, som er en gammel købmansgård fra 1500-tallet. I dag bruges den til antikvariske samlinger. Vi så undervejs, hvordan borgerne værnede om de gamle bygninger omkring Domkirken. Efter en kaffepause, fulgte vi vægteren Aage Gran på hans tur, hvor han fortalte om det, vi så, og sang de gamle vægtervers. Der var 37 deltagere.

Torsdag den 21. jan. havde vi indbudt til møde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver i amtskredsen. Der var mødt 23, der repræsenterede 5 foreninger. Vi fik en god, gensidig orientering om arbejdet, og der blev også tid til at se Kiers gård i Højer, hvor mødet blev holdt. Folmer Christiansen fortalte om gården og arkivet, der har husly på loftet.

Den 10. februar var vi medindbyder til afstemningsfest i Skærbæk, i år med Niels Bøgh Andersen som taler.

Generalforsamling afholdtes mandag den. 21. marts 1988. Til bestyrelsen genvalgtes kassereren Bertel Steffensen og sekretæren Chr. Kromann. Frede Gotthardsen viste film fra Løgumkloster og egne, fine optagelser fra Højst, Ellum og Nørre Løgum.

E.P.

Sydslesvigs amtskreds

Historisk Samfund for Sønderjylland, Sydslesvigs amtskreds, lagde også i det forløbne år ud med en række spændende foredragsaftener og udflugter.

På efterårsmødet i Slesvig den 6. nov. 1986 holdt Bjørn Poulsen, dengang stipendiat ved Studieafdelingen, et fængslende foredrag om »Okser, korn og guldmønter«. Han skildrede landbrug og handel i senmiddelalderens Sydslesvig. At lede efter dette emne i historiebøgerne vil være forgæves.

I nært samarbejde med Folkeuniversitetet i Sydslesvig arrangeredes to vellykkede foredragsaftener i Husum. Hans H. Worsøe berettede den 12. november om »Slægtsforskning i Nord- og Sydslesvig«, og H.V. Gregersen fortalte den 4. marts 1987 om »Kong Gudfred og hans mænd«. Den 7. marts 87 var Ole Harck fra Egernførde leder for en ekskursion til den jødiske synagoge i Rendsborg.

På generalforsamlingen, der afvikledes den 4. juni i den danske skole i Medelby, genvalgtes Paul Tappe og Johann Runge som styrelsesmedlemmer, Alex Herz (Slesvig) valgtes ind i styrelsen som nyt medlem. Efter generalforsamlingen fortalte skoleleder Ernst Meyer om danskheden i Medelby før og nu. Sommerudflugten fandt sted den 23. august. På en af sommerens få solskinsdage var samfundets medlemmer i Stapelholm. Vandrelærer Uwe Hardt førte deltagerne fra Galgebakken til Eiderschleife og berettede om Svavsteds og Stapelholms fortid og nutid. Efterårsmødet holdtes traditionen tro i Slesvig by den første torsdag i november. Hans Schultz Hansen, p.t. stipendiat ved Studieafdelingen, talte om »Det danske mindretal i Flensborg og omegn 1864-1914«. Hans stofmættede skildring og hans nye forskningsresultater affødte mange spørgsmål. Den 11. november mødtes vi igen i Husum. H.V. Gregersen berettede om »Reformationen i Sønderjylland«. Husumegnens reformationshistorie dannede udgangspunktet for dette tankevækkende foredrag, der var arrangeret i samarbejde med Folkeuniversitetet og var en glimrende afslutning på årets indholdsrige program.

J.R.

Årsberetning 1987-88 ved Hans H. Worsøe.

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt sit årsmøde på Ladelund Ungdomsskole lørdag den 7. maj 1988, hvor ca. 130 medlemmer deltog. Efter at formanden, Hans H. Worsøe, havde budt velkommen, sang forsamlingen Martin N. Hansens »Der er sol over vang«, og forstander Jørgen Petersen, Ladelund Ungdomsskole, fik ordet for at byde velkommen til skolen og fortælle om dens historie.

Johann Runge, Flensborg blev herefter valgt til dirigent. Han gav ordet til formanden, som aflagde styrelsens beretning:

Når man skal berette om de aktiviteter, som Historisk Samfund har udfoldet i 1987, vil det være naturligt at tage sit udgangspunkt i, hvorledes et gennemsnitsmedlem bosat i Sønderjylland har oplevet disse, eller sagt med andre ord: hvilket udbytte har et medlemskab givet, og her tænker jeg naturligvis udelukkende på det åndelige udbytte, selvom man også kan have sparet kroner og ører ved at benytte sig af de fordelagtige bogtilbud.

Starten på oplevelserne er normalt kommet ind gennem postkassen i form af vore brochurer. Det kan være indbydelse til møde eller udflugt, eller det kan være brochure om bogkøb eller kursusdeltagelse. Allerede heraf ser man, hvor vigtigt det er, at der bliver gjort noget ud af den ydre form på henvendelserne til medlemmerne. Det er derfor langt fra noget overflødigt arbejde, som *initiativ- og PR-udvalget* har udført, siden det blev startet i 1986. Udvalget har holdt 5 møder i 1987 og arbejdet intenst med udformningen af de nye brochurer, indkaldelse til egnsvandring, generalforsamling, nyt brevpapir osv., altsammen noget som viser Historisk Samfund udadtil. Med den strøm af ofte intetsigende tryksager, der udsendes i dag, er det dobbelt vigtigt, at medlemmerne straks kan genkende en udsendelse fra Historisk Samfund, så de ved, at her er noget, man skal se nærmere på. Vi tror i styrelsen, at dette arbejde er vigtigt, og at de penge, der bruges her, bruges til glæde for medlemmerne og til gavn for Historisk Samfund. Erfaringer af ganske samme karakter er gjort ved Sønderjysk Månedsskrift, men det vil jeg senere vende tilbage til. Også vort vigtige forhold til pressen har PR-udvalget taget sig af, og her med held arrangeret pressemøder og receptioner ved udsendelsen af nye publikationer, herunder den nye årbog kort før jul.

Når man bor i Sønderjylland og er medlem af Historisk Samfund, er man automatisk medlem af en af de 4 amtskredse i Nordslesvig eller af Sydslesvigkredsen. Aktiviteten i *amtskredsene* har atter i 1987 været omfattende, så omfattende at der ikke her kan gøres rede for enkeltarrangementer. De fleste steder har der været generalforsamling med foredrag, en sommerudflugt samt fra et og op til tre andre arrangementer, oftest foredrag. Desuden har der i 3 amtskredse været arrangeret møder med de lokalhistoriske foreninger

og arkiver i kredsen. I disse møder har den lokalhistoriske konsulent og evt. formanden deltaget, hvilket har været meget udbytterigt for dem, da man derved har fået en fornemmelse af intensiteten i det lokale arbejde. I denne sammenhæng skal det årlige møde mellem forretningsudvalget og amtskredsbestyrelserne, som vi har indført, også ses. Her snakker vi om tingene og planlægger i fællesskab, hvor det kan lade sig gøre. Takket være initiativ fra Aabenraa amtskreds genoplives til efteråret »Historisk søndag«, som er et lokalt arrangement åbent for alle medlemmer også uden for den arrangerende amtskreds. Den gamle tillidsmandsordning er ophævet, men den nære kontakt mellem styrelsen og det lokale arbejde er opretholdt, ligesom kontakterne mellem amtskredsene indbyrdes er blevet styrket, og dette er vigtigt for hele Historisk Samfund's virke.

I april 1987 gennemførte vi i samarbejde med LASS og Historisk Samfund for Als og Sundeved en *Historisk Temadag* på Folkehjem i Aabenraa om emnet »formidling«, hvor de omkring 50 deltagere fik instruktion og mulighed for at deltage i gruppearbejde om netop den side af formidlingen, som havde hans eller hendes særlige interesse. Det var den lokalhistoriske konsulent, der trak læsset, og selvom dette arrangement ikke var noget, det enkelte medlem direkte kunne deltage i, vil det på længere sigt forhåbentlig vise sig at give bonus i form af bedre udstillinger, bedre lysbilledforedrag og bedre artikler til de lokalhistoriske publikationer, herunder naturligvis også vore egne. Arrangementet giver anledning til at takke LASS og Historisk Samfund for Als og Sundeved for det gode samarbejde. En ny temadag forsøges arrangeret i efteråret 1988.

Et arrangement, der stod åbent for alle vore medlemmer, var derimod *den store egnsvandring* som gik til Ribe med borgbanken, den antikvariske samling i Quedens gård, Carl Henning Pedersens malerier i Domkirken og besøg i Skt. Catharinæ kloster som hovedattraktionerne. I tilgift fik man så lejlighed til at besøge Hans Tausens hus, kunstmuseet og Hotel Dagmar, hvor museumsinspektør Per Kristian Madsen satte det hele ind i et større samlet perspektiv. Den regnfulde sommer svigtede heller ikke denne dag, hvilket især hæmmede rundgangen på borgbanken, men under Henrik Becker-Christensens kyndige vejledning fik de, der trodsede regnen, også dette monument placeret i den historiske sammenhæng. Hele turen kostede, bl.a. p.g.a. den korte afstand, kun 165 kr. incl. spisning og eftermiddagskaffe, men alligevel var der kun tilslutning til udflugten den ene dag, således at søndagsturen d. 6. sept. bortfaldt. Da vi gerne vil have så mange med som muligt, ville det være velkomment med nogle reaktioner fra salen på f.eks. pris, udflugtsmål, varighed og placering af kommende egnsvandring. Vi regner i 1988 med weekenden 10-11. sept.

Jeg sagde i indledningen, at starten på mange oplevelser kom ind gennem postkassen. Det gælder også for *vore publikationer*. Selvom vi får gode tilskud, som vi er afhængige af og taknemmelige for, står og falder denne virksomhed jo med, at medlemmerne reagerer på brochurerne og hvert år køber et rimeligt antal af vore bøger, nye såvel som ældre, og abonnerer på Sønderjysk Månedsskrift. Ud over det økonomiske grundlag ville jo også det ideelle grundlag falde bort, hvis dette ikke var tilfældet. Selvom Historisk Samfund ikke kun skal være et bogudgivelseselskab, er denne side af vor virksomhed dog vigtig. Ny viden skaffes til veje, og der formidles historiske oplevelser ved ny behandling af kendt og ukendt stof. Siden sidste årsmøde har medlemmerne i kalenderåret 1987 fået tilbudt 2 nye publikationer i skriftrækken og 1 i den lille serie. I skriftrækken har begge de nye bøger sognehistorisk tilknytning, men alligevel er de vidt forskellige. Rent fysisk er pastor Tage Morsings udgivelse af pastor *Peter Kiers Atlas over Øster Løgum sogn* vor hidtil største udgivelse, idet det måler 35 × 43 cm. Værket, som har nr. 65 i skriftrækken består af to dele, dels pastor Kiers sognekronike fra ca. 1820, dels hans hånd tegnede og farvelagte kort over hele sognet. Sognekroniken giver en beskrivelse af sognets vanskelige vilkår i tiden efter statsbankerotten, og dokumenterer overbevisende, hvor svært det har været at klare dagen og vejen. I denne del er der 20 farvelagte prospekter og kort, medens selve atlasdelen gengiver 33 atlasblade i originalformat og dermed et enestående detaljeret billede af kulturlandskabet. Det store værk er trykt hos bogtrykker Povl Kristensen i Herning, som har løst den vanskelige opgave på forbillig vis. Til vor store glæde er Kiers Atlas af Forening for Boghåndværk blevet udvalgt som en af de bøger, der i 1987 fremhæves for godt boghåndværk og derfor udstilles på Kunstindustrimuseet i København på udstillingen »Årets Bogarbejde 1987«. Udgivelsen har kun været mulig takket være et endog meget stort tilskud fra Veluxfonden og en række lokale tilskud. Det er derfor glædeligt, at denne indsats også er blevet belønnet af vore medlemmer ved et køb af omkring 250 eksemplarer. Oplaget er på 500, så om nogle år vil bogen være en efterspurgt sjældenhed, ligesom det gik f.eks. med Sigurd Schoubyes disputats om Tønder sølv, som vi udgav i 1961.

Som nr. 66 i skriftrækken er udsendt *Ensted sogns historie* redigeret af Lars N. Henningsen og skrevet af Steen W. Andersen, HV Gregersen og Lars Henningsen selv. Der er tale om et moderne sognehistorisk arbejde af høj kvalitet, som kan læses af alle, der interesserer sig for udviklingen i et sønderjysk sogn. Bogen er et led i projektet om Aabenraa kommunes historie. Den første udgivelse i dette projekt ligger helt tilbage i 1961, da det første af de tre bind om Aabenraa købstads historie, som udgjorde første del af projektet, blev udgivet. De er nu alle udsolgt. I 1982 kom så Jes M. Holdt: Gårde og slægter i Løjt sogn, tre år senere fulgte i 1985 Aabenraa bys historie 1945–70,

i 1986 Ib Andersens Gårde og slægter i Ensted sogn, og i 1987 som nævnt Ensted sogns historie. Anden del af projektet er netop her kort før årsmødet blevet afsluttet med udgivelsen af Løjt sogns historie. Historisk Samfund har hermed udgivet omkring 2000 sider by- og sognehistorie og over 500 sider gård- og slægtshistorie fra den nuværende Aabenraa kommune.

Ved forskellige lejligheder har medlemmer efterlyst en videreførelse af den lille serie med sønderjyske levnedsløb. Dette skete i 1986 med Hans Andersen Kongsbjergs erindringer og fortsattes i 1987 med *Jørgen Nielsens Arbejder* i danskhedens tjeneste, nr. 25 i serien. Jørgen Nielsen blev født i 1867 og fik sin opvækst og læretid som typograf i Sønderborg. I sine nøgterne og sympatiske erindringer skildrer Jørgen Nielsen tilværelsen i Flensborg fra 1893, og hvorledes han kom ind i organisationsarbejdet for danskheden. Hans hovedindsats blev stillingen som sekretær i Den slesvigske forening fra 1920 til 1932, hvor han bl.a. tilrettelagde de sydslesvigske årsmøder. Bogen tegner et billede af et beskedent menneske, som gjorde en værdifuld indsats som arbejder i danskhedens tjeneste. Desværre har salgstallene været skuffende. I de første 3 måneder solgtes under 50 eksemplarer, men vi har dog ikke mistet modet endnu og arbejder videre med nye planer for den lille serie. Det kan dog ikke nægtes, at den manglende interesse har givet anledning til overvejelser om arbejdet og pengene med fordel kunne anvendes til andre formål inden for HS omfattende virkefelt.

Hvis man betaler sit kontingent – og det er jo en forudsætning for at være medlem – modtager man automatisk vor medlemspublikation *Sønderjyske Årbøger*, som i 1987 udkom i det sædvanlige omfang. I det ydre skete der en lille ændring, idet vi valgte en ny papirkvalitet, som skulle gøre det muligt at gøre billedgengivelserne mere skarpe. Fra redaktionens side arbejdede man for at kunne udsende bogen lidt tidligere end normalt, således at de indlagte brochurer kunne være med til at give medlemmerne gode julegaveideer. Men selv om bogen var trykt færdig de første dage af november, strandede den desværre hos bogbinderen – og det var vi meget kede af. I år vil vi – endnu en gang! – gøre et tappert forsøg på at få årbogen frem til medlemmerne nogle uger før juleforberedelserne bliver rigtig hektiske. Redaktionen af Sønderjyske Årbøgers artikelstof er nu overtaget af arkivar Lars N. Henningsen.

Planlægningen af Sønderjyske Årbøgers *100-års jubilæum* i 1989 skrider godt fremad. Fhv. skoleinspektør Børge L. Barløse arbejder støt og flittigt på det store register over indholdet af de mere end 27.000 sider, som årbøgerne har bragt i det forløbne århundrede. Desuden er det takket være stor velvilje fra landsdelens største pengeinstitutter og private fonde lykkedes at skabe økonomisk baggrund for udgivelse af en særligt stor og righoldig jubilæumsårgang næste år.

Også i skriftrækken har vi en række planer. For en del år siden udgav Peter

Kr. Iversen i HS skriftrække kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog, men årene 1831–36 manglede, idet disse år simpelthen ikke kunne findes. Nu er de heldigvis dukket op, og optegnelserne fra disse år er ikke de mindst interessante. Peter Kr. Iversen har nu klargjort dem til udgivelse, og bogen kan forventes i 1988. En anden interessant bog på vej er den unge Århus-historiker Svend Sørensens værk om de sønderjyske rømningsmænd: de indkaldte soldater under 1. verdenskrig, som valgte at gå over grænsen til Danmark. Det er et spændende emne, som hidtil har savnet en moderne fremstilling. Også i studierien er der noget på vej.

En nyskabelse bliver serien »Sønderjyske billeder«, der er tænkt som mindre hæfter på 48–64 sider, hvori emner fra den sønderjyske historie og topografi kan præsenteres i form af fotografisk dokumentation. Det første bliver om H.P. Hanssen, en bearbejdning af udstillingen, som blev præsenteret på Folkehjem i anledning af 50-året for stiftelsen af H.P. Hanssens mindefond.

Sønderjysk Månedsskrift burde holdes af alle vore medlemmer! En gennemgang af vore kartoteker har imidlertid vist, at langt under halvdelen af medlemmerne er abonnenter. Vi har derfor i forbindelse med introduktionen af det nye format og nye layout i januar 1988 forsøgt et fremstød over for disse medlemmer, som ikke holder månedsskriftet. Det gav ca. 120 nye abonnenter – noget mindre end ventet og ønsket, for denne hvervekampagne var dyr – men hertil skal så lægges den nettotilgang af abonnenter, som månedsskriftet havde i 1987 på ialt 160 nye abonnenter.

1987 kan for den nye redaktion af *Sønderjysk Månedsskrift* – Steen W. Andersen, Inge Adriansen og Henrik Fangel – betragtes som en slags indkørringsperiode, hvor en række nye tiltag blev afprøvet. Efter aftale med amtsmuseumsrådet er således den hidtidige ordning med optryk af artikler fra museumsårbogen ophørt, og i stedet betaler museerne for to sider i hvert nummer af månedsskriftet, hvor der bringes nyt om museerne og deres arrangementer. Nyskabelser vækker altid debat, og således vil det også gå med den nye udformning af *Sønderjysk Månedsskrift*, som vi nu har set gennem fire numre, men vi håber at debatten vil være positiv, ligesom de fleste af de tilkendegivelser, redaktionen allerede har modtaget, har været det.

Ud over de allerede nævnte foretagender har Historisk Samfund i 1987 også deltaget i eller selv arrangeret *andre aktiviteter*, jeg tænker her bl.a. på den slægtshistoriske kursusvirksomhed på landsarkivets læsesal. Af større arrangementer er der grund til at nævne, at Dansk historisk Fællesforening i 1987 afholdt sit årsmøde på Folkehjem i Aabenraa med besøg på landsarkivet og udflygt til Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Vore kolleger fra de historiske organisationer i den øvrige del af landet fik således mulighed for at stifte bekendtskab med vort arbejde og til at høre lidt om sønderjysk

historie bl.a. ved professor Troels Finks gennemgang af portrætgalleriet i billedsalen på Folkehjem. Det er altid inspirerende at møde fagfæller, og vi tror, at de andre historiske organisationer fik noget med hjem fra Sønderjylland.

Takket være tilskud fra en række fonds, og ikke mindst fra Sønderjyllands amtskommune til vor daglige drift, har Historisk Samfund i 1987 været i stand til at fortsætte sin virksomhed på alle områder og planlægge nye aktiviteter. Fundamentet er imidlertid medlemstilslutningen, pr. 1. april var vi 2899 medlemmer, og styrelsen tror og håber, at det gennemsnitlige medlem synes, at kontingentet til Historisk Samfund og abonnementet på Sønderjysk Månedsskrift er penge, der er givet godt ud, og derfor fortsat er indstillet på at bakke op bag styrelsens arbejde, således som det er kommet til udtryk i denne beretning.

Herefter aflagde kassereren, Rasmus Callesen, det reviderede regnskab. Begge beretninger blev godkendt enstemmigt uden bemærkninger fra forsamlingen. Kontingentet blev, som foreslået af styrelsen, for 1989 fastsat til 90 kr., abonnement for Sønderjysk Månedsskrift til 110 kr. og kombineret kontingent og abonnement til 175 kr.

På valg var Henrik Becker-Christensen, Ole Perch Nielsen og Hans H. Worsøe. Alle blev genvalgt, og det samme gjaldt revisorerne Svend Lyck og Sven Andresen.

Under punktet Eventuelt mindede fhv. frugtavlskonsulent Aage Lauritsen, Ulbølle om en af Ladelunds berømte sønner, bygmester Oluf Madsen, som var mester for Christian IV's storslåede kirke i Kristiansstad i Skåne. Han opfordrede i den forbindelse Historisk Samfund til at arrangere længere udflugter og rejsearrangementer for medlemmerne.

Formanden for Slægtshistorisk Forening i Sønderjylland, lektor Jørgen Wangel, Ulkebøl stillede forslag om, at de lokalhistoriske arkivers samlinger af kirkebogskopier skulle kunne udlånes til biblioteker, således at de kunne udnyttes bedre end i de små arkivers begrænsede åbningstider. Han efterlyste samtidig forbedrede arbejdsforhold for de besøgende i arkiver og biblioteker i de lokaler, hvor mikrofilmslæseapparater er opstillet. Formanden for LASS, fru Ester Feddersen, Tinglev replicerede til forslagene, og formanden Hans H. Worsøe lovede at forelægge Jørgen Wangels tanker på styrelsens møde med amtskredsbestyrelserne, hvori Jørgen Wangel som medlem af Sønderborg amtskredsbestyrelse selv vil kunne deltage.

Efter kaffebordet talte fhv. højskolelærer Jørgen Nielsen, Ollerup, om krigen i 1864 i storpolitisk perspektiv på grundlag af sin bog fra 1987 om dette emne. Efter nogle spørgsmål fra salen sluttede årsmødet. Ungdomsskolen var derefter åben for besigtigelse.

Driftsregnskab for året 1. januar–31. december 1987

UDGIFTER

<i>Årbøger</i>			
Trykning	136.191,60		
Forsendelse	27.660,42		
Honorarer	5.729,15		
Årbøger i alt			169.581,17
<i>Sdj. Månedsskrift</i>			
Trykning	147.772,71		
Forsendelse	18.081,67		
Honorarer	11.919,20		
Andet	10.584,98		
Månedsskrift i alt			188.358,56
<i>Skrifter</i>			
Udgivelser	499.062,13		
Honorarer	59.828,65		
Skrifter i alt			558.890,78
<i>Porto</i>			
Porto generelt	53.718,90		
Fragt ved salg	2.061,76		
Porto i alt			55.780,66
<i>Markedsføring</i>			
Brochurer	26.760,20		
Markedsføring i alt			26.760,20
<i>Medlemsaktivitet</i>			
Egnsvandring	24.981,00		
Slægtshist. kurs.	5.668,70		
Årsmøde	6.198,10		
Amtskredse	8.000,00		
Medlemsaktivitet i alt			44.847,80
<i>Sekretariat</i>			
Lønninger	81.187,27		
Kontorudgifter	15.769,36		
Telefon	2.616,39		
Lønservice	776,87		
Foreningsservice	7.400,57		
Forsikringer	1.082,05		
Gebyrer	82,22		
Andel i varme	14.781,26		
EDB-Anlæg	1.947,00		
Sekretariat i alt			125.642,99
<i>Styrelse</i>			
Møder	10.765,23		
Repræsentation	1.836,64		
Kontingent	237,00		
Gaver og Tilskud	1.995,50		
Kørsel	1.428,07		
Vederlag	4.065,40		
Styrelse i alt			20.327,84
<i>Diverse</i>			
Udgifter	4.967,31		
Renter	26,35		
Diverse i alt			4.993,66
UDGIFTER I ALT			<u>1.195.183,66</u>

Indtægter		
Medlemskontingent		186.906,83
<i>Sdj. Månedsskrift</i>		
Abonnement	135.049,76	
Tilskud	40.000,00	
Lydbånd	983,60	
Annoncer	19.450,00	
Ældre månedsskrifter	1.627,87	
Månedsskrift i alt		197.111,23
<i>Skrifter</i>		
Salg af udgivelser	176.060,26	
Tilskud	293.000,00	
Skrifter i alt		469.060,26
<i>Porto</i>		
Portoindtægter v. fors.	12.147,86	
Porto i alt		12.147,86
<i>Medlemsaktivitet</i>		
Egnsvandring	24.255,00	
Slægtshist. kursus	4.835,00	
Medlemsaktivitet i alt		29.090,00
<i>Sekretariat</i>		
Tilskud fra Amtskommunen	75.000,00	
Leje af kopimaskine	88,04	
Tipsfonden	11.300,00	
Sekretariat i alt		86.388,04
<i>Diverse</i>		
Indtægter	3.952,40	
Renter	60.126,55	
Diverse i alt		64.078,95
Indtægter i alt		<u>1.044.783,17</u>
Årets underskud		<u>150.400,49</u>

Status pr. 31.12.1987

AKTIVER		
Beholdning i pengeinstitutter		433.160,24
Girobeholdning		58.366,12
Kassebeholdning		4.570,47
Momstilgodehavende		<u>96.323,00</u>
Beholdning pr. 31.12.1987		592.419,83
Heraf indgået vedr. 1988		<u>69.737,50</u>
Balance		<u>522.682,33</u>

PASSIVER		
Saldo pr. 1.1.1987		673.082,82
- årets underskud		<u>150.400,49</u>
Beholdning		522.682,33
er henlagt til:		
Egnsvandring		13.000,00
Biografier		30.000,00
Årbogsregister		150.000,00
Aabenraa Bys Historie		121.883,95
Andre udgivelser		100.000,00
Overført til næste år		<u>107.798,38</u>
Balance		<u>522.682,33</u>

Aabenraa, den 21.3.1988
Rasmus Callesen, kass.

Ovenstående regnskab har vi gennemgået og fundet i orden.
Bilagene er ved stikprøve gennemgået, og beholdningerne
er afstemt efter kontoudtog og saldomeddelelser.

Aabenraa, den 20. april 1988
Sign. Svend Lyck Sign. Sv. Andresen

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver

Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland (LASS)

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, Tinglev, tlf. 04 64 40 62.

Ved årsmødet i 1987 afholdtes et kursus i materiel arkivpleje, ledet af den lokalhistoriske konsulent, Henrik Fangel, der fortalte om arkivet og dets indretning. Arkivar Lars N. Henningsen fortalte om arkivaliernes ordning, mærkning og pakning, og konservator Martin Degn Pedersen om, hvad man selv kan gøre, og hvad man absolut ikke må gøre med hensyn til restaurering og konservering.

LASS afholdt i april i samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved og Historisk Samfund for Sønderjylland en temadag over emnet formidling.

Årets dyrskueudstilling var arrangeret af arkiverne i Hejls-Hejlsminde, Hørup, Løgumkloster, Skodborg, Tønder og Ulkebøl. Den udarbejdede plancheudstilling blev senere anvendt som arbejdsmateriale ved SLA's kursus på Uge folkehøjskole.

Arkivdagen i oktober var et besøg i Skærbækegnens museum og Skærbæk lokalhistoriske arkiv. Der er desuden afholdt et registreringskursus.

Fotokopieringskampagnen 1987 resulterede i 12.186 kopier af arkivalier i Landsarkivet, som blev købt af medlemmerne.

Der er i 1987 etableret et samarbejde mellem LASS og Arbeitsgemeinschaft Volkskundlichen Sammlungen im Kreis Schleswig-Flensburg.

Ved slutningen af året er man begyndt at forberede foreningsarkivindsamling og -registrering i Sønderjylland.

Der er nu 45 medlemmer af foreningen.

Den lokalhistoriske konsulent

Henrik Fangel, Institut for sønderjysk lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 58 60.

Træffes normalt daglig ti.-fr. kl. 9-14 eller efter aftale.

Arbejdet som lokalhistorisk konsulent er igen i 1987 foregået i nær kontakt med LASS (Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland), og konsulenten har deltaget i foreningens bestyrelsesmøder.

LASS nåede i 1987 op på 45 medlemmer, men der oprettes stadig nye lokalhistoriske arkiver, alle på sogneplan. Den lokalhistoriske konsulent har således medvirket ved oprettelse af lokalhistoriske arkiver i Bevtoft, Arrild og Branderup, alle i Nørre Rangstrup kommune, hvor der via biblioteket er etableret et samarbejde mellem arkiverne med henblik på at sikre rimelige opbevaringsforhold for arkivalier samt ensartet registrering.

Konsulenten har aflagt besøg i 13 arkiver, et par steder i forbindelse med arkivets eller den lokalhistoriske forenings generalforsamling, i nogle tilfælde for – efter ønske fra det pågældende arkiv – at besigtige lokalerne med henblik på en vurdering af sikkerhed, i andre tilfælde for at vejlede vedrørende registrering. I et enkelt tilfælde har konsulenten været inddraget i en forhandling med kommunale myndigheder vedrørende evt. tilskud til arkivarbejdet.

Sådanne besøg er meget værdifulde, idet de giver mulighed for at diskutere det pågældende arkivs struktur og funktion, ligesom de kan bidrage til, at registreringsarbejdet får et ensartet præg i overensstemmelse med de normer, der er fastlagt af SLA.

Dette er især vigtigt i forbindelse med den indsamling af foreningsarkivalier, hvis planlægning LASS tog hul på i 1987. Konsulenten fungerer i denne forbindelse som

sekretær for LASS, indtil indsamlingskampagnen går igang, og der ansættes en leder af kampagnen. Det er meningen, at konsulenten herefter skal fungere som tilsynsførende for dette projekt.

Ud over disse besøg i arkiverne har konsulenten ved telefoniske henvendelser ydet vejledning og rådgivning, dels til enkeltpersoner, dels til foreninger og arkiver. Der har været fem manuskripter til udtalelse og er givet råd vedrørende det videre arbejde med disse manuskripter.

I konsulentens arbejde tegner der sig nogle tyngdepunkter. I de 2½ år, konsulentordningen nu har fungeret, har det vist sig, at der er problemer eller spørgsmål, der gentager sig gang på gang fra arkiv til arkiv:

- 1) de lokalemæssige forhold er langt fra tilfredsstillende alle steder. De lokaler, der bl.a. ved kommunal velvilje er stillet til rådighed for arkiverne, er set fra en arkivmæssig synsvinkel ofte alt for langt fra det optimale.
- 2) de driftsmidler, der står til arkivernes rådighed, er i mange tilfælde alt for få, til at arbejdet kan siges at foregå på tilfredsstillende vis, således at arkivalierne kan opbevares på betryggende og rimelig vis.

Disse to hovedproblemer hænger naturligvis sammen med, at de allerfleste arkiver er foreningsdrevne. Kontingentindtægter danner det økonomiske grundlag for foreningen, der ofte må supplere disse indtægter for at sikre en rimelig arkivdrift. Holdningen til kommunale tilskud er vidt forskellig fra arkiv til arkiv, både hos arkivernes bestyrelser og hos de kommunale myndigheder. Ofte møder man dog hos kommunerne en betydelig velvilje overfor det arbejde, der udføres i de lokalhistoriske arkiver, og det er ikke helt umuligt at fremskaffe de ofte meget små beløb, der – når arbejdskraften er gratis – skal til for at arbejdet i arkiverne kan foregå på tilfredsstillende vis.

Der er næppe tvivl om, at de lokalhistoriske arkiver i de kommende år – efterhånden som arkiverne vokser – vil blive nødt til at lægge tid og kræfter i arbejdet for at skabe dels rimelige lokaleforhold dels økonomisk sikkerhed for arkivets drift. Dette vil naturligvis smitte af på konsulentens arbejde.

Historiske Samlinger i Institut for sønderjysk lokalhistorie

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 58 60.

Leder: Henrik Fangel

Åbningstid: ti.-fr. kl. 9-14 eller efter aftale.

Billedsamlingen har i 1987 haft en tilvækst på 90 afleveringer, fordelt på 2344 positiver og ca. 2500 negativer. Blandt de større afleveringer er 1056 glasnegativer – hovedsagelig portrætter – af fotograf Richard Reich, der virkede som fotograf i Augustenborg før 1920. Mængden af rensede og ordnede glasnegativer er nu så stor, at det stålskab, der anskaffedes i 1986, og som rummer ca. 8000 glasnegativer, er fyldt. Fotograf Sven Geehrtsen, Aabenraa, har afleveret en betydelig samling filmnegativer i form af affotograferinger af ældre Aabenraa-billeder og hertil en stor samling forstørrelser af disse billeder, som vil være særdeles anvendelig ved udstillinger. Herudover er et meget stort antal pressebilleder afleveret fra Jydske Tidendes og Vestkystens lokalredaktioner i Aabenraa.

Instituttet har også i år modtaget flere samlinger af familiefotos, dvs. større mængder af portrætter og gruppebilleder vedrørende en enkelt familie. I et enkelt tilfælde var en samling på 270 sådanne familiebilleder fuldstændig uden oplysninger om, hvem billederne forestiller, fordi man i familien ikke havde sørget for, at slægtens ældste i tide fik sat navn på portrætterne – noget som desværre alt for ofte sker. Dette gjaldt dog ikke for

den største aflevering af denne art, nemlig Gunder Nissens efterladte billedarkiv med 325 portrætter af slægten Nissen fra Strandelhjørn og dens mange forgreninger. Til alle disse billeder foreligger præcise oplysninger med fødselsdato, dødsdag, ægtefælles navn osv.

Af andre afleveringer til de historiske samlinger skal nævnes 1 stambog, adskillige sangbøger, opbyggelsesskrifter og salmebøger samt skolebøger; desværre mangler tid og personalemæssige ressourcer til en fyldestgørende registrering heraf. Det samme gælder i nogen grad båndsamlingen. Der er blevet udarbejdet en samlet registratur, ligesom der er lavet et alfabetisk register til de bånd med interview med ældre mennesker fra hele Sønderjylland, som blev optaget i 1960'erne af lærer Jens Kristensen, Ø. Løgum. Denne flittige indsamler af båndinterview døde den 5. februar 1987, næsten 93 år gammel, men den registratur, der nu er udarbejdet, står som et minde om hans store arbejde for de historiske samlinger. Registraturen viser bl.a., at den ældste af de interviewede er født 1872. Der ligger her et enormt uudnyttet materiale til belysning af levevilkår, nationale forhold o.m.a. under fremmedherredømmet. Men heller ikke en aktiv, udrettet indsats for at videreføre dette arbejde med interviews af ældre mennesker har der været ressourcer til, og instituttet har måttet nøjes med at modtage bånd til overspilning. Ialt er samlingen forøget med 25 optagelser på denne måde, bl.a. fem ældre optagelser med Ingeborg Refslund Thomsen.

Jens Ravn Jensen har stået for dette arbejde samt for arbejdet i mørkekammeret, og fru Inge Skifter Andersen har især været beskæftiget med en nyordning af samlingen af Aabenraa-billeder. Fru Birte Wive måtte af helbredsmæssige årsager ophøre med sit arbejde i samlingerne i begyndelsen af året efter 11 års flittig indsats. Instituttet er hende stor tak skyldig.

Ingrid Rasmussen, der har været ansat i jobtilbud, har især været beskæftiget med udarbejdelse af registraturer til billed- og negativ-samlingen, ikke mindst C.C. Biehls glasnegativsamling. Arbejdet med kopiering heraf skrider sikkert frem, og mange lokalhistoriske arkiver har benyttet sig af tilbudet om at få kopier af denne samling. Ialt er 2336 glasplader nu kopieret, og heraf har de lokalhistoriske arkiver indtil nu modtaget 936 kopier. Kopieringen vil forhåbentlig kunne afsluttes i 1988.

Filmsamlingen er blevet nøje gennemgået, bl.a. i samarbejde med Ole Brage fra Danmarks Radio, der har kopieret en række film og leveret original + kopi retur. Trods flere ansøgninger om støtte er det ikke lykkedes lokalt at skaffe midler til kopiering af samlingernes Aabenraa-film, således at de kan blive tilgængelige for interesserede. De Aabenraa-film og enkelte andre film, der foreligger i kopi, blev vist i forbindelse med Aabenraa Museums 100-års jubilæum i november.

Fra samlingerne er udlånt ialt 341 billeder i form af kopier, fordelt på 56 lånere. Hertil kommer 13 arkiver, der har fået leveret 672 kopier af C.C. Biehls glasnegativer, mens 1 arkiv har modtaget en kopi af Davidsens glasnegativsamling, ialt 175 stk. Blandt lånerne har været et par videoselskaber, der har skullet bruge historisk billedmateriale i deres produktion. Fra samlingerne er endvidere leveret ca. 70 illustrationer til Historisk Samfunds bog om Ensted sogns historie.

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland

Formand: Jørgen Wangel, Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Af medlemmer nu vi hundrede har, hvoraf de halve til årsmøde var, og hørte om regnskab som kildevæld af regnskabschefen hr. Mathiesen selv. April et møde med nestor vi får, Carl Langholz med slægt i halvthundred år.

September tilbage i tid vi gik, Langelos slægt i fem sekler vi fik.

Hr. Johannes Lind i november om: EDB-brug i historien, kom.

Fastelavnslørdag soldater os gav: Musaeus om Jens'en så stolt og brav.

Dertil vi ved møder har skabt kontakt og arbejdet sammen, som var vor agt!

Hjemmevænsregion III's historiske udvalg.

Kontaktperson: Mette Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 3, Rurup, Toftlund, tlf. 04 83 15 37.

Arbejdet er opdelt distriktsvis – efter Hjemmeværn(HJV)'ets system – med en formand for hvert distrikts historiske udvalg samt kontaktpersoner i hvert HJV-kompagni. Alle opfordres til at indsamle og aflevere, evt. låne, hvad der findes om HJV, især fra HJV-foreningerne 1946–49 og fra det statslige hjemmeværns start i 1949. Især fra denne tid har vi meget lidt materiale. Alt det indsamlede materiale registreres og opbevares ved HJV-distrikterne.

Der er stærke kræfter igang for at samle midler til oprettelse af et Hjemmeværnsmuseum i barak H2 i Frøslevlejren.

Historisk Samfund for Als og Sundeved

Formand: Boye Andersen, Storegade 84, 6430 Nordborg, tlf. 04 45 46 63.

Ved generalforsamlingen i foredragssalen på Sønderborg slot holdt Flemming Rieck lysbilledforedrag om Rensdyrjægerne fra Jels.

Årets heldagsudflugt den 13. juni gik til Knivbjerg, Aller kirke, Skamlingsbanken, Koldinghus og Ågård frimenighedskirke. På efterårsturen den 26. september fulgte vi med læge Valdemar Dreyer som vejviser i og ved Nørreskoven i sporene efter Christen Hansen fra Elstrup, hvis dagbog blev udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved i 1986.

Temaet for efterårets foredragsrække var »Overtro«. Den 15. oktober talte mag.art. Jens Chr. Johansen om emnet Når djævelen er ude ... Trolddom i det 17. århundredes Jylland, den 29. oktober talte mag.art Birgitte Rørbye om kloge koner og kloge mænd, og den 12. november sluttedes af med lektor, mag.art. Klaus Ebbesen, der fortalte om oldtidens ofringer og moseligene og tog sit udgangspunkt i Boeskildefundet fra Als. Alle tre foredrag var særdeles velbesøgte.

Emnet for årbogen 1987, »Fra Als og Sundeved bind 65« var »Mejerier på Als og Sundeved«. Stoffet var samlet af Erik Manthei Nielsen, og de fleste illustrationer stammer fra Lokalhistorisk Arkiv i Nordborg.

Augustenborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg kommune

Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf. 04 47 18 08.

Åbningstid: onsdag kl. 9–12 eller efter aftale.

Leder: Hans Lind, Mosevænget 9, 6440 Augustenborg.

Arkivet har nu bestået i ti år og har i dag 328 medlemmer, mens der ved oprettelsen var 50. Året 1987 har været præget af en opgangslinje som de foregående år. Der er tilgæet arkivet 280 fotos/billeder og 1130 stk. (sider) andre arkivalier, og den samlede beholdning er nu 6190 fotos og 19.100 arkivalier.

Særligt bør nævnes en slægtsfortegnelse på 520 sider vedr. den vidtforegnede Moldt-slægt, som findes i USA, specielt på Als, men også udbredt i den øvrige del af Danmark.

Egnsvandringen gik til Kettingsskov og her deltog 90 personer. På generalforsamlingen

omtalte formanden arkivets arbejde med indsamling og registrering samt øvrige ekspeditioner, som androg ca. 600 sager.

Vi har holdt fire bestyrelsesmøder samt flere møder med fredningsstyrelsen i anledning af tildeling af fire værelser, som har tilknytning til det bestående arkiv. Den betydelige udvidelse i kommunens fredede bygning sikrer os gode rammer for arkivarbejdet i de kommende år.

Bov kommune

Historisk Forening for Vis herred

Formand: Hans Henrik Bang, Padborgvej 27, 6330 Padborg, tlf. 04 67 16 18.

Bov Museum – Oldemorstoft

Bovvej 2, 6330 Padborg

Åbningstid: onsdag og lørdag kl. 15–17, skoler og større selskaber efter aftale.

Leder: Hans Henrik Bang (se ovenfor)

Bov museum har i det forløbne år fået en udvidelse af sit museumsareal, idet man har overtaget tre stuer mere i hovedbygningen, så man nu har næsten hele bygningen.

Man startede med at benytte rummene til særudstillingen i 1987: »Kobbermøllen«. En særudstilling i juni måned, som kom i stand ved hjælp af lån af museumsgenstande fra skoleleder B. Daetz, Kobbermølle danske skole. Kobbermøllen lå før 1920 i Bov sogn.

Fhv. landbrugskonsulent Drewsens landbrugssamlings anbringelse i en bygning ved museet, er der blevet arbejdet videre med og mulighederne er meget forbedrede. Besøgstallet har været godt 1000.

Foreningen har haft følgende arrangementer: generalforsamling med foredrag af fhv. højskoleforstander K. Andresen, Kollund, lærer Johs. Iversen: bibelhistorie på sønderjysk, busudflugt til Trøjborg og Møgeltønder, busrundtur i kommunen, foredragsaften med lysbilleder i Frøslev: H. Duggen, Harreslev »Teglværker langs Flensborg fjord«, lysbilledforedrag i Holbøl af lokalhistorisk konsulent H. Fangel »Landsby og stationsby omkr. 1900«. Foreningen har nu 390 medlemmer.

Broager kommune

Lokalhistorisk Forening for Broagerland

Formand: Svend Hollensen, Mølmark 25, 6310 Broager, tlf. 04 44 11 29.

Den 25. marts afholdtes generalforsamling, hvorefter Poul Andersen, Munkemølle, fortalte om sine oplevelser som marksbonde i mellemkrigstiden. Den 25. juni indbød vi til aftentur til Nydam mose og Sandbjerg slot, hvor P. Petersen, Skovbøl, og K. Baggersgård fortalte. Den 25. november var der efterårsmøde, hvor Georg Rasmussen fortalte løst og fast om vor egn i ældre tid.

Foreningens medlemstal ligger ret konstant på 175. Foreningen driver lokalhistorisk arkiv (se ndf.) og har udgivet fire skrifter om egnen. De to første er udsolgt, men af nr. 3 og 4 er enkelte eksemplarer endnu til salg ved henvendelse til Ihles boghandel, tlf. 04 41 10 00.

Lokalhistorisk Arkiv

Møllegade 5, 6310 Broager, tlf. 04 44 16 13.

Åbningstid: tirsdag kl. 16–18.

Leder: Lory Carstensen, Vemmingbundvej 26, 6310 Broager.

Bredebro kommune*Lokalhistorisk Samling*

Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 04 74 14 28

Åben efter aftale.

Leder: Knud Nielsen, Toften 4, 6261 Bredebro, tlf. 04 74 12 31.

Christiansfeld kommune*Lokalhistorisk Forening for Christiansfeld og Omegn*

Formand: Karen Bjørnsen, Skovvænget 7, 6070 Christiansfeld.

Lokalhistorisk Arkiv for Christiansfeld kommune

Nørregade 12, 6070 Christiansfeld, tlf. 04 56 25 98.

Åbningstid: tirsdag kl. 17.30–18.30 eller efter aftale.

Leder: Ole L. Sørensen, Haderslevvej 26, 6070 Christiansfeld, tlf. 04 56 31 88.

Foreningen, der har 67 medlemmer, har i løbet af året været på to aftenbesøg, henholdsvis hos amatørarkæolog Niels Boysen, Høkkelbjerg, for at se hans arkæologiske samling, og hos Peter Hansen Clausen, Frørup, for at se samlingen af landbrugsredskaber, der er samlet fra hele landsdelen, dog mest fra Frørup.

Lokalhistorisk arkiv har i 1987 modtaget 71 afleveringer, hvoraf kan fremhæves arkitekt og bygmester A.H. Andersens store samling af forretningsregnskaber og alt om arkitektvirksomhed. Læg, bøger og tegninger udgør ialt 325 enheder, deraf alt om Håndværkerforeningen for Christiansfeld og omegn med den tilhørende tekniske skole, som A.H. Andersen var forstander for i mange år. Også hans søn Aksel Popp Andersens samling af egne tegninger fylder godt i arkivet med 231 enheder, mest om nybygning og ombygninger af mejerier over alt i landet. Men også vejassistent Klochs private arbejds-papirer med fotonegativer og ialt 75 læg bør nævnes. Arkivlederen har været heldig at få to medarbejdere til hjælp ved det daglige arbejde. Der har været mange besøg på arkivet, ligesom der har været en del skriftlige henvendelser fra ind- og udland.

Lokalhistorisk Forening for Hejls-Hejlsminde

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 05 57 47 54.

Lokalhistorisk Arkiv for Hejls-Hejlsminde.

Åbningstid: tirsdag kl. 15.30–17.30.

Leder Kirsten Degn, Bagvejen 14, 6094 Hejls, tlf. 05 57 44 65.

Der har været stor aktivitet omkring udstillinger. I april vistes en udstilling med ca. 100 fotos om præstegården og dens beboere 1817–1987 i anledning af bygningens restaurering. Foreningen var med på fællesdyrskuet i Aabenraa i juni med en planche om Hejlsmindes historie. Hejlsmindeudstillingen vistes igen i juli i Mindegårdens lade for sommergæsterne. Der var 110 besøgende. I oktober holdtes generalforsamling med lysbilledforedrag af Henrik Fangel og i november holdt Arne Buhrkall, Øster Lindet foredrag om landbrugets udvikling belyst gennem landbrugsbygningernes historie.

Den ydre aktivitet har haft positive følger for foreningen og arkivet, idet mere end 400 mennesker har set vore udstillinger i årets løb, deriblandt mange, der aldrig før har frekventeret foreningen.

Arkivets samlinger er forøget med ca. 700 fotos og andet materiale såsom regnskabsbøger og foreningsprotokoller. Interessen for det lokalhistoriske arbejde er voksende, således har to menige medlemmer meldt sig til at registrere indkommet materiale.

Økonomisk er der også fremgang. Vi har fået 6000 kr. i tilskud fra kommunen, som vi vil bruge til indkøb af et brandsikkert arkivskab. Udstillingerne har også forbedret

økonomien, idet entréindtægten har oversteget udgifterne til fremstilling af billederne. Desuden har foreningen fået anskaffet sine egne udstillingsrammer. Der er håb om, at vi i forbindelse med ombygningen af plejehjemmet får mere plads til arkivet.

Gråsten kommune

Historisk Forening for Graasten By og Egn

Formand: Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten, tlf. 04 65 82 44.

Ved generalforsamlingen i april 1987 i Rinkenæshus havde vi professor Troels Fink som taler. Hans emne var, »Da landsbyfællesskabet i Rinkenæs blev oprettet i 1500-tallet.«

Ved en byvandring arrangeret af Turistforeningen i Graasten medvirkede formanden, som på turen gennem byen fortalte om husenes historie og arkitektur. Turen sluttede på slottet, hvor slotsgartner Moseholt var fører på en tur gennem parken.

Sommerudflugten gik fra Graasten over Felsted ned til Krusmølle og til Aabenraa, forbi Jørgensgård og til Knap og en smuk tur rundt på Løjtland, for så at standse ved Løjt kirke, hvor pastor Bruuhn fortalte meget fængslende om kirkens altertavle. Videre kørte vi til Kalvø og turens sidste mål var Knivsbjerg.

Til efterårsmødet i november var ca. 80 medlemmer mødt op. Vi havde lederen af Institut for sønderjysk lokalhistorie, Henrik Fangel, der talte om landsbyens og stationsbyens udvikling. Foredraget var ledsaget af lysbilleder, der stammede fra C. C. Biehl's samling, billeder der er ca. 75 år gamle. Samme aften kunne vi uddele vort årsskrift nr. 13, ligesom der var mulighed for at købe de »julekort« foreningen har ladet fremstille. Motivet er Graasten slot, som det så ud i 1720, dets storhedstid.

En uge senere havde foreningen så fornøjelsen at kunne bringe bogen: »Graasten – et slot og et sogn«. Bogen er blevet godt modtaget af anmeldere og købere, så det er svundet stærkt i oplaget. Overskuddet tilgår Historisk forening og vil blive anvendt til eventuelle andre udgivelser samt foreningens og arkivets virksomhed i henhold til formålsparagraffen.

Graasten kommunes lokalhistoriske arkiv

Ahlmannsparken, 6300 Graasten, tlf. 04 65 13 75 (biblioteket).

Åbningstid: mandag kl. 14–16 eller efter aftale.

Leder: Poul Andersen (se ovf.).

Arkivets samlinger vokser støt med omkring 60–70 afleveringer om året af person- og foreningsarkiver samt ejendomsarkiver m.m. Billedsamlingen, som i øjeblikket er under omregistrering, er på ca. 3.500 billeder. Arkivet har i det forløbne år arrangeret en udstilling i Sparekassen Sønderjylland, Graasten. Udstillingen viste med billeder og kort byens udvikling i de sidste 100 år. Endvidere bidrog arkivet med lidt materiale ved en udstilling på biblioteket om juleskikke. På biblioteket formidlede vi også, at den af Institut for sønderjysk lokalhistorie arrangerede mindeudstilling om H. P. Hanssen, blev opstillet.

Arkivet har i åbningstiden en del besøgende, der søger oplysninger om familie, ejendomme og begivenheder. I de fleste tilfælde kan vi give den ønskede hjælp. Dette gælder også en række skriftlige eller telefoniske spørgsmål. Vi arbejder også med at fremstille en registrant, og har foreløbig registreret vore person- og foreningsarkiver samt vor ret store kortsamling.

Haderslev kommune*Haderslev byhistoriske Arkiv*

Haderslev bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 04 52 55 33.

Åbningstid: onsdag kl. 14-18 og efter aftale.

Leder: Jakob Røjskjær.

Byarkivet blev i 1987 besøgt af ca. 600 personer. Blandt de besøgende var som sædvanligt gæster fra udlandet, fortrinsvis fra USA, Australien og Tyskland, som søger deres forfædre i Haderslev. Desuden bruges arkivet flittigt af skoleklasser, især fra folkeskole, teknisk skole og daghøjskolen, mens der er en beklagelig mangel på besøg af gymnasie- og HF-klasser. Arkivet har også i 1987 været brugt af universitetsstuderende, der skriver opgaver, og forskellige interessegrupper har været på aftenbesøg på arkivet, for at få forevist, hvad der gemmer sig på vores hylder. Indkomstjournalen tæller ca. 150 numre. Blandt afleveringerne har der været nogle meget omfangsrige, bl.a. fra Indre Mission og Teknisk Forvaltning. Arkivets ordning med dagbladene om aflevering af pressefotos resulterede også i 1987 i en sand strøm af mange hundrede fotografier.

Arkivet har besvaret en lang række forespørgsler fra ind- og udland og hjulpet til med at finde forskelligt jubilæumsmateriale frem til institutioner m.v.

Vi har hver måned haft en lille plancheudstilling i et af bibliotekets vinduer, og næsten hver udstilling har givet respons fra publikum, enten i form af afleveringer eller oplysninger om det udstillede.

Lokalhistorisk Samvirke i Haderslev kommune

Formand: Krista Lyngby, Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 04 52 55 33.

Samvirket bestod også i 1987 af de lokalhistoriske arkiver i Halk, Hoptrup, Moltrup, Starup, Vilstrup og Vonsbæk og foreningerne Haderslev Slægtsforskerforening og Haderslev arkiv- og museumsforening.

Det kommunale tilskud i 1987 var på 25.000 kr., fordelt på en driftspulje (15.000 kr.) og en publikationspulje (10.000 kr.). Driftspuljen skal ifølge vedtægterne bruges til anskaffelse af arkivmateriale m.v., mens publikationspuljen bruges til støtte til lokalhistoriske publikationer. Da Samvirket prioriterer anskaffelse af brandsikre skabe til arkiverne højest, indkøbtes i 1987 skabe til Hoptrup og Vilstrup (pris ca. 11.000 kr.). Desuden blev der givet tilskud til indkøb af reoler, anskaffelse af forskellige billedsamlinger, bånd til interviews m.m. Hele publikationspuljen blev givet som støtte til en bog om Haderslev postvæsens historie.

I 1987 mistede Samvirket tre meget aktive og vidende lokalhistorikere, nemlig Aksel Bramsen, Vonsbæk, Jeppe Kjær og Verner Jensen, begge Halk.

Haderslev Arkiv- og Museumsforening

Formand: Krista Lyngby, Havrevænget 17, 6100 Haderslev, tlf. 04 52 73 62.

Foreningens foredragsvirksomhed havde sammenhæng med Haderslev Museums 100 års jubilæum i 1987 og havde temaet Haderslev og Sønderjylland i Danmarkshistorien. Der var to foredrag i efteråret 1987 og to i foråret 1988 af middelalderarkæologen Rikke Agnete Olsen.

Sensommerudflugten gik til Vejen Kunstmuseum, Skibelund krat, herregården Sønder-skovgård, som er under restaurering, og sluttede i Hygum Hjemstavns gård.

Forlaget Gammelting udgav Sven Ohlsen: Djernæs Strandbys historie. Til foreningens medlemmer udsendes udstillingskataloget »Jordens skatte« med beskrivelse af Haderslev Museums store jubilæumsudstilling af danefæ fra området.

Haderslev Slægtsforskerforening

Formand: Lizzie Knoop, Braineparken 31, 6100 Haderslev, tlf. 04 52 90 58.

Højer kommune*Højeregns lokalhistoriske arkiv*

v/Folmer Christiansen, Strandvejen 16, 6280 Højer.

Lundtoft kommune*Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs**Bovrup-Varnæs Sognearkiv*

Aktivcentret, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: mandag kl. 16–18, torsdag kl. 18–20 (sept.–april), eller efter aftale.

Arkivleder og formand for foreningen: Ib Andersen, Lindeallé 7, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 04 68 04 93.

Den 14. november 1987 blev Bovrup Aktivcenter indviet efter en gennemgående renovering. Derved blev sognearkivet flyttet op på anden sal, hvorved der blev skabt bedre forhold for arkivarbejdet. Arkivet kunne med den nye placering indrettes mere praktisk og tidssvarende. Arkivet består af to rum, et arkivrum til arkivalier og fotografier, og en »læsestue« med mulighed for udstilling af gamle redskaber og plads til arkivets bogsamling. På gangen udenfor arkivet findes en stor montre, der udfylder den ene væg, med plads til de større ting. En montre er ophængt ved biblioteket (på første sal), hvor bl.a. nyherhvervelser kan vises. Vi er meget tilfredse med de nye lokaliteter og ser gerne besøg af interesserede. I januar 1987 blev der i sognearkivet og tilstødende møderum afholdt det årlige fællesmøde for de lokalhistoriske foreninger i Lundtoft kommune. – Det kan nævnes, at sognearkivet har en samling på knap 2000 fotografier og lysbilleder. Tilvæksten af lysbilleder er på ca. 100 årligt. Fotografier i privat eje affotograferes og vises ved de årlige hjemstavnsaftener i Varnæs og Bovrup, hvorefter lysbillederne indlemmes i sognearkivets samlinger.

Fra foreningens aktiviteter kan nævnes den årlige historiske tur, der 1. juni 1987 gik til Felsted sogn, hvor vi besøgte Skovbølgård, Grøngrøft og Felsted kirke. Især Skovbølgård med den smukke gamle hovedbygning og voldgrav er et besøg værd. – De to hjemstavnsaftener er der god tilslutning til. 90 hørte i Varnæs skole Torp Friis Møllers foredrag om Hærvejen, og 80 mødte op på Bovrup Gæstgivergård, hvor Marie Steg Kasina fortalte om gården Ravnhøj og fremdrag uddrag af faderens optegnelser.

Historisk Forening for Felsted sogn

Formand: Peter Petersen, Eskedalvej 8, Ny Skovbøl, 6200 Aabenraa, tlf. 04 68 06 28.

Foreningens arkiv:

Rådhuset, Gråstenvej 1, Felsted, 6200 Aabenraa.

Åben efter aftale.

Leder: Hans Jørgen Thomsen, Tumbøl Bygade 4, Tumbøl, 6200 Aabenraa, tlf. 04 68 52 52.

Generalforsamling afholdtes i januar i Tumbøl kro, hvor Poul Dannow, Bylderup, fortalte om gamle redskaber og viste lysbilleder. I juli var foreningen på en aftentur langs Hærvejen fra Gejlå til Bov, hvor museet besøgte. Der sluttedes af i Bov kro, hvor H. H. Bang fortalte om Bov sogns historie. Den 3. november udmålte matrikeldirektoratet på stranden ved Strandgade vandstanden for stormfloden den 14. nov. 1872. Der skal senere rejses en sten med vandstandsmærke. Ved et møde i Felsted kro den 30.

november blev foreningens årbog nr. 5 på 115 sider præsenteret og solgt. Den er trykt i 350 eksemplarer.

Foreningens arkiv er flyttet fra kælderen i Felsted skole til et lokale på rådhuset i Felsted. Indretning af lokalet og registrering af arkivmaterialet er i gang. I juli måned var der udstilling af gamle dokumenter på rådhuset i Felsted.

Lokalhistorisk Forening for Kliplev sogn

Formand: Peter M. Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 04 68 76 88.

Lokalhistorisk Samling

Kliplev skole, Skolegade 12, Kliplev.

Åben efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 04 68 76 28.

Foreningens medlemstal ligger ret konstant på ca. 210. Vi har i år udsendt 5. årgang af »Fra Kliplev Sogn« i 350 eksemplarer, der dog ikke alle er solgt.

Der er afholdt to udflugter, en eftermiddagstur til Lyksborg Slot, og en aftentur til Ensted Sogn. Derudover har vi haft en udstilling af gamle billeder med på Kliplev Marked.

Arkivet modtager til stadighed en del gamle billeder, bøger og lign. Fra den nedlagte Brugsforening i Bjerndrup, har vi fået en meget gammel butiksvægt, og bager Weber, Bjerndrup, har, efter at have nedlagt sit bageri, skænket os den gamle butiksdisk.

Fra Sparekassen Sønderjyllands Kliplev-afdeling har vi fået en pengegave på 2000 kr.

Løgumkloster kommune

Historisk Forening for Løgumkloster kommune

Formand: Peter Madsen, Vænget 17A, 6240 Løgumkloster, tlf. 04 74 37 40.

Lokalhistorisk arkiv

Åbningstid: efter aftale.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 04 74 42 04.

Året 1987 blev et godt år for såvel Historisk Forening som for Lokalhistorisk arkiv. Ønsket om andre og mere velegnede lokaler til et efterhånden omfattende arkivmateriale blev ikke opfyldt. Derimod fortsatte arkivarbejdet med uformindsket styrke. Der blev afleveret 81 effekter til arkivet, 14 til museet.

En eftermiddag for foreningens medlemmer med besøg i arkivet, efterfulgt af et samvær i Løgumkloster forsamlingshus, hvor arkivets leder, Frede Gotthardsen, orienterede om dets opbygning og daglige virke, var en udbytterig sammenkomst.

Historisk Forening deltog på opfordring med en lille udstilling på fællesskuet i Aabenraa. Udstillingen har siden da været vist på kommunens plejehjem og samtlige pengeinstitutter.

På den ordinære generalforsamling i oktober gav lokalhistorikeren Henning Haugegaard, Kolding, tidligere Bedsted Lø, et historisk oplæg vedrørende lokalsamfundet Gravlund, der ligger i kommunens østligste område.

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv

Løjteroft 32, 6430 Nordborg, tlf. 04 45 08 29.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-16, om vinteren også mandag kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Fribjerg 32, 6430 Nordborg, tlf. 04 45 18 10.

Nørre Rangstrup kommune*Lokalhistorisk forening for Toftlund og omegn*

Formand: Ejnar K. Friis, Østergade 48, 6520 Toftlund, tlf. 04 83 12 07.

Nørre Rangstrup lokalhistoriske Arkiv

Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Mandag kl. 16-18 eller efter aftale.

Leder: Hilmer S. Madsen, Rolighedsvej 14, 6520 Toftlund, tlf. 04 83 14 58.

Arkivet har i løbet af 1987 modtaget 37 afleveringer fordelt på 24 personer og institutioner, omfattende billeder, fotografier og forretningspapirer. Fra et dødsbo har vi modtaget bøger og aviser om sidste verdenskrig samt gamle bøger om Sønderjylland nord og syd for den nuværende grænse. Desuden fik vi fra samme sted testamenteret en legetøjssamling på ca. 90 stk. Arkivet har i årets løb modtaget to foreningsfaner samt forskellige andre effekter. Arkivlederen har i forbindelse med et firmas fødselsdagsfest arrangeret en udstilling af gamle Toftlundbilleder og artikler.

Lokalhistorisk Forening for Arrild og omegn

Formand: Tage Mosby Larsen, Arnumvej 63, Lindet skov, 6520 Toftlund.

Lokalhistorisk Forening for Bevtoft sogn

Formand: Jens Kristensen, Rosenvænget 18, 6541 Bevtoft.

Lokalhistorisk Forening for Branderup sogn

Formand: Niels Chr. Nielsen, Frikjærvej 10, Branderup mark, 6535 Branderup J.

Rødding kommune*Brændstrup Hjemstavnsforening*

Formand: Niels Kristensen, Låsledevej 18, Brændstrup, 6510 Gram.

Arkivet på Brændstrup skole er åbent første mandag i hver måned kl. 15-17.

Brændstrup Hjemstavnsforening startede året med afstemningsfesten den 10. februar, hvor Poul Andersen, Munkemølle, Gråsten talte. Ved generalforsamlingen sidst i marts mødtes vi på Jels Mølle, hvor Verner Schmidt fortalte om møllens historie og viste rundt. Derfra kørtes til Jels Voldsted. Ved generalforsamlingen trak Niels Skøtt Christensen sig ud efter mere end 20 år, og Holger Hansen kom ind i hans sted. Midt i juni havde vi den årlige udflugt med god deltagelse. Vi fulgte den gamle hærvej til Randbøl, Engelsholm og Jelling, hvor provst Bennedsen fortalte om højene, kirken og egnen.

Det har igen været et godt år for foreningen med salg af Brændstrupbogen og med mere materiale til arkivet.

Hjerting sogns lokalhistoriske forening

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, Hjerting, 6630 Rødding.

Vi har i årets løb fået tilsagn om lokale i Hjerting forsamlingshus. Med tiden har vi fået mange ting og sager, som ligger i skuffer og skabe, og som kunne have almen interesse. Vi er sikre på, at hvis vi først får et lille arkivrum, der er centralt beliggende ved forsamlingshusets lille sal, så vil mange flere få interesse for sognets historie.

Alle gamle skrifter, vi har lånt og gennemset, er registreret. For et par år siden fik vi alle huse, gårde, ejendomme, kirker, gravhøje og lignende fotograferet til lysbilleder.

Hygum Hjemstavnsforening

Formand: Aksel Fredslund, Skolegade 4, Sdr. Hygum, 6630 Rødding.

Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsgård

Åbningstid: medio juni–august kl. 14–17 (undtagen mandag) og efter aftale.

Arkivet, Ribevej 42, Sdr. Hygum.

Åbningstid: den første tirsdag i hver måned kl. 15–17 eller efter aftale på tlf. 04 84 53 05.

Den 1. december 1986 blev Hjemstavnsgården til den selvejende institution Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsgård med selvstændig og bredt sammensat bestyrelse. Initiativet har mødt meget stor velvilje fra alle sider, og det er lykkedes at indsamle så store beløb, at Landbrugsmuseet i dag er næsten gældfrit. Den 16. maj åbnede Hygum Hjemstavnsgård for publikum, og ca. 200 besøgende mødte op. Landbrugsmuseet har haft åbent indtil den 13. september, og besøget har været godt.

Hjemstavnsforeningen afholdt den 2. marts et velbesøgt møde, hvor H.P. Jensen, Agerskov fortalte om pigen fra Kamtrup. Den 19. juni var der aftenudflugt til Tørring Mølle med god tilslutning, og den 17. juli afholdtes den store sommerudflugt til Slesvig, Hedeby og Dannevirke under dygtig ledelse af pastor Henrik Andersen, Lintrup.

Lokalhistorisk Forening for Jels sogn

Formand: Margit Ottosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding.

Den 8. november 1986 udkom Thomas Dinesens Jels-bog »Et tilbageblik« på næsten 400 sider med 225 billeder, til en pris af 190 kr. Vi fik trykt 1100 eksemplarer og har nu solgt over 800. Pengene er hjemme med et pænt overskud. Også udenfor sognet har der været stor interesse for bogen. Samtidig med udgivelsen havde vi arrangeret en godt besøgt udstilling.

Arne G. Larsen talte til generalforsamlingen med emnet »Et tilbageblik for at afstikke nutidskurs«, og den 1. april arrangerede vi udstilling på Dixensminde i anledning af hjemmets 50 års jubilæum. Udstillingen bestod af Dixens breve, billeder, ting m.v.

Poul Ruberg har ledet en studiekreds, hvor man prøver at følge op på »Et tilbageblik«. Vi har arrangeret en tur til forsvarsværkerne ved Bevtoft sammen med Øster Lindet lokalhistoriske forening. Endelig har vi fået færdiggjort vore lokaler på Jels skole, hvor vi arbejder videre med arkivering.

Lintrup sogns lokalhistoriske udvalg

Formand: Povl Hinge, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup.

Udvalget har ligget lidt underdrejet i 1987, og noget nyt nummer af bladet »Lintrup sogn« blev det ikke til. Arkivmaterialerne opbevares på Lintrup skole.

Rødding Lokalhistoriske Arkiv

Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 04 84 12 88.

Leder: Niels H. Kragh Nielsen.

I perioden 15.10.1986–14.10.1987 har arkivet modtaget 30 afleveringer, heraf 8 rene billedafleveringer med ialt 90 billeder (incl. 45 pressefotos).

Arkivet har fået kopieret Lintrup kirkebog 1854–70, og blandt afleveringerne kan nævnes forhandlingsprotokoller for Rødding frivillige Brandværn 1923–78 og fra Spareforeningen Julens Glæde 1924–74. Fra Rødding Frimenighed er modtaget supplerende materiale, bl.a. vedrørende opførelsen af kirken og præstegården. Af personarkiver er afleveret sidste del af urmager Marcussens arkiv samt dagbøger 1905–35 efter førstelærer C.H. Kock, Rødding.

Avisudklipsamlingen er nyordnet, og det bør nævnes, at Rødding Avis forefindes indbundet fra og med 1954.

Skodborg Hjemstavnsforening

Formand: Helga Hørlück, Kirkevej 5, Skodborg, 6600 Vejen.

Foreningens arkiv:

Skodborg Bibliotek, 6600 Skodborg

Åbningstid: tirsdag kl. 14–17 eller efter aftale.

Leder: Kristian Holmgaard, Mølletofte 16, Skodborg, 6600 Vejen, tlf. 04 84 84 85.

Der har været god aktivitet i Skodborg Hjemstavnsforening i årets løb. Vi har deltaget i møder og kurser i LASS samt været med i en billedudstilling på Fællesskuet i Aabenraa med temaet »Kongeaaegrænsen 1864–1920«.

En sogneaften med lokale kræfter med emnet »Sådan gjorde vi dengang«, var som de andre aftener meget vellykket. Indlæggene blev optaget på bånd. Heldagsturen gik til Rauning enge i Vejleaaalen og Forhistorisk Museum i Moesgaard. Der har også været besøg på Sønderskov Hovedgaard, der er under restaurering – et interessant arbejde, der er værd af følge. Den traditionelle sognevandring gik langs diget mellem Skudstrup og Skodborg, under ledelse af Erik Braun, og med oplysninger om udflytningen i Skudstrup ved Peter Otte.

Der har været afholdt kursus i gotisk skrift, over 10 gange med 12 deltagere. Hjemstavnsbladet er udkommet med ét nummer i 1987, med Erik Brauns gode og fyldige artikel om polakkerne på Skudstrup fæled. Arkivets billedsamling er blevet registreret efter SLA-metoden med hjælp fra biblioteket i Rødding. Billederne (ialt 850 stk.) er anbragt i stålskab.

Vi har foretaget kopiering af retsprotokoller fra Frøs og Kalvslund herred 1721–1742. Der kommer stadig arkivalier ind, som bliver registreret og evt. kopieret. Sidst har vi modtaget et mejeriregnskab fra »Langagergård« 1.11.1883–30.9.1885.

Skrave Hjemstavnsforening

Formand: Hans J. Matthesen, Skravevej 17, Københoved, 6600 Vejen.

Der er modtaget adskillige afleveringer i årets løb. Skyld- og panteprotokoller for Frøs og Kalvslund herreder 1808–45 er blevet kopieret. Under de ugentlige møder på Skrave bibliotek har vi bl.a. sorteret billeder og arbejdet med besvarelse af slægtshistoriske spørgsmål. Arkivet er normalt tilgængeligt mandage kl. 16–18.

Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn

Formand: Helge Holst, Kulsviervej 8, Øster Lindet, 6630 Rødding.

Øster Lindet lokalhistoriske forening blev stiftet den 9. oktober 1986 og har konstitueret sig med Helge Holst som formand, Holger Bojsen, Mojbøl som kasserer og Inge Clausen, Øster Lindet som sekretær. Foreningen solgte det første år 168 medlemskort.

Der blev det første år indsamlet mange billeder, og vi fandt frem til en regnskabsbog fra det lokale gårdslagterfirma Kock og Co., som virkede over hele Nordslesvig og langt ned i Sydslesvig. Arkivet har ikke eget lokale. Materialerne opbevares sammen med Skodborgarkivets.

Torsdag den 21. maj holdt foreningen udflugt til Gammelskov batteriet, hvor H.P. Jensen, Agerskov fortalte. Jels lokalhistoriske forening og beboerforeningen for Grønnebæk var medindbydere. Den 6. august var vi medindbydere til en udflugt til Skibelund Krat, hvor højskolelærer Richard Andersen fortalte.

Rødekro kommune

Lokalhistorisk forening for Rødekro kommune

Formand: Thomas Heisel, Horsbyggårdevej 1, 6230 Rødekro.

Skærbæk kommune

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Formand: H. E. Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk.

Foreningens arkiv:

Skærbækegnens Museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 04 75 20 52.

Åbningstid: tirsdag-fredag kl. 14-17 (efter aftale).

Ledere: H. E. Sørensen og H. Hofmand Nielsen.

Foreningen afholdt ekskursion i efteråret 1987 til Aschberg, Segeberg, Klüvensiek og frilandsmuseet ved Kiel. I vinterhalvåret har vi haft følgende offentlige arrangementer: foredrag af J. Termansen om planlægningen af Havneby på Rømø, af Niels Bøgh Andersen ved afstemningsfesten den 10. februar sammen med andre foreninger og af Hans Kjær om genforeningstiden set fra en vestslesvigsk landsby. Generalforsamlingen afholdtes den 21. april, hvor formanden efter kaffen fortalte om Christian IV ud fra de aktuelle udstillinger rundt i landet. Årsskriftet »Fra Skærbækegnens Fortid« er kommet i 2. årg. med et dobbelt så stort sidetal som sidste år og indeholdende fem artikler. Arkivet, der har til huse på museet, er nu næsten registreret op til dato for så vidt angår papirer, mens endnu en del fotos resterer.

Sundeved kommune

Nybøl Hjemstavnsforening

Formand: Peter Petersen, Tørvemosevej 5, Stenderup, 6400 Sønderborg, tlf. 04 48 74 82.

Foreningens arkiv:

på Nybøl gamle skole.

Åbningstid: mandag aften fra kl. 19.30 eller efter aftale.

Leder: Peter Petersen (se ovenfor).

Foruden den årlige generalforsamling har vi et samarbejde med Lokalhistorisk Forening for Sottrup sogn om en årlig foredragsaften. Arkivet har udmærkede lokaleforhold og bliver jævnt godt besøgt.

Lokalhistorisk Forening for Sottrup sogn

Formand: Jens Paulsen, Fuglsangvej 4, 6400 Sønderborg, tlf. 04 48 72 66.

Foreningens arkiv:

på V. Sottrup gamle skole

Åben efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Skolevej 13, V. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 04 48 72 11.

Foreningen har et medlemstal på 572 og der er solgt 550 årsskrifter 1987, som udkom med 11 artikler på ialt 104 sider. I forbindelse med generalforsamlingen den 17. marts vistes Sundeved-filmen, og vi havde en udstilling af gamle landbrugsredskaber fra Johannes Jørgensen i Ullerup under overskriften »Hvad er det«. Den 13. juni afholdtes årets udflugt, der gik til Lyksborg slot og den danske kirke i denne by, hvorefter vi var på den gamle færgetro i Holnæs og sluttede af med at bese Bov Museum. Pastor Hans Madsen var guide. Den 6. oktober fortalte Bodo Daetz fra Kobbermølle om fabrikkens historie, og vi havde en meget fin udstilling af kobber- og messingtøj.

Historisk Forening for Ullerup sogn

Formand: Knud Erik Sørensen, Rosenvej 1, Ullerup, 6400 Sønderborg, tlf. 04 46 16 82.

Foreningens arkiv:

Bakkensbro 12, Ullerup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: hveranden torsdag kl. 18.30–20.00.

Efter nogle års dvale genåbnede Lokalhistorisk arkiv i efteråret 1987, og som noget nyt har vi forsøgt med en fast åbningstid, ligesom vi, for at gøre opmærksom på arkivets eksistens, har husstandsomdelt en lille folder i hele sognet. Der har vist sig interesse for arkivet, og flere ting er blevet givet til arkivet. Da arkivet i forvejen rummede et temmelig omfattende materiale, er vi nu gået i gang med et endnu helt uoverskueligt registreringsarbejde.

Foreningen afholdt i marts et møde med Georg Rasmussen, Flensborg, om »Kådnere under godset Bojskov«. Mødet var velbesøgt og resulterede i efteråret i afholdelse af en studiekreds med samme emne. Foreningen har i årets løb sammen med naboforeningerne deltaget i arbejdet med indsamling af Sundeved-dialekten.

I oktober afholdtes ekstraordinær generalforsamling for at give interesserede lejlighed til at deltage i bestyrelsesarbejdet. Kort tid efter generalforsamlingen afholdt bestyrelsen et møde med Svend Hollensen, Broager, for at blive sat ind i principperne for registreringsarbejdet.

Selskabet for Nydamforskning

Formand: Vincent Jessen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 04 44 57 47.

Foreningens arkiv:

Nydamskolen, Skolevej 21, V. Sottrup.

Leder: P.H. Lund, Sdr. Landevej 73, 6400 Sønderborg, tlf. 04 42 61 95.

De geologiske og arkæologiske undersøgelser i mosen har ikke kunnet gennemføres i ønsket omfang, bl.a. på grund af det fugtige vejr både sommer og vinter. Til gengæld arbejder vi med et projekt til en udvidet undersøgelse. En række aviser gennemgås for at se, om der er omtalt væsentlige ting i forbindelse med Engelhardts udgravning i mosen. Endvidere eftersøges et skibssanker, som skal være fundet i mosen den 8. august 1864. En efterlysning af oplysninger om en model af Nydambåden, fremstillet i 1934 i Tyskland, har resulteret i, at vi har modtaget en videofilm og en amatøroptagelse af stabelafløbningen.

Sydals kommune*Lokalhistorisk Forening for Kegnæs sogn*

Formand: Hans Bertelsen, Østerbyvej 50, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 04 46 51 10.

Foreningens arkiv:

på Kegnæs skole.

Åbningstid: første mandag i måneden kl. 18–20 eller efter aftale.

Leder: Hans Bertelsen (se ovf.).

Ved vores generalforsamling den 25. februar 1987 talte Jørgen Juhl Jensen, Århus, om Danmark i mellemkrigsårene. Formanden berettede om arbejdet i det forløbne år, bl.a. indbinding af jordebogskopier og slægtsfortegnelser og pastor Hans Madsens oversættelse til dansk af pastor Lorens Nissens: »Meine Wege und Umwege zur Kirche« (præst på Kegnæs 1801–1842). Medlemstallet er nu ca. 300, medlemskontingentet er på 10 kr.

Den 4. juni 1987 havde vi den årlige egnsvandring, denne gang i Bredsten; der deltog

ca. 80 personer, og der fortaltes ved hver ejendom, derefter afslutning i Gåsvig kro, hvor formanden fortalte om den nu nedlagte Bredsten skoles historie.

Sammen med Kegnæs ungdoms- og idrætsforening og Kegnæs forsamlingshus er vi medindbyder til tre årlige kulturelle foredrag.

Arkivet er indrettet på Kegnæs skole og et billedgalleri på Kegnæs forsamlingshus.

Lokalhistorisk arkiv for Tandslet sogn

Formand: Sven Iversen, Østkystvej 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 04 44 77 85.

Foreningen har ca. 250 medlemmer. Kontingentet er 25 kr. for par og 15 kr. for enlige. Der er i det forløbne år afviklet tre arrangementer. Ved generalforsamlingen var der udstilling og foredrag af dr. Roesdahl, Tandslet, om spredte træk fra Tandslet sogns historie. I maj arrangeredes en udflygt til Kobbermølle, hvor over 60 deltagere havde en interessant aften med lederen af den danske skole, Bodo Daetz, som fortæller og rundviser. Under mottoet »Kend din egn« var vi i år i Jestrup, hvor der trods et dårligt vejr var mødt over 70 deltagere.

Arkivet, der har til huse på Tandslet Skole, modtager stadig nye arkivalier, både fra personer og foreninger. Indtil nu er registreret 45 foreninger.

Lysabild sognehistoriske Forening

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild Degnegård, 6470 Sydals, tlf. 04 44 42 84.

Foreningens arkiv:

på Lysabild skole.

Åbningstid: første torsdag i hver måned (÷ juli) kl. 17.30–19.30 og efter aftale.

Leder: Nic. Hansen, Mommarmvej 395, Mommarm, 6470 Sydals, tlf. 04 44 79 95.

Vort medlemstal er 714. Vort sognearkiv bruges stadig mere, både af givere og af besøgende – det har været en fordel, at vi tidsmæssigt placerede åbningstid sammen med Folkebibliotekets 1. åbningstid i hver måned.

Vor bog nr. 2 »– men træet har dybe rødder – 12 alsingere fortæller fra Lysabild sogn« har mødt stor interesse og forudses snart udsolgt.

Sognevandringen om sommeren – 1987 til Neder Lysabild – har hvert år stor interesse. Vort årlige »sognemøde« i januar har sin trofaste besøggsskare.

Foreningen er organisatorisk opbygget med fire »faste udvalg« (bogudvalg, sognevandringsudvalg, sognemødeudvalg og arkivudvalg), og denne uddelegering af ansvar og arbejde har vist sig at være en virkelig stor fordel for vor bestyrelse på 11 medlemmer.

Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn.

Formand: Chr. Wolf, Østerbakken 11, Høruphav, 6400 Sønderborg, tlf. 04 44 53 06.

Foreningens arkiv:

Hørup centralskole, Vestervej 42, Hørup, 6400 Sønderborg.

Åben efter aftale.

Leder: Peter Hell, Havemose 4, Lambjerg, 6400 Sønderborg, tlf. 04 44 52 15.

Foreningens arbejde ligger i faste rammer. Vi fortsætter med affotografering af gamle billeder, skøder og kontrakter, og hvad vi synes der er værd at bevare. Foreningen er på vej mod 700 medlemmer. Vi har udgivet årsskrift nr. 5, hvor Hans Tækker fortæller om mange forskellige ting. Desuden har vi afholdt en egnsvandring, deltaget i fritidsudstilling og i en udstilling på fællesdyrskuet i Aabenraa. Det traditionelle efterårsmøde var med lærer Bodo Daetz, Kobbermølle, der fortalte om den gamle kobbermølle samt kommenterede de forskellige kobbeting, som mødedeltagerne havde medbragt.

Sønderborg kommune*Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg*

Formand: Ester Fick, B.S. Ingemannsvej 8, 6400 Sønderborg, tlf. 04 42 68 84.

Foreningens arkiver:

Sønderborg/Dybbøl-afdeling: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 04 43 27 10.

Åbningstid: mandag kl. 9-12, onsdag kl. 15-17.

Ulkebøl-afdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19.30-21.

Året 1987 har været det travleste i arkivernes levetid. I april flyttede Dybbøl- og Sønderborgafdelingen til det smukke, nyrestaurerede bindingsværkshus Kirkegade 8. Mange inden- og udenbys gæster besøgte huset i de dage, der blev holdt åbent hus, og hvor nogle af de spændende fund fra kælderudgravningen blev vist.

Også i den efterfølgende tid har besøgstallet overgået alle forventninger, ikke blot i Kirkegade, men også i Ulkebøl. Dette medfører langt flere afleveringer end tidligere. Medarbejderne har begge steder fået bedre arbejdsmuligheder, men også tyngende ansvar for renholdelse og pleje af et stort forretningslokale i Ulkebøl og for Sønderborgs nye vartegn, Kirkegade 8. Foreningen har 325 medlemmer, heraf hjælper de 26 på arkiverne.

Foreningen har i samarbejde med lokale foreninger taget del i flytning og genindvielse af genforeningsstenen i Spang. En bytur igennem det gamle Sønderborg med Bedre Bymiljø, fabriksbesøg hos Brdr. Müller med vandring gennem Vollerup by, og sluttelig et spændende og oplysende besøg på Sønderborg kaserne samlede mange af foreningens medlemmer, og samtidig ser vi også flere og flere tilflyttere, der på den måde lærer by og omegn at kende.

Derudover har P. Jacobsen og H. Petersen især hos ældregrupperne i Sønderborg vist billeder og fortalt om det gamle Sønderborg, Ulkebøl og Dybbøl. Også et besøg i Dybbøl kirke med efterfølgende rundgang omkring præste- og kirkegård samlede mange interesserede. Alt i alt et travlt år, hvor registreringsopgaverne ind imellem tårnede sig op, fotoafdelingen er vokset betydeligt, og især i Ulkebøl har der været mange spændende udstillinger.

Tinglev kommune*Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune*

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6360 Tinglev, tlf. 04 64 40 62.

Foreningen har i 1987 mistet et bestyrelsesmedlem, Andreas Hansen fra Bylderup. Andreas Hansen har været med fra foreningens start og har siddet i bestyrelsen som sekretær fra 1978.

Generalforsamlingen fandt sted i Uge forsamlingshus. Henrik Becker Christensen fra Aabenraa fortalte og viste lysbilleder fra Hærvejen gennem Sønderjylland. Den 17. august indbød vi til aftentur i Aabenraa. Vi fik en dejlig byvandring med Svend Fåborg som en meget fin guide.

Til vort efterårsmøde fik vi en forespørgsel fra Bjolderup sogns menighedsråd, om vi kunne tænke os at arrangere et møde fælles med dem, og det sagde vi ja til. Vi mødtes kl. 19 ved Bjolderup kirke, hvor der var lejlighed til at se kirken og Bjolderupstenen. Efter besøget i kirken var der kaffebord i Bolderslev skole, og derefter fortalte Hans Valdemar Gregersen om sognets ældste historie, og det førte til en hyggelig snak med andre stedkendte folk.

Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune

Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov, tlf. 04 76 21 41.

Åbningstid: tirsdag kl. 10–12, i vinterhalvåret tillige første lørdag i hver måned kl. 14–17, eller efter aftale.

Leder: Ester Feddersen (se ovf.).

Det forløbne år har været en travl tid for arkivet. Det bliver nu besøgt mere end det tidligere har været tilfældet, både i den faste åbningstid om tirsdagen og første lørdag i måneden i vinterhalvåret. Det er nu regelen og ikke undtagelsen, at vi får personlige og telefoniske henvendelser, mens vi er derude.

Arkivet arrangerede en udstilling til Handels- og Håndværkerforeningens messe i Bylderup Bov. Vi valgte emnet skoler, og fandt billeder fra 19 gamle skoler i Tinglev kommune. Udstillingen blev senere flyttet til biblioteket, hvor den vakte stor interesse. En del af udstillingen blev vist ved indvielsen af »Den gamle Skole« på Kirkepladsen.

Arkivet er i pladsnød. Det kræver mange ekstra skridt at transportere arkivalierne fra boksen til arbejdsområdet i den anden ende af bygningen. Vi har haft en del fugtproblemer, der dog er afhjulpet noget ved opsætningen af en affugter.

Broderup mejeri's arkiv er indgået, heri er der billeder af mejeribestyrere og formænd. Indsamlingen af arkivalier om Indre Mission er nu afsluttet og gav mest i Bjolderup sogn. Der er afleveret protokoller, vedtægter m.m. også fra KFUM og K, Søndagsskolen samt fra De grønne spejdere. Fra loftet over Landeværnet i Tinglev har vi modtaget to store kasser med protokoller og andre arkivalier vedrørende Tinglev realskole.

Pensioneret viceskoleinspektør Hans Fr.J. Hansen har igen bidraget med et værdifuldt arbejde, to store ringbind med titlen: Deutsch und Dänisch im Kirchspiel Tingleff.

Foran os ligger en opgave om at indsamle foreningsarkiver. Det er et større projekt, hvor der bliver brug for kraftig lokal opbakning i alle sogne. Vi har indtil nu registreret 135 foreningsarkiver, men ude omkring er der mange flere, som vi i den kommende tid gerne skulle finde frem til.

Tønder kommune*Lokalhistorisk Forening for Tønder kommune*

Formand: Thorbjørn Heick, Kirkepladsen 3, 6270 Tønder, tlf. 04 72 12 27.

Foreningens arbejde har i det forløbne år været koncentreret om forhandlinger med Tønder Kommune om det lokalhistoriske arkivs eventuelle overgang fra foreningsdrevet arkiv til en selvstændig kommunal institution under biblioteket eller museet, en udvikling der har været betinget af arkivets vækst og stadig stigende søgning. Også under en eventuel ny struktur vil foreningen dog beholde den stærke tilknytning til arkivet, hvis drift har været foreningens hovedopgave.

På publikationsområdet har vi 1987 ikke udvist samme aktivitet som i tidligere år; det blev alene til den lille bog Tønder Håndværkerforening gennem 75 år, og et nyt oplag af billedbogen Nystaden fra 1986.

I 1987 har været afholdt følgende foredrag: »Reformationen i Sønderjylland« ved dr.phil. H.V. Gregersen; »Gerstenberg og hans tid« ved lektor J.P. Ægidius; »Oplevelser som journalist i Tønder 1937–46« ved redaktør H.C. Clausen; »Mentaliteter og kultursammenstød«, ved lic.phil. Henrik Horstbøll; »Landboreformer – myter og realitet« ved arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen; »Hvornår blev Danmark et rige, og hvorfor?« ved rigsantikvar Olav Olsen. Foreningen har været på ekskursion til Ejdersted med skoleleder Horst Hoop, Follervig.

Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune

Jomfrustien 8, 6270 Tønder.

Åbningstid: lørdag kl. 9–12, og efter aftale.

Leder: Ingolf Haase, Slotsgade 28, 6270 Tønder, tlf. 04 77 85 69.

I foråret (1987) tog arkivet hul på en ny lokal kopieringskampagne med kopiering af kirkebøgerne fra »Propstei Sødtondern« – Tønder kommunes 30 nabosogne syd for grænsen. Et omfattende, tidskrævende og bekosteligt projekt. Med 16 allerede kopierede sogne er kampagnen ca. halvvejs. En oversigt over disse sydslesvigske kirkebogskopier kan fås ved henvendelse til arkivet.

Kirkebogskopierne fra »Propstei Sødtondern« vendte også en truende mindre nedgang i arkivets brugerstatistik fra først på året til en mindre samlet stigning i årets sidste måneder fra 342 henvendelser i 1986 til 366 i 1987. Fortsætter denne udvikling i takt med, at kendskabet til kirkebogs(kopi)samlingen vokser, vil grænserne for arkivets fysiske rammer og den frivillige arbejdskrafts formåen hurtigt overskrides.

Også arkivets »almindelige« samlinger har i år gennem afleveringer været i pæn vækst. Skal der fremhæves en enkelt aflevering, må det være en Tønder-film fra 1937 om handlende Ringriderkorpsets 125 års jubilæum.

Herudover har arbejdet først og fremmest koncentreret sig om to nye opgaver – forarbejdet til foreningskampagnen og det omfattende arbejde omkring kirkegårdsregistreringen (registrering af bevaringsværdige gravminder i kommunen).

Vojens kommune*Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune*

Formand: Kurt Jespersen, Ternevej 2, 6500 Vojens, tlf. 04 54 21 21.

Foreningens arkiv:

Herredsfoged Holms hus, Tørning Mølle, 6500 Vojens.

Åbningstid: tirsdag kl. 19–22 eller efter aftale.

Leder: Elva Hansen, Runebakken 45, 6500 Vojens, tlf. 04 54 00 83.

I årets løb har vi været i Over Jerstal, Sommersted, Vojens, Jegerup samt på Tørning Mølle, hvor vi også deltog i Julemessen. Ligeledes har foreningen i 1987 udgivet sin første årbog, hvilket bevirkede, at medlemstallet næsten fordobledes, så foreningen nu har ca. 160 medlemmer. Men det mest interessante er nok sket omkring arkivets virke. De første arkivalier har ført en noget omtumlet tilværelse. Fra kælderen under Poulsbjerg Plejehjem, over loftet i Huset i Danmarksgade til deres nuværende blivested på Tørning Mølle, hvor de blev flyttet hen umiddelbart før den officielle åbning af hele Møllekomplekset i sommeren 1986. Siden indflytningen har en del af registreringsgruppen, sideløbende med registreringsarbejdet deltaget i et kursus i gotisk skriftlæsning, ligesom der har været ekskursioner til andre lokalhistoriske arkiver, samt deltagelse i et registreringskursus.

Der er i øjeblikket tilknyttet tolv personer til registreringsgruppen, som mødes hver tirsdag aften på arkivet. Gruppen er opdelt i tre undergrupper – en, der registrerer billeder, samt registrerer effekter for foreningens nyetablerede museumsgruppe, en arkivfundsgruppe, samt en gruppe, der modtager alt materiale, samt sørger for indføring i registre.

I det forløbne år er afleveringerne steget støt måned for måned til vi i slutningen af året var oppe på 18 afleveringer i en måned, så alt tyder på, at der også i de kommende år vil være brug for den store historisk-interesserende registreringsgruppe.

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn

Formand: Ernst K. Svennesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 04 55 43 05.

Aabenraa kommune*Aabenraa byhistoriske Forening*

Formand: Halfdan Jacobsen, Høgelsbjerg 136, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 47 25.

Ved årsmødet 1987 fortalte arkivar Lars N. Henningsen om forholdet mellem dansk og tysk i Ensted sogn fra omkring 1750.

Foreningen udgav sidst på året Claus Møllers bykrønike 1620 med tilføjelser 1635-41. H. V. Gregersen stod for udgivelsen af dette vigtige kildeskrift. Med indledning og dansk oversættelse blev bogen på 88 sider.

Som en appetitvækker havde vi på foreningens efterårsmøde H. V. Gregersen til med udgangspunkt i bykrøniken at fortælle om Aabenraas ældre historie.

Aabenraa Handelsstandforening har opfordret sine medlemmer til at aflevere arkivalier om virksomhederne med henblik på bevarelse for eftertiden. De hidtil indsamlede arkivalier er blevet overgivet til byhistorisk forening, der har ønsket, at arkivalierne opbevares i Landsarkivet.

Ensted sogns lokalhistoriske forening

Formand: Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6200 Aabenraa, tlf. 04 66 35 21.

Foreningens arkiv:

Stubbæk skole, Stubbæk Skolegade 1, 6200 Aabenraa.

Åben efter aftale.

Leder: Walborg Jessen (se ovf.).

I samarbejde med Ensted Foredragsforening har der været følgende tre arrangementer: foredrag af Lars N. Henningsen, Aabenraa, om næringsvejene i Ensted sogn 1700-1940, foredrag af H. V. Gregersen, Haderslev, om Ensted i helt gammel tid, heldagstur til Gram slot og Tørning mølle.

På generalforsamlingen vistest smalfilm ved H. P. Koch. I juni afholdtes en aftentur til Augustenborg og i november holdt Torp Friis Møller, Årslev, foredrag om sønderjyske hertuger.

Løjt lokalhistoriske forening

Formand: Karl Lildholdt, Stennevej 10, Stollig, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 51 47.

Foreningen har afholdt to foredragsaftener: Anne Helene Michelsen fortalte om landbo-livet indendøre i gamle dage, og Carsten Rasmussen om landbruget 1750 til 1850 på Løjt Land.

I december udkom foreningens årbog, »Det gamle Løjt X« der tillige indeholder et register til alle ti årbøger. Udgivelsen af årbogen er foreningens største og vigtigste aktivitet, og der er tilsyneladende ikke ende på historisk stof omkring Løjt-halvøen, hvor landbrug og søfart igennem århundreder har bidraget til velstand og kultur. Store mængder af breve, logbøger og dagbøger fra tiden før radio- og telegrafkommunikationen er bevaret og fortæller om livet dengang, ofte om dramatiske hændelser, om familiesammenhold, kærlighed og guds frygt.

Foreningen har et stort fotoarkiv, som bestyres af Bent Thomsen, Barsøvej 3, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa, tlf. 04 66 78 70.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver i Sønderjylland 1987-88.
Ved Ib Andersen.

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie.

Udgivet af Henning Haugaard.

Nr. 12. 1987. Indhold: Henning Haugaard: Centralskolens 25 års jubilæum – Sognets skolehistorie før 1814 – Skolevæsenet efter 1814 – Bedsted-piger Danmarks næstbedste i 1984 – Degnekaldets indtægter 1860 – Skoleforhold i Bedsted 1868 – Skoleforhold i Terp 1868 – Lærere i Terp – Degne og førstelærere i Bedsted – Skoleforhold i 1761 – Lærere ved Bedsted skole 1962-87 – Undervisningsplaner 1922 – Udpluk fra skoleprotokollerne – Centralskolens første dag 24. aug. 1962 – Centralskolens indvielse 12. aug. 1963 – Dronning Ingrid's besøg i Bedsted 1964.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Henning Haugaard, Enevold Sørensenvej 9, 6000 Kolding.

Bov

Fra Bov Museum.

Udgivet af Historisk Forening for Visherrød.

Årgang 10. 1987. Indhold: H.H. Bang: Foreningen – J. Møldrup: Fra Kobbermølleudstillingen – Karla Kristensen: Livet i Fårhus i gamle dage, set med et barns øjne – Inger Jørgensen: N.A. Drewsens samling af gamle danske landbrugsredskaber – Chr. Nielsen Vad: Hjemtransport af danske og norske fanger fra koncentrationslejrene – Johannes Christiansen: Natur- og mirakellægen Johann Frøslev – Villæn Bygaden 8 i Hønsnap – N.P. Lund-Jensen: Kongestenen ved Kruså korsvej – Hans Henrik Jensen: Den gamle brønd på Bov Skole – N.A. Drewsen: Klinkemandens bor.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Thorvald Larsen, Østerløkke 13, 6330 Padborg. Tlf. 04 67 19 14.

Felsted

Historisk Årbog For Felsted Sogn.

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn.

Nr. 5. 1987. Indhold: Gerhard Jaspers: Felsted præstegård 200 år – Urban Schrøder: Konfirmanden og præsten for 200 år siden – Svend A. Lauesgaard: Fra sogneråd til kommunalbestyrelse – Ib Andersen: To hidtil ukendte præster fra Felsted – Peter Petersen: Klinterne ved Felsted sogns strand – Ib Andersen: Dagbogsoptegnelser fra »æ Krat« i Tumbøl – Peter Petersen: Brandforsikring i Felsted sogn 1858 – Peter Petersen: Løn som forskyldt – Historisk Forening for Felsted Sogn 1986-87.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mette Lassen, Bygbergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa. Tlf. 04 68 51 19.

Gråsten

Historisk Forening for Graasten by og egn.

1987. Indhold: Breve fra en soldaterhustru – Karl Petersen: Fiskefangst og levevilkår for fiskere ved Flensborg fjord gennem 100 år – Elsebeth Thygesen Kristensen: En

kunstner fra Kværns – Adsbøl sogn for 200 år siden – Elsebeth Thygesen Kristensen: Årets gang. 1986.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten. Tlf. 04 65 82 44.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn.

Årsskrift nr. 5 – 1987. Indhold: Hans Tækker: Hyldest til Høruphav – »E Backhus« – Å sit i skrærestund – »E kjø'te stajs vej« – Potten gennem 4000 år – Ridder af Møddingskraberen – Om tordenvej og tordenkaffe – Børnerim, remser og lege m.m. – Når damptærskværket kørte ind på gården – Vort elskede Als – Søsletet på Mjangedam – Kirkegården – Skolestaderne – Lirekassemanden – Te'lop'javn ved di gammel i Majbøl – Det første damptærskværk på Als – Om drukneulykken ved Høruphav 1883 – Hitlerjugend på »Baltic« – »Ynnergåsser« – Myten om »Tulles hjørne« – Marie Christensen – Sådan gik 1986.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Peter Hell, Havemose 2, Lambjerg, 6400 Sønderborg. Tlf. 04 44 52 15.

Kliplev

Fra Kliplev Sogn.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn.

1987. Indhold: Peter M. Petersen: Foreningen – Marie Philipsen: Overdragelse af arvefæste i Lundtoft for 200 år siden – Peter M. Petersen: Vejle Fadderskabskreds for Kliplev sogn – J.K. Hansen: På indkøbstur til Aabenraa for et halvt århundrede siden – For 50 år siden – Jacob Hansen: Da krigen kom til Lundtoft – J.K. Hansen: Gårdene i Bjerndrup – Uddrag fra en rejsedagbog.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Peter M. Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa. Tlf. 04 68 76 88.

Lintrup

Lintrup – et gammelt sogn – et grænsesogn.

Udgivet af Lokalhistorisk udvalg.

Nr. 16. December 1987. Indhold: To billeder fra Lintrup – Pastor Nissen: For sidste gang – Da djævlknækkede nødder ved Lintrup kirke – Kongeåbødet.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Povl Hinge, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup. Tlf. 04 85 53 18.

Løjt

Det gamle Løjt.

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske forening.

Nr. 10. 1987. Indhold: H.P. Wilhelmsen: Stellig Mejeris historie – Petrea Schmidt: Skibbrudet ved Barsø – Petrea Schmidt: Runde Mølle dokumentet – Erika Krag: Tale ved kaptajnsbegravelse 1829 – Erika Krag: Sømandsbrev – Petrea Schmidt: Marknavne efter Jep Riis – Mads Lildholdt: Mindestenen på Barsøvej – Urban Schrøder: To nyfundne regneopgaver af Hans Mikkelsen – Dalholt digtet – Karl Lildholdt: Af kaptajn Stabenows erindringer – Petrea Schmidt: Pigen Gertrud fra Thüringen – Julius Berg: Gamle mål og arealbetegnelser – Lorenz Jacobsen: Et kinesisk billede – Margit Sporleder: Aabenraa-Skarrev 1864–1881 – Grethe Lildholdt: Hvor den gamle landevej fra

Aabenraa føres gennem Løjt sogn – Jens Bruun: En fattigfond i Løjt – Maren Jacobsen: Rundemølle – Svend Hansen: Løjt Kirkeby Folke- og Realskole – Hans Schultz Hansen: Et skifte fra Løjt Kirkeby 1875 – Register over »Det gamle Løjt« I–IX.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mads Lildholdt, Barsøvej 89, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa. Tlf. 04 66 73 83.

Rødding

Historisk årbog for Rødding kommune.

Udgivet af Rødding bibliotek.

1987. Indhold: Søren Petersen: Ved juletid i Lintrup – Thøste Thøstesens: Peder Ottesen fra Krogstrup, Røddingegnens kendteste original for 100 år siden – P.H. Søndergaard: Omkring genforeningen – Niels H. Kragh Nielsen: Præstegårde i Rødding kommune – Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til N.H. Kragh Nielsen, Rødding bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding. Tlf. 04 84 12 88.

Sottrup

Årsskrift for Sottrup Sogn.

Udgivet af lokalhistorisk Forening for Sottrup Sogn.

1987. Indhold: Jens Lampe: Orgelbyggeren fra Snogbæk, der blev europæisk berømt – Olav J. Bonefeld: Vester Sottrup station – Olav J. Bonefeld: E Medtsmirre – Jørgen Paulsen: En bryllups-beretning fra Sottrup i 1856 – Jens Lanpe: Urmagerfamilien Johannsen i Kasmosedam – Christian Jessen: Prædikestolen i Sottrup kirke – Olav J. Bonefeld: Det gamle forsamlingshus – Olav J. Bonefeld: Tå'nvæ'e i gammel dau – Chr. Marcussen: En ordsprogsvise – Hans Peter Rasmussen: Optakten til udgravelse af Nydam III fundet i juni 1984 – Kirsten Dall: 1986 – året der gik.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Olav J. Bonefeld, V. Snogbæk 33, 6400 Sønderborg. Tlf. 04 46 71 36.

Varnæs

Varnæs Birk.

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 13. 1988. Indhold: I. B. Rodholm: Erindringer fra Varnæs i 30-erne – Alfred Lyck: Erindringer fra besættelsestiden – Urban Schrøder: En hedning under kirketag – Peter Petersen: Varnæs kirke – Thomas Kaufmanns feltbreve til Hejmdal – Ib Andersen: Hejmdal 1916 – Svend Agertoft: Minder fra Varnæsvig – Varnesinger fortæller – Ib Andersen: Varnæs i 1704 – Thomas Kaufmann: Næsekongens datter – Svend Agertoft: Varnæs Birks Borgerforening – Et digt fra skyttegraven i Frankrig – Ved afsløringen af mindestenen for de faldne.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Arne Videbæk, Lærkevej 1, Varnæs, 6200 Aabenraa. Tlf. 04 68 05 72.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1987 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle de nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge, tilmeldt i tiden 1. januar–31. december 1987. Pr. 31. december 1987 udgjorde medlemstallet 2956, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Aabenraa	720
Haderslev	616
Sønderborg	329
Tønder	352
Sydslesvig	174
øvrige land	745
udland	20

Døde 1987

Andersen, Bent K., tandlæge, Ringkøbing
 Andersen, Gerhard, lektor, Tarm
 Bengtsson, Helge Bille, malermester, Vanløse
 Bruhn, Magda, lærer, Aabenraa
 Hansen, Andreas, overassistent, Bylderup
 Bov
 Hansen, Anna, modehandler, Højer
 Hansen, V. Dagnæs, stadsdyrlæge, Tønder
 Henningsen, Aage, guldsmed, Haderslev
 Harsbøl, Gudrun, lærer, Hellevad
 Jensen, Chr. H., ejendomsmægler, Gram
 Jensen, Julius, personalechef, Vojens
 Johannsen, Andreas A., sparekassedirektør,
 Tinglev
 Jørgensen, Andr., sognefoged, Bolderslev
 Jørgensen, V. Tams, cand. mag., Langenhorn
 Kristensen, Jens, pens. førstelærer, Aabenraa
 Lund, Svend Aage, kontrollør, Kruså
 Nielsen, Niels P., Sdr. Hygum
 Thomsen, Jørgen Ulrik Refslund, hospitals-
 forvalter, Augustenborg
 Schubert, Lotte, Flensborg
 Thygesen, K., læge, Toftlund
 Wolff, Kenny, telegrafarbejder, Toftlund

Nye medlemmer 1987

Asmussen, Arne, Fredericia
 Andersen, Børge Kjærgård, Kollund
 Andersen, Christa, pens. lærer, Skærbæk
 Andersen, Inge Marie, Årøsund
 Andersen, Jørn, bankdirektør, Aabenraa
 Andersen, Marie, Fredericia

Andersen, Peter Rostgaard, Lydersholm
 Andersen, Svend, Emmerlev
 Andresen, Sønnich Thomsen, inspektør,
 Rødekro
 Andresen, Sven, Aabenraa
 Andresen, Waltraud, overlærer, Lyrskov
 Balsløw, Gerda, Næstved
 Bauer, Egon, læge, Tønder
 Bay, Gertrud, sognepræst, Aabenraa
 Beck, Ruth og Kjeld, gymnasieoverlærere,
 Sophiegaard, Oversø
 Bentsen, Hanne Just, Brædstrup
 Bertelsen, Gunnar, Fredericia
 Birk, Jens O., Skærbæk
 Birkeland, Vagn, civiløkonom, Trænge
 Bogø, Dennis, Ballerup
 Bojsen, Holger, Rødding
 Buhler, Alis, Colleyville, TX 76034
 Busck-Nielsen, Preben, gymnasieoverlærer,
 Ves
 Buch, Bjarne, Nyborg
 Byllemoes, Lorenz, Herlev
 Bøjskov, Hanne, Sønderborg
 Christiansen, Christa, Ullerup
 Christiansen, Frank, lærer, Lintrup
 Christiansen, Lorenz, købmand, Aabenraa
 Christiansen, Merete, Eget
 Christiansen, Merete og Peter, Tinglev
 Clausen, Bodil, Fynshav
 Clausen, Jørgen, bankfuldmægtig,
 Løjt Kirkeby
 Clausen, Kjeld, Aabenraa
 Clausen, Ove K., professor, Espergærde
 Clausen, Rita og Jes, Stubbæk
 Clausen, Svend, Aabenraa
 Dich, Jørgen de Cros, redaktør, Hvalsø
 Diron, Frank K.M., Årslev
 Dons, Else, Tønder
 Drewsen, Aage, Haderslev
 Dalgaard, Thorkild, Aarhus
 Enevoldsen, Thomas Bent, Nørup
 Engstrup, Leif, Nordborg
 Falkenberg, Anne-Marie og Bent S., Tønder

- Fink-Lycke, Kirsten, sygeplejeelev,
Frederiksberg
- Frandsen, H. C., Aabenraa
- Frandsen, Stig, Øland, Brøndby Strand
- Frost, Karin, Rødekro
- Föh, Birgitte Fontoppidan, overlærer,
Kobbermølle
- Gad, Peter Jensen, Bylderup Bov
- Geertsen, Harald, Lyngby
- Gram, Henrik, Ullerup
- Gregersen, Inge, Risskov
- Groes, Georg, Sørup
- Gråsten Landbrugsskole
- Guttormsen, Hans, skoleinspektør,
Frederiksstad
- Hansen, Anchen Jørgine, Aabenraa
- Hansen, Anna, Aabenraa
- Hansen, B. Riis, Fredericia
- Hansen, Christian Haahr, Haderslev
- Hansen, Else, overassistent, Aabenraa
- Hansen, Erik, dyrlæge, Aabenraa
- Hansen, Eva Kjer, København
- Hansen, Hagbart, Nordborg
- Hansen, Holger, Kolding
- Hansen, Kjeld Ellehauge, Haderslev
- Hansen, Morten, Sønderborg
- Hansen, Svend Erik Nørgaard, Simmersted
- Hansen, Svend Aage, Haslev
- Hansen, Victor, boghandler, Aarhus
- Hermannsen, Hedda, Bolderslev
- Hesselberg, Jørgen, Sjølund
- Hinnerskov, Jan, Aabenraa
- Historisk Sogneforening, Bovrup-Varnæs
- Holck, Eiler, Haderslev
- Holmboe, Vagn, Kolding
- Ipsen, Henning Chr., Rø
- Jacobsen, Bent, Strandhuse
- Jensen, Edel, Hejls
- Jensen, Hans Peter Kjær, Tønder
- Jensen, Jens Christian, gårdejer, Højvand,
Aabenraa
- Jensen, Jørgen Andresen, overtelegrafist,
Bevtoft
- Jensen, Osvald, Vrå
- Jensen, Steen, Ølstykke
- Jessen, Inge Holsteen, Rødekro
- Jessen, Chr., gårdejer, Skovby
- Johannsen, Johanne Marie, Viborg
- Johnsen, Kristian, Rødekro
- Jürgensen, Kristian, Næstved
- Jørgensen, Gunnar, bygmester, Løjt Kirkeby
- Jørgensen, Hans, Pandrup
- Jørgensen, Kresten, Kobberholm
- Kliver, Kim, Havdrup
- Knudsen, Holger N., vicekonsul, Flensborg
- Knust, Henning L., Vordingborg
- Kock, Jürgen, Vollerup
- Kristensen, Mette Espe, Møgeltønder
- Kristensen, P. Søndergård, overlærer, Bov
- Kristoffersen, Kai, direktør, Aabenraa
- Krogh, Ulla, Aabenraa
- Küssner, Dieter, redaktør, Flensborg
- Langballe, Annemarie og Kjeld, Skive
- Larsen, Jette, Kolding
- Larsen, Karen M., præst, Sønderbrarup
- Larsen, Aage F., Aabenraa
- Lassen, Hans, Smedeby
- Leerskov, Helga, ergoterapeut, Aabenraa
- Leick, Adser, skoleinspektør, Broager
- Lildholdt, Vibeke og Jean Ferrero, Aabenraa
- Lilleør, Ellen Margrethe, Aabenraa
- Lilleør, Hans, proprietær, Gråsten
- Lindsø, Erik, Fynshav
- Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune
- Lorenzen, Asmus, Gråsten
- Lorenzen, Jacob, Ullerup
- Ludvigsen, Birthe, Øster Løgum
- Lund-Pedersen, statsaut. ejendomsrådgiver,
Sønderborg
- Lyngdorff, Karina, tegner, Vojens
- Løssing, Finn Erik, lektor, Jaruplund
- Madsen, Hubert, overassistent, Aabenraa
- Madsen, Leif Volck, præst, Egerfærde
- Magnusson, Knud, overlærer, Aabenraa
- Matthiesen, Hans H., Aabenraa
- Matthiesen, Johs., Rødekro
- Mayland, Uffe, direktør, Flensborg
- Meyhoff, Leif, Rødekro
- Michaelsen, Irene, Styding
- Moesgård, Karoline, Skærbæk
- Mortensen, J. Terp, Bredebro
- Møller, Alice, Hørsholm
- Møller, Gudrun, Aabenraa
- Møller, Jens, Nordborg
- Mørk, A., Haderslev
- Nielsen, Hans J. og Karen Bach, Sdr. Hostrup
- Nielsen, Ingrid, Haderslev
- Nielsen, Ingrid Nørregård, Blommenslyst
- Nielsen, Marianne og Laurids Kjær, Røns-
hoved
- Nørhede, Ejler, Silkeborg
- Olesen, Erik Haugård, trafikassistent,
Padborg
- Olsen, Karin, Bolderslev
- Overby, Jørgen, Gram
- Paulsen, Ingemarie, Tønder

Pedersen, Aksel, afdelingsleder, Tønder
 Pedersen, Alfred, købmand, Ndr. Hostrup
 Pedersen, Svend Erik, lektor, Flensborg
 Petersen, Andreas, gårdejer, Skovby Mark
 Petersen, Chr. H., O. Jersild
 Petersen, Hans Jensen, Vojens
 Petersen, Inger, Rødekro
 Petersen, Kjeld Dall, Herning
 Petersen, Leif, Rødekro
 Petersen, Leif, lærer, Vojens
 Petersen, Peter, Haderslev
 Petersen, Vivi, Aabenraa
 Petersen, Wilhelm, Haderslev
 Poulsen, Hans, fabrikant, Aabenraa
 Ramlau-Hansen, Nordborg
 Rasmussen, Birgitte Kragh, museums-
 inspektør, Aabenraa
 Rasmussen, C. T., Nordborg
 Rasmussen, Carsten Porskrog, cand. phil.,
 Aabenraa
 Rasmussen, Margrethe, Brædstrup
 Ravn, Sven-Erik, Aabenraa
 Reffstrup, Christian, Aarhus
 Refshauge, Anna Elisabeth, Aulum
 Rens Ungdomsskole, Rens
 Riis, Folmer, Stenstrup
 Rolfsager, Anne Marie, Gråsten

Rolfsager, Herluf, Rens
 Rosenvold, Carl, Aabenraa
 Rudolph, Willy, København
 Runz, Olaf, adjunkt, Harreslev
 Rynell, Finn, Mundelstrup
 Rødovre Kommunebibliotek, Rødovre
 Schmidt, Otto, Aarhus
 Schollert, Peter, Sønderborg
 Schoubye, Heinz, ungdomsskoleinspektør,
 Kruså
 Schrøder, Palle, bankfuldmægtig, Sejs
 Skov, Evald, Kolding
 Schloth, Kathrine, Ribe
 Stigsen, Lars Peter, Ø. Terp
 Sønderborg Bibliotek, Sønderborg
 Sørensen, Arne W.S., Aalborg
 Sørensen, Kaj, Tåstrup
 Sørensen, Margit, Rødekro
 Vestergaard, Eva, Tønder
 Williams, Jenny H., Nordborg
 Wive, Birthe, Aabenraa
 Wolter, P.A., Høkerup
 Østergaard, Steen, arkitekt, Flensborg
 Aaling, Gerda og Hans, Aabenraa
 Aarhus Universitet, Historisk Institut,
 Aarhus

